

UMETNOSTNOZGODOVINSKI INŠTITUT FRANCETA STELETA ZRC SAZU

AIHAS

ACTA HISTORIAE ARTIS SLOVENICA

23|1 • 2018

Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU

France Stele Institute of Art History ZRC SAZU

ACTA HISTORIAE ARTIS
SLOVENICA

23|1·2018

LJUBLJANA 2018

Acta historiae artis Slovenica, 23/1, 2018

Znanstvena revija za umetnostno zgodovino / Scholarly Journal for Art History

ISSN 1408-0419 (tiskana izdaja / print edition)

ISSN 2536-4200 (spletna izdaja / web edition)

Izdajatelj / Issued by

ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta/

ZRC SAZU, France Stele Institute of Art History

Založnik / Publisher

Založba ZRC

Urednica / Editor

Tina Košak

Uredniški odbor / Editorial board

Tina Košak, Ana Lavrič, Barbara Murovec, Mija Oter Gorenčič, Blaž Resman, Helena Seražin

Mednarodni svetovalni odbor / International advisory board

Günter Brucher (Salzburg), Iris Lauterbach (München), Hellmut Lorenz (Wien), Milan Pelc (Zagreb),

Paola Rossi (Venezia), Sergio Tavano (Gorizia-Trieste), Barbara Wisch (Cortland, USA)

Lektoriranje / Language editing

Tina Bratuša, Aleksandra Čehovin, Kirsten Hempkin, Amy Anne Kennedy, Blaž Resman, Anke Schlecht

Prevodi / Translations

Nicole Burgund, Tina Košak, Andreja Rakovec, Nika Vaupotič, Polona Vidmar

Oblikovna zasnova in prelom / Design and layout

Andrej Furlan

Naslov uredništva / Editorial office address

Acta historiae artis Slovenica

Novi trg 2, p. p. 306, SI -1001 Ljubljana, Slovenija

E-pošta / E-mail: ahas@zrc-sazu.si

Spletna stran / Web site: <http://uifs1.zrc-sazu.si>

Revija je indeksirana v / Journal is indexed in

Scopus, ERIH PLUS, EBSCO Publishing, IBZ, BHA

Letna naročnina / Annual subscription: 35 €

Posamezna enojna številka / Single issue: 25 €

Letna naročnina za študente in dijake: 25 €

Letna naročnina za tujino in ustanove / Annual Subscription outside Slovenia, institutions: 48 €

Naročila sprejema / For orders contact

Založba ZRC

Novi trg 2, p. p. 306, SI-1001, Slovenija

E-pošta / E-mail: zalozba@zrc-sazu.si

AHAS izhaja s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

AHAS is published with the support of the Slovenian Research Agency.

© 2018, ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Založba ZRC, Ljubljana

Tisk / Printed by Cicero d. o. o., Begunje

Naklada / Print run: 400

VSEBINA

CONTENTS

Milček Komelj	
<i>Ob 70-letnici Umetnostnozgodovinskega inštituta Franceta Steleta.</i>	
<i>Nagovor na slavnostni akademiji 14. decembra 2017 v Prešernovi dvorani SAZU</i>	7
<i>France Stele Institute of Art History's 70th Anniversary.</i>	
<i>The Opening Speech at the Celebration on 14 December 2017 at the Prešeren Hall SAZU</i>	14

DISSERTATIONES

Mija Oter Gorenčič	
<i>Pro remedio et pro salute animae nostrae. Memoria v srednjeveškem umetnostnem okrasju cisterce v Stični kot odsev tesne povezanosti s plemstvom</i>	25
<i>Pro remedio et pro salute animae nostrae. Memoria in Medieval Architectural Decoration of the Stična Cistercian Monastery as a Reflection of its Close Connection with the Nobility</i>	66
Janez Premk	
<i>Maribor Synagogue Reexamined</i>	69
<i>Mariborska sinagoga pod drobnogledom</i>	91
Friedrich Polleroß	
<i>Die Immaculata, Kaiser Leopold I., und ein römisches Thesenblatt der Laibacher Franziskaner</i>	93
<i>Brezmadežna, cesar Leopold I. in rimski tezni list ljubljanskih frančiškanov</i>	110
Barbara Murovec	
<i>Historizirana podoba naročnika. Attemsova družinska portreta iz brežiškega gradu in Rembov avtoportret</i>	113
<i>The Patron's Historized Image. Attems' Family Portraits and Remp's Self-Portrait in the Brežice (Rann) Castle</i>	130
Vesna Krmelj	
<i>France Stele v luči mladostne korespondence z Izidorjem Cankarjem</i>	133
<i>An Insight into France Stele through his Early Adulthood Correspondence with Izidor Cankar</i>	182

Tanja Zimmermann	
<i>Oto Bihalji-Merin and the Concept of the "Naïve" in the 1950s.</i>	
<i>Bridging Socialist Realism and Non-Figurative Art</i>	185
<i>Oto Bihalji-Merin in koncept »naivnih« v petdesetih letih 20. stoletja.</i>	
<i>Most med socialističnim realizmom in nefiguralno umetnostjo</i>	198

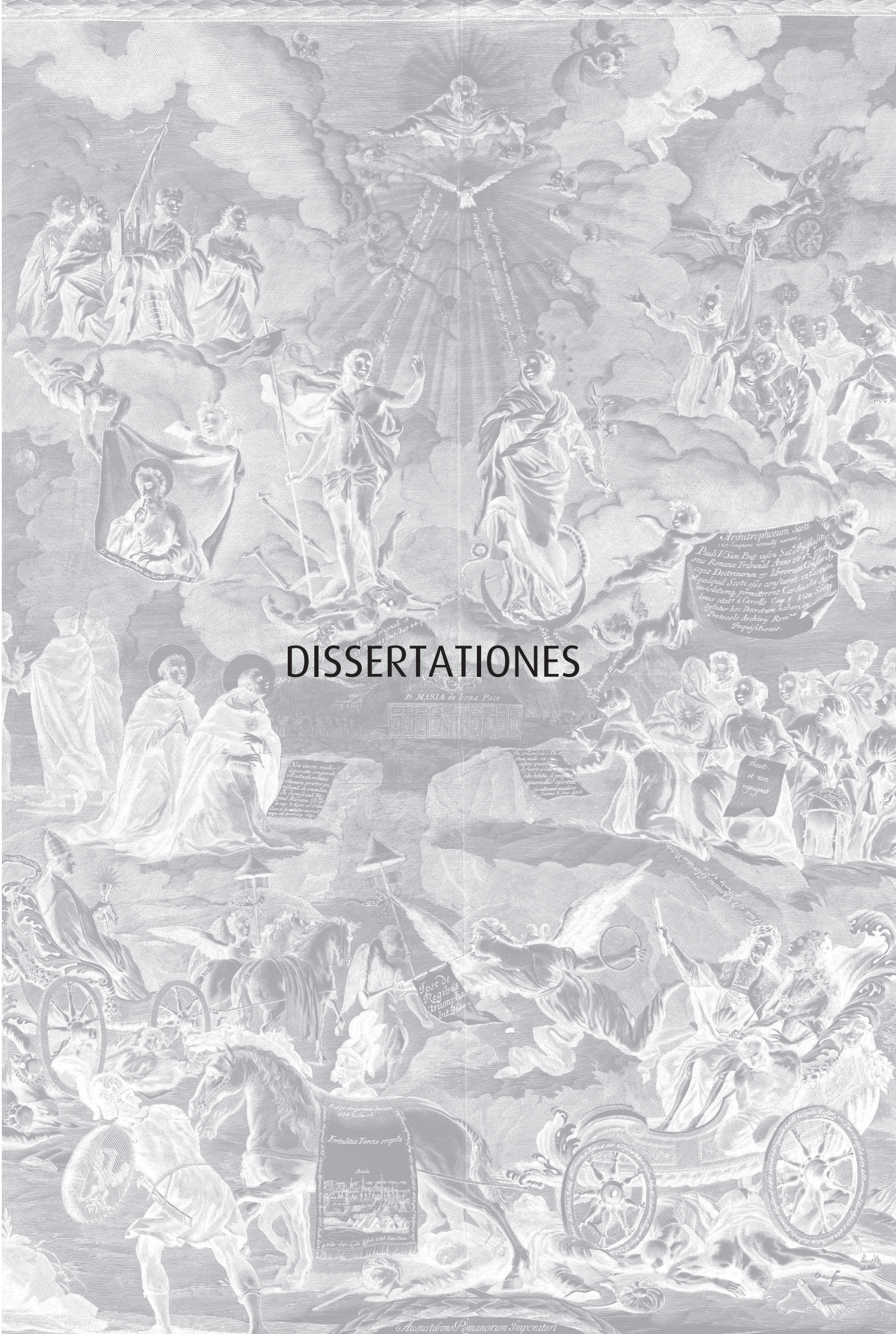
Jasmina Čubrilo	
<i>Yugoslav: Toponym or Ideology in Miodrag B. Protić's Art-Historical</i>	
<i>Systematization of 20th-Century Art</i>	199
<i>Jugoslovansko: toponim ali ideologija v umetnostnozgodovinski sistematizaciji</i>	
<i>umetnosti 20. stoletja v besedilih Miodraga B. Protića</i>	214

MISCELLANEA

Damjan Prelovšek	
<i>Plečnikov prizidek k bratovi hiši v Trnovem</i>	219
<i>Jože Plečnik's Extension of his Brother Andrej's House in Trnovo</i>	233

APPARATUS

<i>Izvečki in ključne besede / Abstracts and keywords</i>	237
<i>Sodelavci / Contributors</i>	243
<i>Viri ilustracij / Photographic credits</i>	245

DISSERTATIONES

D. MARIAE de bona Pace

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
61	62	63	64	65	66	67	68	69	70
71	72	73	74	75	76	77	78	79	80
81	82	83	84	85	86	87	88	89	90
91	92	93	94	95	96	97	98	99	100

Archiepiscopus Sacerdotum
 Pauli I. Sum. Pont. vobis Sacerdotibus
 Romanis Tribunalis Antiqui et Sacerdotum
 Romanae Doctrinarum et Libere Regum
 ut quilibet Sacerdos esse confiteatur et
 tunc etiam permitterentur Cardinalibus
 et aliis Cavallibus Capite et non
 debent hoc Deputatum subire
 Protocola Archiepiscopi Romae
 Inquisitionis.

Non enim videtur
 deinde etiam
 deinde etiam
 deinde etiam
 deinde etiam
 deinde etiam
 deinde etiam
 deinde etiam
 deinde etiam
 deinde etiam

deinde etiam
 deinde etiam
 deinde etiam
 deinde etiam
 deinde etiam
 deinde etiam
 deinde etiam
 deinde etiam
 deinde etiam
 deinde etiam

deinde etiam
 deinde etiam
 deinde etiam
 deinde etiam
 deinde etiam
 deinde etiam
 deinde etiam
 deinde etiam
 deinde etiam
 deinde etiam

Ipse de
 Regibus
 triumphans
 hinc hinc

Corollaria Turcis erigite
 Italia
 1740-1741-1742-1743-1744-1745-1746-1747-1748-1749-1750

France Stele v luči mladostne korespondence z Izidorjem Cankarjem

Vesna Krmelj

Uvod

France Stele (1886–1972)¹ je v svojem življenjepisu zapisal, da se je kot otrok iz želje, da bi prodril v »tajno« korespondenco med svojima stricema po mamini strani Andrejem in Francetom, dokopal do ključa grške pisave, ki sta jo dopisovalca uporabljala, da bi vsebino pisem zavarovala pred radovedneži.² Ljubezen do pisem in zavest o njihovem pomenu sta Franceta Steleta spodbujala, da je vse življenje skrbno hranil prejeta pisma, jih zbiral in prepisoval,³ objavljal in kritično komentiral. Nenazadnje je na prejeta pisma odgovarjal, kar pomeni, da jih je izredno veliko tudi napisal.

Slovenska akademija znanosti in umetnosti (SAZU) in Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti (UIFS ZRC SAZU) hranita obsežno Steletovo zapuščino, katere del je tudi njegova korespondenca z nekaj

¹ Izbor literature o Steletovem življenju in delu: *Letopis Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani*, 1, 1943, str. 113–123; Emilijan CEVC, France Stele – umetnostni zgodovinar, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 5–6, 1959, str. 5–19 (z bibliografijo do vključno leta 1958); France STELE, Iz konservatorskih spominov, *Varstvo spomenikov*, 10, 1965, str. 13–38; Luc MENAŠE, Osemdeset let profesorja dr. Steleta (in slovenske umetnostne zgodovine), *Sinteza*, 4, 1966, str. 85–87 (z bibliografijo do leta 1966); Vojeslav MOLE, *Iz knjige spominov*, Ljubljana 1970; Emilijan CEVC, France Stele, *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti*, 23, 1973, str. 105–115; Emilijan CEVC, France Stele, *Slovenski biografski leksikon*, 2/11 (ur. Alfonz Gspan), Ljubljana 1972, str. 465–468; Nace ŠUMI, Poslovilne besede ob odprtem grobu, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 9, 1972, str. 5–6; Nace ŠUMI, Francetu Steletu v spomin, *Sinteza*, 26–27, 1973, str. 9; Emilijan CEVC, »Vse življenje sem bil konservator ...«, *Varstvo spomenikov*, 20, 1976, str. 53–73; France KOBALAR, *Moj obračun* (ur. Joža Mahnič), Ljubljana 1976, str. 218–220; France STELE, Moje življenje, *Acta historiae artis Slovenica*, 2, 1997, str. 161–174; Emilijan CEVC, Stele France, *Enciklopedija Slovenije*, 12, Ljubljana 1998, str. 308–309; Tone SMOLEJ, Dunajska študijska leta Moleta, Steleta in Cankarja, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 48, 2012, str. 181–183, 189–192; Metka KOŠIR, Sto let načrtnega dokumentiranja nepremične dediščine, *Varstvo spomenikov*, 47–48, 2014, str. 41–58; Matej STELE, Umetnostnozgodovinska bibliografija dr. Franceta Steleta za obdobje po letu 1966, *Kamniški zbornik*, 22, 2014, str. 247–257; Željko OSET, Prvi člani SAZU iz vrst umetnostnih zgodovinarjev. Izidor Cankar, France Stele in Vojeslav Mole, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 52, 2016, str. 289–301; Mojca JENKO, Dr. France Stelè in Društvo Narodna galerija. Iz arhiva Narodne galerije, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 52, 2016, str. 247–269; Damjan PRELOVŠEK, Umetnostni zgodovinar France Stelè ob 130. obletnici rojstva, *Umetnostna kronika*, 53, 2016, str. 3–8; Damjan PRELOVŠEK, Jože Plečnik in France Stele ali kako je nastajala Plečnikova Ljubljana, *Acta historiae artis Slovenica*, 22/2, 2017, str. 101–111; Barbara MUROVEC, France Stele, *Slovenska akademija znanosti in umetnosti ob osemdesetletnici. Bibliografski zbornik pokojnih članov* (ur. Uroš Skalarič), Ljubljana 2018, str. 69–70.

² STELE 1997 (op. 1), str. 126.

³ Stele je prepisoval pisma umetnikov in še posebej Plečnikova pisma, ki jih je do smrti zbiral in tudi objavil; gl. France STELE, *Arh. Jože Plečnik v Italiji 1898–99*, Ljubljana 1967. Pri nekaterih prepisih je Stele celo oblikovno posnemal Plečnikov rokopis.

France Stele v luči mladostne korespondence z Izidorjem Cankarjem

Vesna Krmelj

Uvod

France Stele (1886–1972)¹ je v svojem življenjepisu zapisal, da se je kot otrok iz želje, da bi prodril v »tajno« korespondenco med svojima stricema po mamini strani Andrejem in Francetom, dokopal do ključa grške pisave, ki sta jo dopisovalca uporabljala, da bi vsebino pisem zavarovala pred radovedneži.² Ljubezen do pisem in zavest o njihovem pomenu sta Franceta Steleta spodbujala, da je vse življenje skrbno hranil prejeta pisma, jih zbiral in prepisoval,³ objavljal in kritično komentiral. Nenazadnje je na prejeta pisma odgovarjal, kar pomeni, da jih je izredno veliko tudi napisal.

Slovenska akademija znanosti in umetnosti (SAZU) in Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti (UIFS ZRC SAZU) hranita obsežno Steletovo zapuščino, katere del je tudi njegova korespondenca z nekaj

¹ Izbor literature o Steletovem življenju in delu: *Letopis Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani*, 1, 1943, str. 113–123; Emilijan CEVC, France Stele – umetnostni zgodovinar, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 5–6, 1959, str. 5–19 (z bibliografijo do vključno leta 1958); France STELE, Iz konservatorskih spominov, *Varstvo spomenikov*, 10, 1965, str. 13–38; Luc MENAŠE, Osemdeset let profesorja dr. Steleta (in slovenske umetnostne zgodovine), *Sinteza*, 4, 1966, str. 85–87 (z bibliografijo do leta 1966); Vojeslav MOLE, *Iz knjige spominov*, Ljubljana 1970; Emilijan CEVC, France Stele, *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti*, 23, 1973, str. 105–115; Emilijan CEVC, France Stele, *Slovenski biografski leksikon*, 2/11 (ur. Alfonz Gspan), Ljubljana 1972, str. 465–468; Nace ŠUMI, Poslovilne besede ob odprtem grobu, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 9, 1972, str. 5–6; Nace ŠUMI, Francetu Steletu v spomin, *Sinteza*, 26–27, 1973, str. 9; Emilijan CEVC, »Vse življenje sem bil konservator ...«, *Varstvo spomenikov*, 20, 1976, str. 53–73; France KOBALAR, *Moj obračun* (ur. Joža Mahnič), Ljubljana 1976, str. 218–220; France STELE, Moje življenje, *Acta historiae artis Slovenica*, 2, 1997, str. 161–174; Emilijan CEVC, Stele France, *Enciklopedija Slovenije*, 12, Ljubljana 1998, str. 308–309; Tone SMOLEJ, Dunajska študijska leta Moleta, Steleta in Cankarja, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 48, 2012, str. 181–183, 189–192; Metka KOŠIR, Sto let načrtnega dokumentiranja nepremične dediščine, *Varstvo spomenikov*, 47–48, 2014, str. 41–58; Matej STELE, Umetnostnozgodovinska bibliografija dr. Franceta Steleta za obdobje po letu 1966, *Kamniški zbornik*, 22, 2014, str. 247–257; Željko OSET, Prvi člani SAZU iz vrst umetnostnih zgodovinarjev. Izidor Cankar, France Stele in Vojeslav Mole, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 52, 2016, str. 289–301; Mojca JENKO, Dr. France Stelè in Društvo Narodna galerija. Iz arhiva Narodne galerije, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 52, 2016, str. 247–269; Damjan PRELOVŠEK, Umetnostni zgodovinar France Stelè ob 130. obletnici rojstva, *Umetnostna kronika*, 53, 2016, str. 3–8; Damjan PRELOVŠEK, Jože Plečnik in France Stele ali kako je nastajala Plečnikova Ljubljana, *Acta historiae artis Slovenica*, 22/2, 2017, str. 101–111; Barbara MUROVEC, France Stele, *Slovenska akademija znanosti in umetnosti ob osemdesetletnici. Bibliografski zbornik pokojnih članov* (ur. Uroš Skalerič), Ljubljana 2018, str. 69–70.

² STELE 1997 (op. 1), str. 126.

³ Stele je prepisoval pisma umetnikov in še posebej Plečnikova pisma, ki jih je do smrti zbiral in tudi objavil; gl. France STELE, *Arh. Jože Plečnik v Italiji 1898–99*, Ljubljana 1967. Pri nekaterih prepisih je Stele celo oblikovno posnemal Plečnikov rokopis.

manj kot 1300 dopisovalci, pri čemer gre večinoma za pisma, ki jih je prejel med letoma 1901 in 1972, le nekaj pa je Steletovih neodposlanih pisem in osnutkov.⁴

Dopisovanja med kolegi so pomemben vir za vpogled v razvoj stroke in medsebojna razmerja ter odnos posameznikov do umetnosti in umetnostnih spomenikov. Že Stele sam je v spominih na konservatorski poklic objavil pisma svojega dunajskega profesorja Maxa Dvořaka (1874–1921), s katerim sta si dopisovala pred prvo svetovno vojno, in pisma, ki mu jih je profesor med vojno pošiljal v rusko ujetništvo.⁵ Iz Steletove zapuščine, ki jo hrani UIFS ZRC SAZU, je Alenka Klemenc objavila korespondenco Franceta Steleta z Avguštinom Stegenškom (1875–1920)⁶ in Brankom Fučićem (1920–1999),⁷ večkrat pa so v literarnozgodovinski in umetnostnozgodovinski literaturi objavljeni tudi deli pisem umetnikov in znanstvenikov iz Steletove korespondence.⁸

Dopisovanje med Francetom Steletom in Izidorjem Cankarjem

France Stele in Izidor Cankar (1886–1958)⁹ sta si pisma izmenjevala vse življenje, vendar pogostost njune korespondence ni enakomerna – zgoščena je predvsem v določenih obdobjih – v času študija med letoma 1908 in 1913 (na katerega se osredotoča ta prispevek), po ustanovitvi katedre za

⁴ Biblioteka SAZU hrani pisma iz Steletove korespondence praviloma do leta 1931. Velika večina pisem je v fondu Steletova korespondenca, pod signaturo R11/I–XXVIII. Del korespondence, ki jo je Stele podaril Francetu Koblarju in vključuje večino Cankarjevih pisem, pa je v zapuščini Franceta Koblarja, pod signaturo Koblar France, tuja korespondenca A–C, Cankar Izidor Steletu Francetu, R100/VI-1:15. Steletovo korespondenco od leta 1931 dalje hrani UIFS ZRC SAZU. Del Steletove korespondence iz njegove zapuščine je v rokopisni zbirki Narodne in univerzitetne knjižnice, spomeniškovarstveno dokumentacijo in službeno korespondenco od leta 1913 do 1938 pa hrani Informacijsko-dokumentacijski center za dediščino pri Ministrstvu za Kulturo (INDOK center).

⁵ France STELE, Maks Dvořák, *Varstvo spomenikov*, 10, 1966, str. 31–38.

⁶ Alenka KLEMENC, Stegenškova Korespondenca Francetu Steletu, *Studia Historica Slovenica*, 7/3–4, 2007, str. 649–666.

⁷ Alenka KLEMENC, Habemus artificem! Iz pisem Branka Fučića Francetu Steletu, *Az grišni diak Branko pridirkom Fučić. Radovi Međunarodnoga znanstvenog skupa o životu i djelu akademika Branka Fučića (1920.–1999.)* (ur. Tomislav Galović), Zagreb 2011, str. 177–202.

⁸ Gl. Alenka KLEMENC, Steletovi pogovori z Matejem Sternenom in Antejem Gabrom, *Acta historiae artis Slovenica*, 7, 2002, str. 189–202; Alenka KLEMENC, Sedej & Dostal kontra Kralj, *Arhivi*, 29/2, 2006, str. 253–262. V teh prispevkih je Klemenčeva raziskave razširila tudi na korespondenco iz drugih arhivov. Steletova osebna korespondenca je neprecenljiv (umetnostno)zgodovinski vir, iz katerega so v svojih raziskavah črpali številni slovenski raziskovalci, med drugimi dr. Tomaž Brejc, dr. Marijan Dović, dr. France Koblar, dr. Milček Komelj, dr. Igor Kranjc, dr. Barbara Murovec, dr. Damjan Prelovšek, Alenka Puhar, dr. Andrej Rahten in dr. Tone Smolej.

⁹ Izbor literature o Cankarjevem življenju in delu: France STELE, Izidor Cankar, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 13/1–4, 1936, str. 97–99; France STELE, Izidor Cankar utemeljitelj ljubljanske umetnostnozgodovinske šole, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 4, 1957, str. 9–30; France STELE, Izidor Cankar, v: Izidor Cankar, *Uvod v likovno umetnost. Sistematika stila*, Ljubljana 1959, str. 231–277; France KOBLAR, Spremna beseda, v: Izidor Cankar, *Leposlovje, eseji, kritika* (ur. France Koblar), 1, Ljubljana 1968, str. 317–361; France KOBLAR, Spremna beseda, v: Izidor Cankar, *Leposlovje, eseji, kritika* (ur. France Koblar), 2, Ljubljana 1969, str. 373–428; KOBLAR 1976 (op. 1), str. 212–217; Milček KOMELJ, Odnos Izidorja Cankarja do sodobne umetnosti, *Sodobnost*, 34/2, 1986, str. 174–183; Peter KREČIČ, Izidor Cankar – slovenski avantgardist? Cankar likovni kritik, *Sodobnost*, 34/2, 1986, str. 188–194; Tone FERENC, Frane JERMAN, Marjan DOLGAN, Nace ŠUMI, Cankar Izidor, *Enciklopedija Slovenije*, 1, Ljubljana 1987, str. 415–416; Tomaž BREJC, Assunta, Izidor Cankar in moderna umetnostna zgodovina, *Sodobnost*, 36/6–7, 1988, str. 669–677; Tomaž BREJC, Terminologija Izidorja Cankarja. Geneza štirih pojmov: umetnina kot organizem, umetnostno hotenje, forma in stil, *Umetnostna kronika*, 20, 2008, str. 2–25; Andrej RAHTEN, *Izidor Cankar. Diplomati dveh Jugoslavij*, Ljubljana 2009; SMOLEJ 2012 (op. 1), str. 181–183, 189–192; Tomaž BREJC, Kaj je umetnostno pomembno? Prvi kolegiji docenta Izidorja Cankarja. Izpiski iz letnega semestra

umetnostno zgodovino v Ljubljani med 1920 in 1923, v obdobju Steletove sodelovanja s slovensko sekcijo PEN¹⁰ ter med letoma 1936 in 1938 – pred Cankarjevim odhodom v diplomatsko službo v Argentino, ko je Steletu predajal svoje obveznosti in projekte, med njimi tudi umetnostnozgodovinsko stolicu na Univerzi in nadzor nad pripravo načrtov za gradnjo Moderne galerije v Ljubljani.¹¹ Po drugi svetovni vojni sta si Stele in Cankar izmenjala samo še nekaj razglednic, iz katerih pa je še vedno razvidno medsebojno spoštovanje.¹²

Celotna ohranjena korespondenca med Cankarjem in Steletom, ki jo imamo trenutno v razvidu, obsega sto šest enot, od tega dvainpetdeset pisem, dvaindvajset dopisnic in vizitk ter dvaintrideset razglednic.¹³ Pisma nudijo vpogled v njune skupne interese v umetnosti, znanosti in narodni politiki, ki je bila med najpogostejšimi temami korespondenc med intelektualci od sredine 19. stoletja dalje.¹⁴ Iz njih lahko razberemo tudi osebnostne značilnosti obeh humanistov: Cankarjeva pisma so napisana z enakomerno, čitljivo pisavo, v značilno jasnem in duhovitem tonu ter so bolj monološko kot dialoško naravnana. Cankar je bil tudi takrat, ko je prosil Steleta za najrazličnejše usluge, prepričan vase, samozavesten in neposreden, znal pa je opazovati in z ostrim očesom oceniti tudi samega sebe. Nasprotno so vsa Steletova pisma daljša, literarno manj izrazita, vendar polna podatkov, ki nudijo dober vpogled v okoliščine, v katerih sta delovala, in težave, s katerimi sta se spopadala. Iz maloštevilnih ohranjenih Steletovih pisem iz njune korespondence lahko razberemo, kako suvereno je študent iz avstrijske province stopil na pot evropskega humanista in izobraženca, kako se je z vso odgovornostjo in zavzetostjo lotil študija in dela v katoliškem akademskem društvu. V času Steletovega urejanja osrednjega akademskega katoliškega glasila *Zora* se je izoblikoval ne le slovenski krog izobražencev, večinoma študentov slavistike in prava, s katerimi je kot urednik in pomembna javna osebnost sodeloval tudi kasneje, temveč je, zlasti s pomočjo pisem, segel še dosti

1920, *Patria et orbi. Študije o srednjeevropski umetnosti. Jubilejni zbornik za Damjana Prelovška* (ur. Ana Lavrič, Franci Lazarini, Barbara Murovec), Ljubljana 2015, str. 641–665; Alenka PUHAR, Irene MISLEJ, *Listi z roba. Kaj sta si pisala Izidor Cankar in Venio Pilon (in marsikaj o tem, kar sta zamolčala)*, Ljubljana 2015; Tone SMOLEJ, »Kaj večega poskusiti in postati«. Slovenski pisatelji dunajski študentje (1850–1926), Ljubljana 2015; Alenka PUHAR, *Izidor Cankar. Mojster dobro zasukanih stavkov. Življenje in delo Izidorja Cankarja 1886–1958*, Ljubljana 2016 (knjiga vključuje Cankarjeva besedila, njegovo izbrano bibliografijo in naslednje študije drugih avtorjev: Luka VIDMAR, V iskanju nove umetnosti in samega sebe, str. 157–172; Bernard NEŽMAH, Večno čtivo, str. 172–185; Željko OSET, Vogalni kamni kulturnih ustanov, str. 187–203; Igor GRDINA, Cankar o(b) Cankarju, str. 204–212; Irene MISLEJ, Poslanik Cankar v Buenos Airesu, str. 213–229; Milček KOMELJ, V svoji stroki na konici časa, str. 230–236, in Aleš MAVER, Med evnuhi in junaki, str. 237–247); Tomaž BREJC, Izidor Cankar na razstavah moderne umetnosti, *Acta historiae artis Slovenica*, 22/1, 2017, str. 111–136.

¹⁰ Korespondenca, ki se navezuje na slovensko sekcijo PEN-a, je bila delno že objavljena in komentirana; gl. Lev KREFT, Kongres PEN klubov v Dubrovniku in Izidor Cankar, *Sodobnost*, 34/3, 1986, str. 270–282; Ivanka UČAKAR, Dva kamniška Franceta in slovenski center PEN, *Kamniški zbornik*, 18, 2006, str. 101–106.

¹¹ To korespondenco hranita UIFS ZRC SAZU, fond Izidor Cankar, in Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond SI AS 1660, F5/III: 730–739.

¹² UIFS ZRC SAZU, Izidor Cankar; Biblioteka SAZU, R99/III-30:3.

¹³ Biblioteka SAZU, R100/ VI-1:15:1–49; R11/III-63:1–6; UIFS ZRC SAZU hrani štiriintrideset enot in dva osnutka Steletovih pisem Cankarju. Zaenkrat je znanih le štirinajst odposlanih Steletovih pisem Cankarju; tri hrani Knjižnica SAZU v zapuščini Izidorja Cankarja (Biblioteka SAZU, R 99/III-30:1–3), dve UIFS ZRC SAZU, druga pa so v Cankarjevi zapuščini v Arhivu Republike Slovenije (ARS AS 1660 F5/III:730–739).

¹⁴ Za osebne korespondence od sredine 19. stoletja dalje sta praviloma značilna znanstveno-kritično objektiviziranje na eni strani in politiziranje na drugi; gl. Reinhard M. G. NICKISCH, *Brief*, Stuttgart 1991 (Sammlung Metzler, 260), str. 56; Luka VIDMAR, *Zoisova literarna republika. Vloga pisma v narodnih prerodih Slovencev in Slovanov*, Ljubljana 2010, str. 69. Raziskovalci sicer opozarjajo, da je bila kritika sodobne politike redna tema intelektualnih krogov in posledično pisem že od razsvetljenstva dalje, v 19. stoletju pa se dopisovalci izraziteje ideološko opredeljujejo.

globlje v milje srednjeevropskih izobražencev.¹⁵ Stele se je zelo zgodaj zavedel pomena sodelovanja in prednosti (zlasti jezikovne) povezanosti slovanskih narodov v (srednje)evropskem prostoru ter si je v prvih letih na Dunaju aktivno prizadeval za povezovanje akademskih katoliških društev.¹⁶

Vzporedno z osebnim zorenjem pa se je razvijal in spreminjal tudi njegov odnos do umetnosti, kar je razvidno iz sočasnih objav v glasilu katoliško-narodnega dijaštva *Zora*, v znanstveni reviji Leonove družbe *Čas* in kasneje v *Domu in svetu*.

Iz korespondence je razvidno, da je uredniško delo že v študijskem obdobju vplivalo na izoblikovanje njegove kasnejše javne družbene vloge, ki jo je opravljal tako kot urednik *Doma in sveta* (in drugih strokovnih in znanstvenih publikacij) ter kot raziskovalec, profesor in konservator. Javna služba je bila zanj poslanstvo in hkrati privilegij, ki mu je omogočal stike in sodelovanje s številnimi izjemnimi posamezniki, pri čemer se je izogibal političnih funkcij.¹⁷

Slovaški umetnostni zgodovinar Ján Bakoš je že leta 2013 razmišljal, da je zenit raziskav odnosov med epistemologijo in ideologijo dosežen in zato iskanje skritih ideoloških razsežnosti znotraj umetnostnozgodovinskih raziskav ni več glavna tema sodobne umetnostne zgodovine. Po drugi strani pa je ugotavljal, da so prav te raziskave pokazale, da so ideološka ozadja neizbežen del zgodovinskega raziskovanja in bi njihovo odkrivanje lahko opredelili kot pomožno vedo umetnostne zgodovine.¹⁸

V slovenski umetnostni zgodovini, ki se je v večji meri oblikovala med katoliško usmerjenimi izobraženci v obdobju pred prvo svetovno vojno in po njej, sta imeli ideološka usmeritev in kasneje njena cenzura velik vpliv na stanje raziskav; bili sta glavni razlog za to, da je ostalo delovanje številnih intelektualcev in umetnikov, ki so imeli v obdobju med obema vojnama pomembno družbenopolitično vlogo, neraziskano. Čeprav predstavlja Steletovo znanstveno in pedagoško delo temelj za raziskovanje slovenske kulturne dediščine in razvoj humanistike na univerzi in kljub bogatemu

¹⁵ Sodeloval je tudi z društvoma slovenskih katoliških študentov v Gradcu (Zarja) in Pragi (Dan) kakor tudi z drugimi društvi, na primer v Zagrebu (Domagoj), Lvovu (Akademski klub), ter z društvu Polonia, Lipa in Preporod, ki so bila ustanovljena v času Steletovega delovanja. V Krakovu je sodeloval s poljskim zgodovinarjem in humanistom Feliksom Konecznym (1862–1949), začetnikom primerjalne znanosti o civilizacijah; gl. CEVC 1971 (op. 1), str. 467.

¹⁶ Rado BEDNAŘIK, Zgodovinski oris katoliškega gibanja v Sloveniji, *Križ na gori*, 1/3–5, 1924/25, str. 26.

¹⁷ Tak primer je korespondenca z nemškim akademikom Friedrichom Wilhelmom Foersterjem, slavnim pedagogom, pacifistom in filozofom, ki ga je Stele (očitno) prosil za dovoljenje za objavo njegovega sestavka o alkoholizmu v knjigi *Lebensführung. Ein Buch für junge Menschen*, ki je izšla v Berlinu leta 1909. Foerster je Steletu odgovoril in privolil v prevod. Stele, ki je bil velik nasprotnik sabljaških dvobojev in alkoholizma – dveh razvad zlasti nemških buršev – je sestavek objavil že jeseni 1909; gl. Friedrich Wilhelm FOERSTER, Mladina – alkohol – značaj, *Zora*, 16/1, 1909, str. 25–27; za Foersterjevo pismo Steletu gl. Biblioteka SAZU, R11:134; prim. CEVC 1972 (op. 1), str. 468.

¹⁸ Ján BAKOŠ, *Discourses and Strategies. The Role of the Vienna School in Shaping Central European Approaches to Art History and Related Discourses*, Frankfurt am Main 2013, str. 7. Za ideološke vidike slovenske umetnostne zgodovine gl. Braco ROTAR, *Risarji: učenjaki. Ideologije v urbanizmu in arhitekturi*, Ljubljana 1985; Nadja ZGONIK, *Podobe slovenstva*, Ljubljana 2002; Barbara MUROVEC, Why (not) National Art History? The Case of Slovenia, *Acta historiae Artium. An Art-historical Journal of the Hungarian Academy of Sciences*, 49, 2008, str. 360–369; Barbara MUROVEC, “Anyway, the Question of Personnel is Rather Difficult ...”. Some Observations on Political Influence on Art (History) in Slovenia, *Acta historiae artis Slovenica*, 19/1, 2014, str. 143–154; Barbara MUROVEC, Zwischen Methodologie und Ideologie. Slowenische Kunsthistoriker der Wiener Schule nach 1945, *RIHA Journal*, 27 February 2015, <http://www.riha-journal.org/articles/2015/2015-jan-mar/murovec-zwischen-methodologie-und-ideologie> (14. 8. 2018); Blaž ZABEL, Steletov referat K problematiki jugoslovanske nacionalne umetnostne zgodovine in svetovna umetnostna zgodovina, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 52, 2016, str. 271–287.

udejstvovanju na različnih področjih kulture in opravljanju številnih pomembnih javnih funkcij, njegovo delo še vedno ni znanstveno-kritično ovrednoteno.¹⁹ Odpira se vprašanje, ali je slovenska stroka po tem, ko je rehabilitirala Plečnikovo umetnost, sposobna uvideti tudi teoretsko širino Steletovega dela in umestiti njegovo znanstveno raziskovanje v širši evropski kontekst.²⁰

Steletova korespondenca je zaradi obsega in dejstva, da je ohranjena razmeroma celovito, pomemben vir osebnih in strokovnih, zgodovinskih in političnih podatkov o odnosih, vplivih in pogojih v obdobju med obema vojnama. Pričujoča študija o sicer znanem, a ne dovolj raziskanem mladostnem delovanju Franceta Steleta temelji na analizi pisem, ki sta si jih izmenjala France Stele in Izidor Cankar v prvem desetletju dvajsetega stoletja, do zaključka Cankarjevega študija na Dunaju leta 1913.²¹ Stele je tedaj že opravljal delo deželnega konservatorja v Ljubljani, kamor se je takoj po opravljenem zaključnem izpitu novembra 1913 vrnil tudi Cankar.²² Čeprav se je ohranilo več Cankarjevih pisem kot Steletovih, je pozornost tokrat namenjena Steletu, čigar mladostno obdobje do prve svetovne vojne z vidika uredniškega dela in objav, v katerih je pisal o naravi, vlogi umetnosti in umetniških delih, še ni bilo osvetljeno in bo tudi v prihodnje predmet poglobljenih raziskav. Na podlagi korespondence med Francetom Steletom in Izidorjem Cankarjem študija obenem osvetljuje odnos med umetnostnima zgodovinarjema in poskuša odgovoriti na vprašanje, v kakšni meri je njuno prijateljstvo in medsebojno sodelovanje vplivalo na njun razvoj in oblikovanje v vodilna strokovnjaka.²³

France Stele se je rodil 21. februarja 1886 v kmečki družini v Tunjicah pri Kamniku. Ker je že kot otrok izgubil mamo, je živel pri svojih sorodnikih, znatno podporo pa je imel tudi v stricu Francetu Pavliču (1865–1911), župniku pri Sv. Petru v Ljubljani. Po osnovni šoli v Kamniku se je vpisal na

¹⁹ V umetnostnozgodovinske raziskave s področja zgodovine stroke v vzhodni in jugovzhodni Evropi smo Slovenci še premalo vključeni predvsem zaradi pomanjkljivih domačih raziskav na tem področju. Pobuda, da se delo slovenskih umetnostnih zgodovinarjev, ki pripadajo t. i. dunajski šoli, znanstveno ovrednoti in mednarodno umesti, je bila dana že leta 1996 na mednarodnem simpoziju v Gorici; gl. *La scuola viennese di storia dell'arte* (ur. Marco Pozzetto), Gorizia 1996. Leta 2004 je sledil Prvi posvet slovenskih umetnostnih zgodovinarjev *Naloga in izzivi umetnostne zgodovine v 21. stoletju* v organizaciji UIFS ZRC SAZU; za prispevke gl. *Slovenska umetnostna zgodovina. Tradicija, problemi, perspektive* (ur. Barbara Murovec), Ljubljana 2004.

²⁰ V tem kontekstu je pomemben ponovni razmislek o enostranskih stališčih Braca Rotarja v delu *Risarji: učenjaki*, v katerem je bilo raziskovanje razmerij med umetnostjo, epistemologijo in ideologijo leta 1985 uporabljeno kot sredstvo potlačitve Plečnikove umetnosti, Steletova teoretska izhodišča pa so bila kot »ideologija rodu in grude« tudi »znanstveno« označena kot neprimerna za nadaljnje znanstveno delo; gl. ROTAR 1985 (op. 18), zlasti str. 94–95, 131–181, 157, 217, 219–220.

²¹ Prispevek podaja prve ugotovitve avtoričine raziskave Steletove korespondence v okviru njenega doktorskega študija in ponuja izhodišča za nadaljnje raziskave.

²² Cesarsko-kraljevi deželni konservatorski urad za Kranjsko je začel delovati 1. 7. 1913; do takrat se je Stele že preselil v Ljubljano; gl. KOŠIR 2014 (op. 1), str. 41. Izidor Cankar je 6. 11. 1913 opravil zaključni izpit in se, še preden je bil 19. 12. 1913 promoviran, vrnil v Ljubljano, kjer je prevzel uredništvo *Doma in sveta*; gl. SMOLEJ 2012 (op. 1), str. 186.

²³ Stele, Cankar in Mole so se med seboj zelo dobro dopolnjevali, tako značajske kot znanstveno. S teoretskega, praktičnega in znanstvenega vidika so bili del humanističnega polja z izjemnim umetniškim potencialom (Rihard Jakopič, Jože Plečnik, Ivan Vurnik, France in Tone Kralj, Božidar Jakac, če omenimo samo najprodornejše), ki pa so ga žal omejevale (včasih celo zatirale) zelo ozke razvojne možnosti in priložnosti. Za slovensko kulturno zgodovino je relevantno vprašanje, kakšna je bila njihova vloga in vloga umetnostnozgodovinske stroke med umetniško in duhovno zapuščino Ivana Cankarja in dejanji Edvarda Kocbeka.

gimnazijo v Kranju, kjer je maturiral leta 1906. Intelktualno in družbeno okolje kranjske gimnazije je bilo za Steletov nadaljnji razvoj zelo pomembno. Njegova osebna korespondenca iz gimnazijskih let je zanimiva predvsem iz sociološkega in etnološkega vidika, saj odstira številne osebne zgodbe mladine na začetku 20. stoletja.²⁴

Velik del pisem iz Steletovega zgodnjega obdobja se nanaša na njegovo delovanje v akademskem društvu Danica na Dunaju in vlogo urednika društvenega glasila *Zora*. Medtem ko je bil Izidor Cankar že kot dijak in študent bogoslovja uveljavljen literarni avtor in mentor, njegova vloga v uredništvu revije *Dom in svet* pa je že bila deležna raziskav,²⁵ se o Steletovem urednikovanju malo ve in še manj lahko prebere. Stele je uredniško delo opravljal že pred prvo svetovno vojno, po vrnitvi iz ujetništva v Sibiriji pa je sprejel v urejanje Cankarjev *Dom in svet*. Z mesta glavnega urednika je zaradi številnih pritiskov, ki so bili posledica njegove moderno-ekspresionistično zasnovane revije, sredi leta 1922 sicer odstopil, a je kljub temu v Koblarjevi senci opravljal delo sourednika vse do druge svetovne vojne.²⁶

Začetki prijateljstva

Tako kot večina gimnazijcev pred prvo svetovno vojno se je tudi France Stele zanimal za literaturo, zbiral je ljudsko slovstvo in se, kot je večkrat zapisal, tudi sam preizkusil v poeziji in prozi.²⁷ Že v nižji gimnaziji pa je odkril, da je zelo nadarjen za učenje jezikov.²⁸ Drugo področje, na katerem se

²⁴ Najstarejša pisma so ohranjena iz leta 1901, ko je imel Stele petnajst let. Med učitelji na kranjski gimnaziji z vidika korespondence izstopa predvsem slovenski teolog in literarni zgodovinar Jože Debevec (1867–1938), ki si je, kot je v spominih zapisal Stele, na kranjski gimnaziji prvi upal brati Ivana Cankarja, gl. STELE 1997 (op. 1), str. 164.

²⁵ O Cankarjevem uredniškem in literarnem delovanju gl. KOBLAR 1976 (op. 1); KOBLAR 1969 (op. 9), str. 373–428. Koblar je menil, da se bo Cankarjev mentorski vpliv na njegove »učence« pokazal šele, ko bo analizirana Cankarjeva korespondenca. Gl. tudi Joža VELIKONJA, Pisma Izidorja Cankarja ob stoletnici rojstva (22. 4. 1886–22. 9. 1958), *Meddobje/Entresiglo*, 22/1–2, 1986, str. 66–80; Matija OGRIN, Literarno vrednotenje na Slovenskem od Frana Levstika do Izidorja Cankarja od 1918 do 1945, *Primerjalna književnost*, 25/1, 2002, str. 27–37; Matija OGRIN, Aleš Ušeničnik in Izidor Cankar. Soočenje njunih literarno-estetskih pogledov ob Domu in svetu l. 1916, *Slavistična revija*, 46/4, 1998, str. 347–366; Leja FORŠTNER, Izidor Cankar in Anton Ocvirk kot začetnika osebnotnega intervjuja na Slovenskem, *Jezik in slovstvo*, 53/6, 2008, str. 23–35; Miran ŠTUHEC, Problemski in idejni aspekt esejistike Izidorja Cankarja, *Slavistična revija*, 57/4, 2009, str. 525–538; PUHAR 2016 (op. 9), str. 14–35.

²⁶ France Stele je bil urednik in sourednik več literarnih in strokovnih revij, med njimi *Zore* (urednik 1907/10–1911/8), *Časa* (sourednik 1924–1931/6), *Doma in sveta* (urednik 1920–1921; sourednik 1922–1930 in 1933–1936 ter 1937, št. 1–2; sodeloval 1909–1943), *Zbornika za umetnostno zgodovino* (urednik 1931–1935, 1942–1957, 1965–1972; sourednik 1936–1941), *Kronike slovenskih mest* (sourednik 1934–1940). Literatura o Steletovem uredniškem delu se nanaša predvsem na urejanje revije *Dom in svet*; gl. KOBLAR 1976 (op. 1), str. 123–140; Bogo GRAFENAUER, Kriza Doma in sveta, *Dom in svet 1888–1988. Zbornik ob stoletnici* (ur. Stanko Janežič) Celje 1988, str. 30–41; za ponatisa slednjih gl. *Kriza revije »Dom in svet« leta 1937. Zbornik dokumentov* (ur. Marjan Dolgan), Ljubljana 2001, str. 9–31, 62–77; Marijan DOVIČ, *Mož z bombami. Anton Podbevšek in slovenska zgodovinska avantgarda*, Ljubljana–Novo mesto 2009, str. 32–37, 44.

²⁷ Stele je zbrano ljudsko gradivo, kot je napisal v življenjepisu, pošiljal jezikoslovcu in etnologu prof. Karlu Štreklju (1856–1912). Marca 1907 je objavil lastno (po ljudski pripovedki povzeto) pravljico v verzih; gl. France STELE, Pravljica o sreči, *Zora*, 13/6, 1907, str. 97–98. Leta 2013 so pripovedke, ki jih je zbral in zapisal, izšle v samostojni izdaji; gl. France STELE, *Zlati hrib. Pravlјice in povedke iz Tunjic in okolice* (ur. Breda Podbrežnik Vukmir, Marija Stanonik, Ivanka Učakar), Kamnik 2013.

²⁸ V osnutku pisma, ki ga je Stele leta 1919 iz Sibirije pisal Antonu Schieffererju kot prošnjo za povabilo v Ameriko, je svoje znanje jezikov opisal takole: *Jaz sem strokovnjak zgodovinar umetnosti in poleg tega čitam popolnoma svobodno na tehle jezikih: nemško, češko, srbohrvaško, bulgarsko, romunsko, ogrsko, (ukrajinsko), rusko, italijansko,*

je angažiral že kot dijak, so bila aktualna družbenopolitična vprašanja, ki jih je v dijaških sredinah odpiral semeniški profesor, državni in deželni poslanec Janez Evangelist Krek (1965–1917). V skladu s Krekovim socialnopolitičnim programom je deloval v okviru socialnega krščanstva in se vključeval v debate in organizacijo narodnih in mednarodnih katoliških sestankov in shodov.²⁹

Stele se v življenjepisu spominja, da sta se s Cankarjem seznanila v Ljubljani, 25. avgusta 1906, na prvem sestanku slovensko-hrvaških katoliških abiturientov, na katerem je Stele, takrat še dijak kranjske gimnazije, predstavil referat z naslovom Umetnostna misel krščanstva.³⁰ V referatu razume cerkveni prostor kot zbirališče umetnin vseh zvrsti in obdobj in s tem kot najbolj demokratični prostor umetnosti sploh. S krščanstvom je umetnost postala dostopna in last najširših slojev ljudstva:

Kako redke so vendar umetnostne galerije in koliko je tistih srečnih ljudi, ki jim je mogoče pohajati tiste dvorane, diviti se tam razstavljenim umetninam in si ob njih izobraževati svoj umetniški okus. /.../ Krščanska cerkev pa, zbirališče krščanske občine, je dostopna vsakemu, tudi najnižjemu /.../. Naravno je torej, da je cerkev kot taka, kar se umetnostne izobrazbe tiče, stala vedno v prvi vrsti, in je do sedaj še ni prekosila nobena družba.³¹

Stele se je v predavanju zagreto zavzel predvsem za krščansko cerkev, katere moč in lepoto vidi v umetnosti, ki je nastala pod njenim okriljem. Polni izraz krščanske vere je zaživel predvsem v glasbi in arhitekturi (s Steletovimi besedami: »v stavbarstvu je krščanstvo najbolj pokazalo svojo življenjsko moč«) ter literaturi, nekoliko manj v slikarstvu, najmanj pa je odmik od kanonov poganske antike očiten v kiparstvu. Na koncu referata se ni zavzel za novo krščansko umetnost, temveč predvsem za novo razumevanje krščanstva skozi umetnost:

Mi pa smo itak skozi in skozi povdarjali veliko apologetično misel krščanske umetnosti, in pride še čas, – mislim, da ne rečem preveč – ko ne bodo delovali več drugi, recimo znanstveni ali umstveni nagibi na ljudi in tvorili privlačno moč krščanstva, ampak bo na hiperkultiviranega človeka vplivala le še umetnostna misel krščanstva.³²

Kot primer izpovedovanja krščanstva skozi (krščansko) umetnost in »lepoto kulta« se sklicuje na Chateaubriandovo knjigo *Génie du christianisme* (1802).³³ Pri pisanju referata bi si bil lahko pomagal

francosko, angleško, špansko, židovski žargon, esperanto. S pomočjo besednjaka turško, hebrejsko, tatarsko. Govorim: nemško, srbohrvaško, češko, poljsko in rusko in za potrebo italijansko in precej (vsaj za vsakdanji porabo) turško; Biblioteka SAZU, R11/XXIX-22, nedatiran osnutek Steletovega pisma Antonu Schiefferju.

²⁹ Med letoma 1906 in 1913 je Janez Evangelist Krek zbiral slovenske in hrvaške visokošolce in abituriente na Sv. Joštu nad Kranjem na študijskih tečajih, ki so jih poimenovali Krekova jugoslovanska akademija; gl. Walter LUKAN, Krek Janez Evangelist, *Enciklopedija Slovenije*, 6, Ljubljana 1992, str. 2. Za obstoj katoliških narodnjakov na politični sceni je bila potrebna uvedba demokracije in splošne volilne pravice; gl. RAHTEN 2009 (op. 9), str. 26.

³⁰ STELE 1997 (op. 1), str. 165. Steletovo predavanje na dijaškem sestanku, ki je sodil v sklop 3. slovenskega katoliškega shoda, je bilo objavljeno v posebni izdaji *Zore*; gl. France STELE, Umetnostna misel krščanstva, *Zora*, 1906, 11/11, str. 173–181.

³¹ STELE 1906 (op. 30), str. 174.

³² STELE 1906 (op. 30), str. 181.

³³ Apologetsko naravo umetnosti, ki brani osnove krščanske vere, je, kot je navedel Stele sam, povzel po sodobnih krščanskih apologetih, predvsem po patru Albertu Marii Weissu (1844–1925), ki je bil vnet borec proti liberalizmu in modernizmu nasploh. Sklicuje se tudi na teologa Franza Hettingerja in krščanskega mistika Jakoba Böhmeja,

tudi z delom *Stavbinski slogi* (1885) Janeza Flisa.³⁴ Vendar Steleta takrat očitno ni zanimala slogovna sistematika, čeprav ga je v to skušal usmeriti že njegov gimnazijski profesor Felician Aprissnig.³⁵

Steletov referat je očitno vzbudil zanimanje publike, med katero je bil tudi mladi študent teologije Izidor Cankar. Za odmevnega je svoj referat kasneje, ko se je spominjal prvega srečanja s Cankarjem, ocenil tudi Stele sam:

Brez pomena za njegov [Cankarjev] razvoj gotovo ni bil hrvatsko-slovenski abiturientski sestanek l. 1906 v Ljubljani, kjer je bil eden glavnih referatov posvečen zgodovini likovne umetnosti. Bilo je morda vsaj v krogu, v katerem se je razvijal Cankar, takrat prvič, da se je o likovni umetnosti govorilo brez apriornih estetskih omejitev. Po referatu se mi je predstavil, povedal, da si tudi on namerava izbrati poklic umetnostnega zgodovinarja in da je zelo zadovoljen s tem, kar je slišal. Tako je bilo sklenjeno prvo strokovno prijateljstvo, ki se je plodovito kazalo za vse življenje.³⁶

Izidor Cankar je bil znotraj katoliških krogov že uveljavljen kot literat, kritik in mentor, njegove besede je v oceni Steletovega referata citiral tudi časopis *Slovenec*:

Burno ploskanje je bila zahvala dolgemu, a krasnemu govoru. G. I. Cankar pravi, da bijemo sedaj boj za socialni blagor. Organizacija je danes potrebna, delavec mora dobiti dobro etično podlago. Dandanes je težko govoriti o umetnosti sploh, ko skoro jadramo v materializem. Danes je hram lepote opustošen. A veselo znamenje je, da je tov. Stele pokazal, da so še ljudje, ki imajo smisel za veliko moč umetnosti. V naši stranki se še premalo dela za umetnost.³⁷

Leto kasneje je na katoliškem shodu v Zagrebu z referatom o umetnosti z naslovom Slovenska umetnost nastopil tudi Izidor Cankar.³⁸ Jedro njegovega referata je bilo spoznanje, da naš čas nima

Chateaubrianda, na Goethejevo *Italienische Reise* (popotni dnevnik je izhajal v letih 1813–1817) in Grivčev *Mistični cvet s češkega Parnasa* (1901). Med literaturo kot zadnjega omenja tudi Heinricha Wölflinga (sic!), *Die klassische Kunst* (1904), ki pa ga ob pisanju članka očitno ni imel pri sebi.

³⁴ Janez FLIS, *Stavbinski slogi, zlasti krščanski, njih razvoj in kratka zgodovina*, Ljubljana 1885. Delo velja za prvo slovensko umetnostnozgodovinsko knjigo. Flis je v njem uvedel slovensko arhitekturno terminologijo; prim. Tomaž BREJČ, *Realizem, impresionizem, postimpresionizem*, Ljubljana 2006, str. 34.

³⁵ V *Mojem življenju* je Stele zapisal, da je nemški profesor Felician Aprissnig večkrat posegel v njegov intelektualni razvoj. Prvič, ko je presekal z njegovo pubertetniško krizo, in drugič, ko ga je določil, da pripravi vrsto predavanj o slogih z besedami: »Če znaš matematiko, boš tudi še kaj drugega zmogel«; gl. STELE 1997 (op. 1), str. 163. V Steletovi zapuščini se je ohranilo Aprissnigovo pismo iz leta 1937, ki mu ga je ta poslal po tem, ko je med počitnicami na severni strani Karavank v slovenskem časopisu zasledil Steletovo ime. Iz pisma je razvidno, da sta se Stele in njegov gimnazijski razrednik srečala v ruskem ujetništvu v taborišču Antipicha v Sibiriji, kjer sta zamenjala vlogi in je bil Stele njegov prvi učitelj ruščine; gl. UIFS ZRC SAZU, Steletova korespondenca, Aprissnig.

³⁶ STELE 1959 (op. 9), str. 232.

³⁷ I. jugoslovanski katoliški abiturientski sestanek v Ljubljani, *Slovenec*, 34/194, 25. 8. 1906, s. p. Citat, ki ga povzema *Slovenec*, bi bil sicer lahko tudi Ivanov, a glede na kontekst katoliškega zbora domnevam, da gre za Izidorja Cankarja. Socialni vidik v (krščanski) umetnosti je Izidor Cankar pod psevdonimom kasneje izpostavil tudi v eseju *Ljudsko gledišče*; gl. Franc BREGAR, *Ljudsko gledišče, Dom in svet*, 21/8, 1908, str. 371–375.

³⁸ Stele Cankarjevega referata skoraj gotovo ni poslušal, saj je bil ta čas kot prostovoljec na sluzenju enoletnega vojaškega roka v Lvovu, kamor je odšel jeseni 1906, torej kmalu po tem, ko sta se s Cankarjem seznanila. Cankarjev referat z vse-dijaškega slovensko-hrvaškega shoda v Zagrebu 5. avgusta 1907 je v celoti objavil *Slovenec*, ki je tega leta postal uradno glasilo Slovenske ljudske stranke; gl. Izidor CANKAR, *Slovenska umetnost, Slovenec*, 35/224, 28. 9. 1907, s. p.

ne velike umetnosti ne velikih umetnikov. Sledila sta vprašanje, ali smo Slovenci sposobni ustvariti velika umetniška dela, in Cankarjeva ugotovitev, da »umetniška moč človeštva splošno pada«, za kar vidi vzrok v civilizaciji, ki temelji na umu, ki je »trd in sovraži poezijo«.

Dejal bi torej človek, da se bo razvoj vršil sledeče: Človeštvo intelektualno napreduje, umetniška moč mu peša. Človeštvo bo intelektualno vedno bolj napredovalo, vprašanj bo vedno več in več in se bodo vedno bolj popularizirala. /.../ Kajti, če se vprašamo, kateri obeh sester gre prednost, se moramo gotovo odločiti za znanost, ki ima čisto umski značaj in je torej specifiško človeška, torej popolnejša. /.../ Sama poezija upijani in sama znanost otopi. /.../ Človek ni ne žival ne angel, ampak človek. To se pravi, pesnik in filozof. In zato vidimo pri harmoniško razvitih značajih fini okus za lepo, a obenem bistro oko za resnico. Mi smo kot katoličani in kot Slovenci zmožni velike umetnosti. Krščanstvo je sistem harmonije in za harmonijo stremi vsa umetnost. /.../ Dostojevski, gotovo največji mojster romana, je bil otroško veren in Gogol, ki je revolucioniral s svojim talentom celo rusko leposlovje, je živel in umrl kot kristjan. Čudak iz Jasne Poljane je begal nemiren sem in tja, dokler ni našel zadovoljstva v svojem panteistiškem krščanstvu, Goethe se je šele umiril, ko je umetno združil panteizem in poganstvo. In naš Kette je tudi pribežal k panteizmu, ko so mu iztrgali krščanstvo, ker je čutil kot pravi, morda naš največji poet živo potrebo po harmoniji.³⁹

Primerjava Cankarjevega referata s Steletovim razkrije povsem različna pristopa in naravnosti. Medtem ko je Cankar izhajal iz literature in literarne kritike (ustvarjanje), je Stele izbral primere predvsem iz likovne umetnosti. Vrstnika, ki ju bo njuna medsebojna tekmovalnost spodbujala k vse višjim (skupnim) ciljem, sta si torej umetnostno-nazorsko blizu, metodološko pa delujeta povsem različno. Cankar je očitno poznal sočasno literarno in likovno kritiko, ki so jo pisali predvsem literarni umetniki in kritiki moderne, zlasti Ivan Cankar in Ivan Prijatelj. Pri opisovanju se je znal prepustiti jeziku in predmet videti z različnih kulturnih, političnih in družbenih vidikov.⁴⁰ Te humanistične širine in izobrazbe Stele v gimnazijskem obdobju ni imel. Kar je Cankarja v njegovem referatu navdušilo, je bil po mojem mnenju prav Steletov osebni pogled na vero, ki jo je prepoznal v likovnih delih.

Cankar v zaključku svojega referata napove, da se bosta morali umetnost in znanost za ustvarjanje velikih del uglasiti v harmoniji. V tem uvidu je izjemno sodoben in hkrati da vedeti, da je bilo srečanje sodobne umetnosti in eksaktne zgodovinske znanosti za generacijo 1886 edina možna pot.⁴¹

Prvo pismo

Iz ohranjene korespondence lahko sklepamo, da sta si France Stele in Izidor Cankar začela dopisovati šele dve leti po tem, ko sta se seznanila; Stele je takrat že zaključeval drugi semester študija na dunajski univerzi. Najstarejše ohranjeno pismo v njuni korespondenci je bilo žigosano na Dunaju, kamor je bilo tudi poslano, 7. junija 1908 (gl. priložo 1). Cankar pisma ni datiral, podpisal se je s

³⁹ CANKAR 1907 (op. 38), s. p.

⁴⁰ KOBLAR 1968 (op. 9), str. 323–324.

⁴¹ CANKAR 1907 (op. 38), s. p.

priimkom, kakor je to tudi sicer najpogosteje storil. V pismu je beseda tekla o Steletovem prevodu zbirke črtic *Listopad* poljskega pisca in aktivista Andrzeja Niemojewskega, predstavnika mlade Poljske, nad katerim se je Stele navdušil v Galiciji, ki je bila takrat del avstro-ogrske monarhije, pod pretežno poljskim kulturnim in političnim vplivom.⁴²

*Nestrpno že čakate odgovora, kaj sem naredil glede Vašega rokopisa. Moram reči, da nič, ker se mi je zdelo neobhodno potrebno, da se z Vami prej pogovorim in Vam povem svoje mnenje, preden se stori zadnji korak.*⁴³

Iz pisma je razvidno, da je Cankar prejel prevod Niemojewskega, iz njega pa ne moremo razbrati, ali je Stele vedel, da ga bo v uredništvu Literarne knjižnice prebral Izidor Cankar.⁴⁴ To je edino pismo, v katerem je Cankar Steleta še vikal, a ga je kljub temu naslavljal z vzklikom *Dragi prijatelj!* V pismu mu previdno sporoča, da ima pomisleke glede objave prevoda zaradi neaktualnosti in ekscentričnosti avtorja, vendar da bi rad te pomisleke preveril in se pogovoril s Steletom. *Listopad* v Literarni knjižnici ni nikoli izšel, čeprav ga je leta 1912, ko je Stele ostal brez štipendije,⁴⁵ službe pa še ni nastopil, na Cankarjevo priporočilo Andrej Kalan odkupil za 100 kron.⁴⁶

Srečanje s poljsko kulturo v času enoletnega služenja vojaškega roka in kasneje je bilo za Steletov osebni razvoj zelo pomembno (sl. 1). V Kocbekovih *Dejanjih* je leta 1939 objavil svoj pogled na to, kaj mu pomeni poljska kultura, s katero se je srečal pred prvo svetovno vojno.

Zase moram odgovoriti, da sem v poljski kulturi, v poljski zgodovini in v poljski družbi našel to, česar mi je v domači manjkalo, da bi se mogel počutiti enakovrednega v družbi pripadnikov večjih narodov. /.../ Priznati moram, da je večji del moje narodne in človeške samozavesti slonel prav na zvezah s Poljsko. Slovanstvo, kakor smo si ga predstavljali, smo našli utelešeno prav na Poljskem.⁴⁷

⁴² Za pismo Andrzeja Niemojewskega, poslano Francetu Steletu v Galicijo, v katerem mu dovoli prevesti svoje delo, gl. Biblioteka SAZU, R11/XV-428.

⁴³ Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:1, Cankarjevo pismo Francetu Steletu, 7. 6. 1908.

⁴⁴ Pred Cankarjem je za objave v Ljudski in Literarni knjižnici skrbel Steletov profesor slovenščine na kranjski gimnaziji dr. Jože Debevec. Kot je razvidno iz pisma, ki ga je slednji poslal Steletu v Lvov 20. 8. 1907 (Biblioteka SAZU sig. R11/III-90:2), je tedaj Steletu predlagal, da uredništvo na Dunaju prevzameta Stele in Virant (verjetno dr. Stanko Virant (1890–1971), novinar in urednik, ki je na Dunaju študiral pravo). Stele se je zavedal pomembnosti prevodov slovanske literature in je o tem tudi večkrat pisal v *Zoro*, hkrati pa je bil kot reven dijak zelo potreben vsakega plačila, ki bi mu ga prinesel prevod.

⁴⁵ Stele se je na dunajski univerzi zadnjič vpisal v zimski semester 1911/12, vendar v devetem semestru ni bil več upravičen do štipendije; gl. Archiv der Universität Wien, Dunaj (AUW), Nationale, Philosophen, Winter-Semester 1911/12, lit. S.

⁴⁶ Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:35, Cankarjevo pismo Francetu Steletu, 19. 3. 1912 (gl. prilogo 9); in ARS, SI AS 1660F5/III:738, Steletovo pismo Cankarju, 20. 10. 1912 (gl. prilogo 24).

⁴⁷ France STELE, Zaton slovanske vzajemnosti, *Dejanje*, 2/4, 1939, str. 139–140: »Ko sem doraščal, je pri nas še veljalo, da smo narod brez zgodovine, bili pa smo žejni prav zgodovine in njene slave. Sienkiewicz, Matejko in drugi so pa tako prepričevalno dvigali prav to vrednoto iz poljske zgodovine. Naenkrat se nam je zazdelo, da je to tudi naša slava, naš ponos, in ko smo obiskovali Wawel, smo se počutili povzdignjene, kakor če bi to bila naša lastna akropola. Na Poljskem nismo našli samo zgodovine, ki nas je bodrila, dobili smo v St. Wyspiarskem tudi pesnika, v J. Malczewskem slikarja in v Szymanowskem kiparja, ki so budili v nas podzavestne globine slutenj in spoznanj, ki so bile naši razumarski zapadnjaški kulturi neznane, a so se nam zdele domače, ker se je po njih budila k življenju široka slovanska narava, brezmejna v hrepenenju, topla v bogastvu mikavnih podob, neobremenjena v snovanju domišljije. To vrednotenje je v nas še potrdil stik s poljskim življenjem in družbo. Priznati moram, da je večji del moje narodne in človeške samozavesti slonel prav

Samozavest je Stele kasneje na cesarskem Dunaju še kako potreboval. V Galiciji se je poleg tega naučil »poljsko, nekaj malega ukrajiniščine in jidiš«,⁴⁸ predvsem pa je dobil širši vpogled na razmere v monarhiji.

Dunajsko zorenje

Opozarjam sotrudnike in naročnike, da sem uredništvo prevzel sedaj jaz in da je vse uredništva se tičočee reči in dopise za 11., 12. številko in 1. številko prihodnjega letnika pošiljati na naslov: Fr. Stele, phil., Ljubljana. St. Peter (župnišče).⁴⁹

S to samozavestno uredniško opombo je Stele proti koncu poletnega semestra 1908 napovedal svoj mandat urednika.⁵⁰ *Zoro*, glasilo katoliških dijakov, je od leta 1895 izdajalo dijaško katoliško društvo Danica,⁵¹ ki se je leto prej odcepilo od Slovenije, do tedaj edinega slovenskega društva na

1. Maryan Morawski, *Večeri ob Lemanu* (po tretji izdaji prevedel France Stele), Ljubljana 1918

na zvezah s Poljsko [podčrtala avtorica]. Slovanstvo, kakor smo si ga predstavljali, smo našli utelešeno prav na Poljskem; privlačnost rusofilskega panslavizma je namreč že pojemala, ruska realnost je odbijala. Poljska pa je imela poleg tega še prednost, ker je nosila venec mučeništva, pa tudi ščit nezlomljive vere v vstajenje. In ko smo se opajali ob očarljivi poeziji Wyspianskega Wesela (Svatbe), smo se čutili s Poljaki eno po veri v bodočnost.«

⁴⁸ STELE 1997 (op. 1), str. 165.

⁴⁹ France STELE, Listnica uredništva, *Zora*, 14/10, 1908, platnica. Med letom je Stele prejemal prispevke na naslov »Uredništvo Zore, France Stele, phil., Dunaj (Wien), XVIII. Schulgasse 30. III./19«, med počitnicami pa v župnišče sv. Petra v Ljubljani.

⁵⁰ Poleg *Zore* je Stele začel izdajati in urejati tudi *Katoliški dijaški koledarček*, ki je bil namenjen predvsem dijakom ob prehodu na visokošolski študij. Koledarčke za srednješolce so tiskala tako nemška katoliška društva kot narodni radikalci.

⁵¹ Pobuda za katoliško akademsko društvo na Dunaju in v Gradcu je bila dana na 1. katoliškem shodu leta 1889. Leta 1876 je bila zaradi prevlade liberalno in nemško-nacionalno usmerjene politike v monarhiji ustanovljena Avstrija, avstrijska katoliška študentska zveza, po kateri se je zgledovala tudi slovenska katoliška mladina. *Omladina*, glasilo narodnih radikalcev, je Danici večkrat očitala sodelovanje z nemškimi katoliškimi društvi (Schulverein), zato se je Danica javno opredelila proti sodelovanju z nemškimi društvi in začela intenzivneje sodelovati in se povezovati s sorodnimi slovanskimi društvi (veliko dela pri vzpostavitvi teh povezav sta opravila prav Božič in Stele). Slovenija je imela že vzpostavljene široke povezave s slovanskimi društvi, zlasti v Pragi, kjer je *Omladina* tik pred prvo svetovno vojno tudi izhajala. Danica je morala te zveze šele vzpostaviti. Gl. STELE 1997 (op. 1), str. 163, Biblioteka SAZU R 11/II-47, pisma Andreja Mirka Božiča Francetu Steletu; UIFS ZRC SAZU, pisma Andreja Orehka Francetu Steletu. O Danici gl. *Zora*, 1/1, 1895, str. 3; Danica, *Zora*, 16/6, 1910, str. 139–140; BEDNAŘIK 1924/25 (op. 16), str. 62–65; Fran ERJAVEC, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, Ljubljana 1928, str. 254–255; Slavko KREMENŠEK, Danica, *Enciklopedija Slovenije*, 2, Ljubljana 1988, str. 172. O slovenskih študentskih društvih gl. Alojz CINDRIČ, *Študenti s Kranjske na dunajski univerzi 1848–1918*, Ljubljana 2009, str. 304–326; Slavko KREMENŠEK, *Slovensko študentsko gibanje 1919–1941*, Ljubljana 1972, str. 13–26. O nemških študentskih društvih gl. Lisa FEATHERING ZWICKER,

Dunaju.⁵² Urednika *Zore* sta bila med drugimi literarni zgodovinar Ivan Grafenauer (1880–1964) in pisatelj Ivan Pregelj (1883–1960), s katerima je glasilo pridobilo nekaj kulturnega literarnega značaja. Steletu je uredništvo predal angažirani študent prava Idričan Mirko Božič (1884–?).⁵³ Danica je imela leta 1910 v svoji knjižnici več kot tisoč knjig in naročenih sedemdeset naslovov revij in časnikov⁵⁴ ter zelo visoke cilje, ki naj bi se preko ljudske univerze uresničili v ustanovitvi slovenske univerze.⁵⁵

Leta 1907 je imela Danica osemindvajset članov, kar je bilo največ od njene ustanovitve; proti koncu Steletovega mandata, leta 1910, je bilo članov že štiriinpetdeset.⁵⁶ Steletova angažiranost se je kmalu pokazala tudi v uredniški politiki. V prvo številko 15. letnika v zimskem semestru 1908/09 je vpeljal kar nekaj novosti, ki jih moramo razumeti tudi v luči rivalstva z *Omladino*, glasilom radikalnega slovenskega dijaštva.⁵⁷ Prva je bila ta, da je literarni del ločil od ostalega dela revije in ga kot vezano prilogo, ki je nadomestila prejšnjo Božičevo prilogo *Srednješolec*, uredil pod skupnim imenom *Prvi cveti*. Literarna vsebina se je odtlej razvijala samostojno, kar je uredniku omogočalo večji pregled.⁵⁸ Posledično se je okrog revije začel oblikovati krog literatov, ki so z njo zoreli.⁵⁹ Ko se je Stele v osmi številki sedemnajstega letnika (1911) poslovil od uredništva, ni pisal o sebi, temveč o »krogu, ki je v tem času določal njen značaj.«⁶⁰ Za »najnadležnejše delo«, pisanje ocen za prispelle prispevke, je že kmalu

The Burschenschaft and German Political Culture 1890–1914, *Central European History*, 42/3, 2009, str. 389–428; Lisa FEATHERING ZWICKER, Catholic Student Organizations, Pluralistic Catholic Cultures, and Twentieth Century Politics, *Von Professorenzirkeln, Studentenknäulen und akademischem Networking. Universitäre Geselligkeiten von der Aufklärung bis zur Gegenwart* (ur. Matthias Asche, Dietmar Klenke), Wien 2017, str. 183–195.

⁵² Slovenija (ustanovljena 1868), sprva narodno-napredno, kasneje pa narodno-radikalno društvo, je od leta 1904 izdajala časopis *Omladina*, katerega urednik je bil od leta 1907 Albert Kramer (1882–1943), ki je v Pragi študiral filozofijo in pravo, leta 1914 je prevzel uredništvo *Slovenskega naroda*, leta 1921 pa uredništvo *Jutra*. Med slovenskimi in nemškimi študenti (burši) je pogosto prihajalo do napetosti, saj so bila nemška društva kljub bolj ali manj liberalnim stališčem in protikatoliški usmerjenosti tudi nacionalistično nestrpna zlasti do slovanskih narodov in Judov. Konflikti so se pogosto končali z dvobojevanjem (menzurami); dvoboji so bili v monarhiji od leta 1852 sicer prepovedani, kot obramba časti pa se ohranili do leta 1911. Leta 1902 se je ustanovila Antiduelna liga proti dvobojevanju, ki jo je vodil Ignaz Emil von Hofmannstahl in v katero je bil vključen tudi France Stele; gl. STELE 1997 (op. 1), str. 166.

⁵³ Publicist in bančnik Mirko Božič se je rodil leta 1884, leto njegove smrti pa zaenkrat ni znano. Leta 1910 je promoviral na Dunaju iz filozofije in leta 1918 končal pravni študij v Gradcu. V Ljubljani je bil od 1928 direktor Kranjske hranilnice, kasneje Hranilnice Dravske banovine. Pod njegovim uredništvom (1906–1908) je Stele objavil svoj referat s shoda, prispevek, v katerem je pojasnil svojo odločitev za služenje prostovoljstva v Lvovu (gl. France STELE, Kam k prostovoljcem?, *Zora*, 13/9, 1907, str. 141–145) in leposlovno pravljico v verzih (France STELE, Pravljičica o sreči, *Zora*, 13/6, 1907, str. 97–98). Prijateljstvo s Steletom je gotovo pripomoglo k Božičevi nagli odločitvi, da Hranilnica Dravske Banovine nameni mesečno nakazilo Rihardu Jakopiču, ki je od ustanovitve nove države živel brez rednih dohodkov; gl. Anton PODBEVŠEK, *Rihard Jakopič*, Ljubljana 1983, str. 502–504.

⁵⁴ Danica, *Zora*, 16/6, 1910, str. 139.

⁵⁵ BEDNAŘIK 1924/25 (op. 16), str. 63.

⁵⁶ BEDNAŘIK 1924/25 (op. 16), str. 62. Bednarik imenuje obdobje, ki sovpada s Steletovim uredništvom *Zore*, »doba notranje poglobitve idej«⁵⁶ krščanskega dijaškega gibanja.

⁵⁷ France STELE, Kakšna bo letos »Zora«?, *Zora*, 15/1, 1908, platnica.

⁵⁸ France STELE, Zori ob slovesu, *Zora*, 17/8, 1911, str. 149–150.

⁵⁹ STELE 1959 (op. 1), str. 165: »V tem krogu in na tej literarni njivi so rasli in se uveljavljali poznejši vodilni sotrudniki *Doma in sveta* /.../«. Našteje jih v sledečem vrstnem redu: Ivan Pregelj (1883–1960), Izidor Cankar, Joža Lavrenčič (1890–1952), Narte Velikonja (1891–1945), France Bevk (1890–1970), Stanko Majcen (1888–1970) in mnogi drugi.

⁶⁰ V krogu sodelavcev, ki se jim je Stele zahvalil ob predaji uredništva *Zore*, so bili: Ivan Mazovec, John B. Washington, dr. Andrej Veble, dr. Juro Adlešič, Josip Stuller, Fran Terdan, Janez Samsa, Marko Natlačen, dr. Mirko Božič, Josip Puntar, Ksaver Meško, Izidor Cankar, dr. Feliks Zamjen, dr. Ivo Češnik, dr. Ivan Pregelj, Lovro Sušnik, M. Zavadlal, dr. L. Lenard, Franc Jež, Ivan Dolenc, B. Jaročowski, Ivan Pokoren, Virgilij Šček, Jakob Mohorič, Adolf Dostal, Stanko Masič in Anton Torkar. Gl. France STELE, Listnica uredništva, *Zora*, 17/8, 1911, str. 170; STELE

pridobil rojaka in gimnazijskega sošolca Ivana Mazovca (1888–1930),⁶¹ ki je »imel sem in tja več dela za list kakor urednik sam«. ⁶² Iz pisem pa izvemo, da je za »kritika« nagovarjal tudi Izidorja Cankarja.⁶³

Druga novost, ki jo je Stele uvedel, je bila rubrika *Ženski vestnik*, ki naj bi izhajala v vsaki drugi številki *Zore*.⁶⁴ Ker je literarno prilogo in *Ženski vestnik* sprva načrtoval izmenoma, je morda pričakoval, da se bodo vse številnejše študentke dunajske univerze bolj zavzele za pridobljeni medijski prostor, vendar je *Ženski vestnik* ostal le rubrika.

Zora kot tudi *Omladina* sta redno prinašali novice in polemike o ustanovitvi slovenske univerze. Leta 1909, ko je postalo vprašanje univerze zaradi pritiskov Italijanov, ki so nameravali v Trstu ustanoviti italijansko univerzo, ponovno zelo aktualno, so se vsa tri dijaška društva povezala.⁶⁵ Danica, Slovenija (Narodna radikalna stranka) in Liberalna Sava so skupaj nastopile proti ustanovitvi italijanske univerze na slovenskem ozemlju in za ustanovitev Univerze v Ljubljani. Določeni so bili datumi skupnih shodov, zapletlo pa se je že pri izboru mesta, v katerem naj bi do shodov prišlo. Slovenija je predlagala Prago kot slovansko univerzitetno prestolnico, temu pa je v prid Dunaja oporekala Danica. Sklicevala se je na tradicijo, Knaflja, prestolnico države in bližino Kranjske. Še resneje se je zataknilo, ker sta društvi Slovenija in Sava nasprotovali, da se znotraj ljubljanske univerze odpre tudi Teološka fakulteta.⁶⁶

Skupni nastopi so tako zaradi notranjih razhajanj izgubili začetno prodornost, delitev med političnimi strankami pa se je odražala tudi v odzivih slovanskih univerzitetnih mest Prage in Krakova. V podporo katoliškim prizadevanjem za ustanovitev univerze se je Stele odločil za tematsko številko *Zore* in pisno pozval slovenske izobražence, med drugimi tudi Janeza Evangelista Kreka, da podajo svoje mnenje o aktualnem in seveda tudi političnem vprašanju. Že naslednja številka prinaša tudi od-

2. S publicistom in pravnikom Andrejem Vebletom (1887–1979) na obisku pri zgodovinarju in filozofu Feliksu Konecznym, uredniku mesečnika *Świat Słowiński* julija 1910 v Krakovu

1911 (op. 58), str. 149–150.

⁶¹ Ivan Mazovec je na Dunaju študiral slavistiko in klasično filologijo.

⁶² STELE 1911 (op. 60), str. 170.

⁶³ Biblioteka SAZU, Stele R 99/III–30:1, pismo Franceta Steleta Izidorju Cankarju, 14. 1. 1910.

⁶⁴ *Omladina* je objavljala več člankov, namenjenih bralkam, kakor tudi rubriko *Ženski vestnik*.

⁶⁵ L. S., »Slovenska dijaška zveza« na delu za slovensko vseučilišče, *Zora*, 15/5, 1909, str. 110–112.

⁶⁶ France STELE, Slovensko vseučilišče, *Zora*, 15/5, 1909, str. 81–86; Janko POLEC, *Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929*, Ljubljana 1929, str. 126–134.

zive na obisk župana Ivana Hribarja v Pragi in pobudo Zveze akademskih društev poljske mladine za ustanovitev vseučiliškega provizorija v Krakovu.⁶⁷

Stele je v *Zori* ohranil in razširil Božičevo prilogo Visokošolsko dijaštvo, za katero je večino prispevkov v času svojega urejevanja revije napisal kar sam.⁶⁸ Sledil je ustanavljanju katoliških študentskih društev po Evropi, jih predstavljal in se z njimi povezoval. Z Božičem sta bila pobudnika ustanovitve Slovanske lige katoliških akademikov, ki naj bi slovanska društva zbližala med seboj, za nalogo pa si je zadala izdajanje glasila v vseh slovanskih jezikih.⁶⁹ Stele je bil iz prve roke obveščen o razmerah na univerzah, funkcija soustanovitelja in predstavnika lige pa mu je omogočila tudi nekaj potovanj (sl. 2).⁷⁰

Steleta, že v gimnaziji odličnega matematika, so kot urednika *Zore* zanimale tudi statistike in konkretne številke vpisanih dijakov na evropskih univerzah pa tudi razmere, v katerih so živeli in študirali. Za informacije o študiju na katoliški univerzi v Louvainu je prosil tudi Izidorja Cankarja, ki je v Belgiji študiral v šolskem letu 1909/10.⁷¹

Louvain – Dunaj 1910 in Steletovi povabili

*Prosiš poročilce o tukajšnjem dijaškem življenju. Morda pošljem semintja, a obljubiti nečem; prokleta indolentnost svoje narave, kadar je treba operirati s številkami in realnimi podatki, poznam preveč, da bi se hotel nanovo blamirati. Toda nekaj drugega: majhne pogovore o literaturi in estetiki, za dve strani ali kaj, bi utegnil poslati vsak mesec, če ti je všeč.*⁷²

Iz obdobja Cankarjevega študija v Belgiji je ohranjenih pet pisem Francetu Steletu in eno Steletovo pismo Cankarju (gl. priloge 2–7).⁷³ Prvo ohranjeno pismo iz Louvaina na Dunaj je pravzaprav *post scriptum* Cankarjevega pisma, ki ga je slednji poslal Steletu na njegovo povabilo, da za *Zoro* napiše prispevek o študiju v Louvainu.⁷⁴ Podjetni urednik *Zore* je očitno želel izkoristiti priložnost, da bralcem ponudi možnost seznaniti se s študijem in razmerami na belgijski univerzi. Cankar, ki

⁶⁷ Poziv do slovenskega akademičnega dijaštva!, *Zora*, 15/6, 1909, str. 113–114; gl. tudi POLEC 1929 (op. 66), str. 127.

⁶⁸ Za prvo številko priloge je Stele napisal poslovilno pismo svojemu profesorju Vatroslavu Jagiću ob odhodu v pokoj; gl. France STELE, Prof. dr. Vatroslav Jagić, *Zora*, 14/10, 1908, str. 154–155.

⁶⁹ Pozdravi S. Ligi K. A., *Zora*, 15/11–12, 1909, platnica; France STELE, Ustanovni občni zbor S. L. K. A., *Zora*, 15/11–12, 1909, str. 227–228; BEDNAŘIK 1924/25 (op. 16), str. 62.

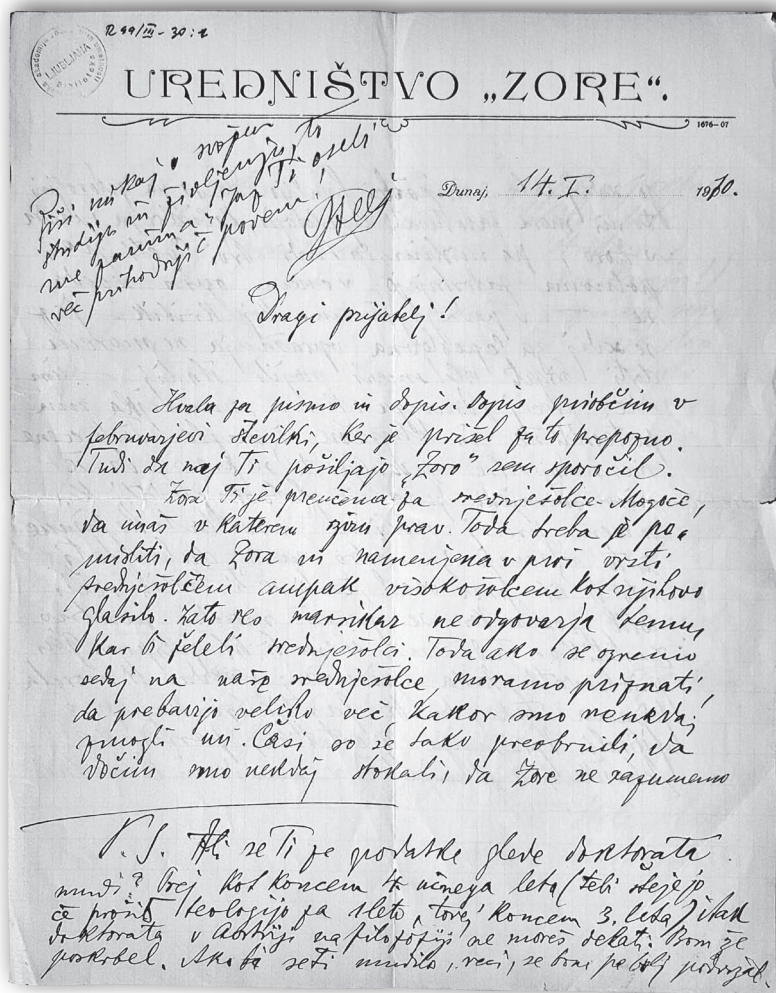
⁷⁰ Tako se je udeležil slavnosti ob petstoti obletnici bitke pod Grunwaldom v Krakovu julija 1910, gl. France STELE, Slavnostni večer v Poloniji na čast slovanskim gostom grunwaldske slavnosti, *Zora* 16/10, 1910, str. 231–232. Čeprav je Stele med študijem na Dunaju prejel Knafljevo štipendijo, ki je znašala 600 kron, dodatnega denarja za potovanja ni imel.

⁷¹ O Cankarjevem študiju v Louvainu gl. SMOLEJ 2012 (op. 1), str. 183, 192–193; SMOLEJ 2015 (op. 9), str. 80; BREJC 2017 (op. 9), str. 111–116.

⁷² Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:2, Cankarjevo pismo Francetu Steletu, 5. 1. 1910.

⁷³ Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:2, Cankarjevo pismo Francetu Steletu, 5. 1. 1910; v prepisu: Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:26, Cankarjeva pisma Francetu Steletu, 7. 3. 1910, 9. 4. 1910, 6. 6. 1910; Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:28, Cankarjevo pismo Francetu Steletu, datum nečitljiv; Biblioteka SAZU, R99/III-30:1, Steletovo pismo Izidorju Cankarju, 14. 1. 1910.

⁷⁴ Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:2, Cankarjevo pismo Francetu Steletu, 5. 1. 1910.

3. Pismo Franceta Steleta z Dunaja Izidorju Cankarju v Louvain, 14. januar 1910

je povabilo sprejel, se je odločil za obliko javnega pisma, v katerem urednika nagovarja v prvi osebi, vsebino pa je prilagodil širšemu krogu bralcev in se podpisal s psevdonimom Franc Bregar.⁷⁵

Zato natisni če hočeš, zgornje pismo. Nisem hotel zbirati misli do junija, (Bog vedi, ali bi kaj zbrall!) marveč sem se rajši malo razblebetal – in ne brez namena. »Zora« je poleg »Mentorja« – če smem soditi – najbolje urejevan slovenski list, samo preučena je in presuhoparna. Ali ti ljubiš učeno mladino brez mišic in brez dovtipov? Jaz je ne morem. l...!⁷⁶

Na Cankarjevo pismo je Stele odgovoril 14. januarja 1910 (sl. 3). To je tudi najstarejše znano Steletovo pismo Izidorju Cankarju (gl. prilogo 3).⁷⁷ Steleta je zbudla Cankarjeva pripomba, da je *Zora* nekoliko »preučena« (da je »presuhoparna«, je raje preslišal), s čimer se ni mogel strinjati, saj,

⁷⁵ Franc BREGAR, Dopis iz Lovanja, *Zora*, 16/5, 1910, str. 102–104.

⁷⁶ Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:2, Cankarjevo pismo Francetu Steletu, 5. 1. 1910.

⁷⁷ Biblioteka SAZU, Cankar, R 99/III-30:1, Steletovo pismo Izidorju Cankarju, 14. 1. 1910. Gre za eno redkih Steletovih poslanih pisem, ki jih hrani Biblioteka SAZU.

Cankar pesem prepisal in jo nato Steletu v resnici poslal, niti če je bil pesniški odgovor na pismo zares naslovljen na Steleta. Pesem motivno nekoliko spominja na Ibsenovo delo *Peer Gynt* (1845),⁸¹ predvsem ključni verz: *Vse moči, znati, vse hoteti!*, ki se razvije v *obup in dvom nad svetom in seboj!*⁸²

Na povabilo k sodelovanju je Cankar odgovoril s štirimi »majhnimi pogovori o literaturi in estetiki«, poznanimi pod skupnim naslovom *Pogovori o umetnosti*.⁸³ V prepisu so ohranjena tri Cankarjeva pisma Steletu, ki jih je napisal v obdobju med 10. marcem in 6. junijem 1910, v njih pa je, kot je razvidno iz vsebine, pošiljal tudi nadaljevanja eseja za objavo v *Zori*.⁸⁴ V vseh treh ohranjenih prepisih pisem Cankar na kratko spregovori o pisanju eseja, mimogrede pa omenja tudi svoje velikončno potovanje v London in Pariz.⁸⁵ Ne glede na to, kaj je Stele od Cankarja pričakoval, je ta s *Pogovori o umetnosti* močno presešel sočasno kritično in esejistično pisanje v slovenskih časopisih, prerasel pa je tudi lastno mladostniško naziranje.⁸⁶

Za razumevanje Cankarjevega odnosa do sodobnosti je zgovorna njegova povezava med moderno umetnostjo in romantiko, še posebej glede na poudarjanje umetnikove individualnosti in genialnosti. Nasproti geniju je izpostavil umetnika – predanega in marljivega umskega delavca, ki iz družbe ne izstopa s svojim ekscentričnim videzom in obnašanjem, temveč s svojim posvečenim delom. Takega umetnika vidi povsod, v vseh dobah in krajih, kjer se je umetnost izvila iz zgolj obrtne in ljudske produkcije.⁸⁷

O lepoti, ki je za Cankarja umska zaznava, umetna celovitost abstrahiranih posameznih čutnih delov, zapiše: »Lepota ni ne objektivna ne subjektivna, temveč relativen pojem in obstoji v relaciji med predmetom in opazovalcem« ter odkriva bralcem principe umetnostne zgodovine brez normativne estetike, »/.../ da je vsaka tehnika ali katerakoli struja s čisto estetskega stališča upravičena. Umetniku je skrbeti, da si izbere tisto, ki je najbolj prikladna izraziti popolni značaj predstavljenih stvari.«⁸⁸

Cankar je v zadnjem pismu razmišljal, da bi *Pogovore* po počitnicah nadaljeval tudi z *bolj praktičnimi primeri*,⁸⁹ vendar kasneje v *Zori* ni več objavljajal. Iz pisem iz Louvaina lahko razberemo, da je Cankarja dopisovanje oziroma znanstvo s Steletom navdajalo z veseljem. Drug drugega naslavljata s pozdravom *Dragi prijatelj!*, njun odnos pa je vedno bolj oseben, čeprav v tem času ni bilo veliko priložnosti, da bi se videla. Kljub izkazanemu zanimanju za študij umetnostne zgodovine na

⁸¹ Izbrana dela Henrika Ibsena (1828–1906) so v nemškem prevodu izhajala v letih 1898–1903 in 1909. *Dom in svet* je večkrat objavljajal vesti in celo študijo o tem velikem dramatik 19. stoletja; gl. Jože DEBEVEC, Zakaj ni Ibsen dobil Nobelove nagrade?, *Dom in svet*, 17/4, 1904, str. 253; Adolf ROBIDA, Henrik Ibsen. Slovstvena študija, *Dom in svet*, 18/5, 1905, str. 275–280; Henrik Ibsen, *Dom in svet*, 19/6, 1906, str. 383. Izidor Cankar je v prvem letniku, ki ga je urejal samostojno, objavil odlomke iz Ibsenovih pisem iz nemške izdaje zbranih del; gl. A. R., Iz Ibsenovih pisem, *Dom in svet*, 27/ 3–4, 1914, str. 133–134.

⁸² Biblioteka SAZU, R 99/III–30:1, Steletovo pismo Izidorju Cankarju, 14. 1. 1910.

⁸³ Franc BREGAR, *Pogovori o umetnosti, Zora. Prvi cveti*, 16, 1910, str. 41–44, 49–51, 57–58, platnica.

⁸⁴ Avtor prepisa je najverjetneje France Koblar, ki je pisma uporabil pri pisanju spremne besede k prvi knjigi Cankarjevih zbranih del; gl. KOBLAR 1968 (op. 9), str. 349–351.

⁸⁵ BREJC 2017 (op. 9), str. 111–136.

⁸⁶ KOBLAR 1968 (op. 9), str. 349–351; BREJC 2008 (op. 9), str. 7–8; ŠTUHEC 2009 (op. 25), str. 525–538.

⁸⁷ BREGAR 1910 (op. 83), str. 41–44. *Pogovore o umetnosti* je Cankar pisal pred *Obiski*, a po tem, ko se je na Rožnik z Dunaja preselil njegov bratranec Ivan Cankar.

⁸⁸ BREGAR 1910 (op. 83), platnica.

⁸⁹ Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:26, Cankarjevo pismo Francetu Steletu, 6. 6. 1910 (gl. prilogo 6).

Dunaju⁹⁰ se je Cankar jeseni 1910 vpisal na graško univerzo. Iz graškega obdobja za zdaj ni znano nobeno pismo, čeprav je malo verjetno, da si s Steletom ne bi dopisovala. Glede na okoliščine je bolj verjetno, da Cankar ni dolgo bival v Gradcu.⁹¹ Vzrok za to bi lahko bile družinske razmere, bližina, pa tudi obilno delo, ki ga je imel po vrnitvi v Ljubljano.⁹² Cankar je po vrnitvi živel v Marijanišču in kot študijski prefekt vodil literarni krožek, hkrati pa je pomagal prelatu Andreju Kalanu pri urejanju *Doma in sveta*.⁹³ V tem času so nastajali intervjuji s slovenskimi umetniki, ki jih je Cankar objavljaval v *Domu in svetu* in so kasneje izšli pod skupnim naslovom *Obiski*.⁹⁴

Med študijem v Louvainu je Cankar obiskoval predavanja iz umetnostne zgodovine na brusselski univerzi. Njegovo potovanje v London in Pariz je bistveno razširilo njegovo zanimanje s pretežno literarnega na likovno in umetnostno zgodovinsko področje.⁹⁵ Tik pred Cankarjevim odhodom v Belgijo, junija 1909, je Rihard Jakopič v Ljubljani odprl prvo umetnostno galerijo pri nas in s tem ustvaril pogoje za razvoj umetnosti in kritike na Kranjskem.⁹⁶ Že v prvem pismu, ki ga je Cankar iz Belgije poslal Steletu na Dunaj, mu prigovarja: *Dvanajsta ura je in predolgo smo že stiskali literarni rep med noge. Zakaj ti sam ne pišeš nič o umetnostni zgodovini?*⁹⁷

Spisi o umetnosti in Steletov študij na Dunaju

Čeprav so bili Steletovi spisi o umetnosti do leta 1910 res redki, o umetnosti vendarle ni povsem molčal.

Prav tiste dni, ko se je vpisoval na dunajsko univerzo, se je spraševal, »Kaj je pravzaprav umetnost?«. ⁹⁸ Pri pisanju spisa *Par besed o umetnosti* se je naslonil na gimnazijskega profesorja Avgusta Žigona (1877–1941), ki je nastanek umetnine razumel v naslednjem sosedju: vsebina (ideja) – snov (motiv) – tvarina (telo, medij).⁹⁹ Umetniku je najbistvenejša vsebina, torej to, kar

⁹⁰ Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:2, Cankarjevo pismo Francetu Steletu, 5. 1. 1910 (gl. prilogo 2).

⁹¹ Glede na to, da je bil Izidor Cankar član graške Zarje, ne dunajske Danice, je sicer očitno imel s študijem resne namene.

⁹² Izidor je leta 1911 pomagal svoji družini, ki se je preselila v Ljubljano. Franc Cankar piše, da se je Cankarjeva družina preselila na Zalokarjevo ulico v Ljubljani spomladi leta 1912; gl. Franc CANKAR, *Zlahta*, Ljubljana 1971, str. 122. Nekoliko drugače navaja spletni literarni atlas; prim. Literarni atlas Ljubljane, Izidor Cankar, <http://pslk.zrc-sazu.si/sl/literarni-atlas-ljubljane/izidor-cankar/> (14. 10. 2018).

⁹³ KOBLAR 1968 (op. 9), str. 321; CANKAR 1971 (op. 92), str. 122; KOBLAR 1976 (op. 9), str. 212–213.

⁹⁴ O kronologiji izhajanja intervjujev v *Domu in svetu* gl. KOBLAR 1968 (op. 9), str. 334; gl. tudi Izidor CANKAR, *Obiski*, Ljubljana 1920 (Nova knjižnica, 5).

⁹⁵ BREJC 2017 (op. 9), str. 111–116.

⁹⁶ Janez KOS, Umetniški paviljon Riharda Jakopiča, *Rihard Jakopič. To sem jaz, umetnik. Življenje in delo*, Ljubljana 1993, str. 87–96.

⁹⁷ Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:2, Cankarjevo pismo Francetu Steletu, 5. 1. 1910 (gl. prilogo 2). Kmalu zatem je začel Stele pisati tudi umetnostnozgodovinska besedila, ki pa jih ni objavljaval v *Zori*, temveč v znanstveni reviji *Čas* (1907–1942), ki jo je urejal Aleš Ušeničnik (1868–1952).

⁹⁸ France STELE, *Par besed o umetnosti, Zora. Srednješolec*, 1/3, 1908, str. 17–20.

⁹⁹ Avgust Žigon je bil do leta 1905 kot suplent Steletov učitelj latinščine na kranjski gimnaziji. Ker je na mnogih mestih poudarjeno le njegovo literarnozgodovinsko delo, tu le nekaj besed o njegovi umetnostnozgodovinski izobrazbi. V letih med 1900 in 1903 je študiral umetnostno zgodovino, filozofijo, klasično filologijo in slavistiko v Gradcu, nato je dve leti učil na kranjski gimnaziji. Leta 1905 je nadaljeval študij umetnostne zgodovine v Gradcu ter delal na umetnostnozgodovinskem inštitutu pri Josefu Strzygowskem, kjer je 1908 predložil disertacijo o sliki Leonarda da Vincija *Madona v votlini* (*Zur Lösung der Echtheitsfrage des Grottenmadonnengemäldes von Leonardo*

R. 1911/12		Zimski letnik 1907/08.						
Vidmar		Las	Čredeljka	Torek	Četrtek	Petek	Sobota	Nevelja
8-9								
9-10	Avstrijski: Kunsthist. Abhandl. Histor. de. Ind. Lehrbuch Gesch. Hochsch.	Jagic 37. Gesd. d. slav. Philologie & Kunsthist. Abhandl. zsu.	Mickloff: Lehrb. d. Gesch. d. slav. Phil. u. allg. Wiss.	Jagic 37. G. d. slav. Phil. u. allg. Wiss.			Jagic: 37 G. d. slav. Phil. u. allg. Wiss.	Kongress.
10-11		Maddalena 37. Muraffia gramat.				Maddalena 36. Muraffia.		im. Silehau: ciska
11-12		Maddalena 37. Raccolla ...				Maddalena: 36. Raccolla ...	Poply: Geschichte der slav. Phil. u. allg. Wiss.	„Danici“
12-1	Adelste: Kunsthist. Abhandl. Histor. de. Ind. Lehrbuch Gesch. Hochsch.				Blotzer: K.T. H.I. K.H. H.I. P. XII			
1-2								
2-3								
3-4							Roclar: Slav. slav. Russische u. allg. Wiss.	
4-5					Vondrak: i. slav. Abh. im. anthol.	Vondrak: 37. Gsch. der slav. Phil.		
5-6		Jericsek: Erläut. d. slav. Schrift. u. d. slav. Schrift. u. d. slav. Schrift. u. d. slav. Schrift.	Jagic: s. sem. Slav. u. slav. Schrift.	Jovic: 39. Gsch. d. K. u. V.		von der heid. H. u. V.	Jagic: i. slav. Slav. u. slav. Schrift.	
6-7	Avstrijski: 39. Gsch. d. Kunst u. d. Kunst.					Avstrijski: 39 G. d. K. u. V.	Jagic: s. sem. Slav. u. slav. Schrift.	
7-8			Heli: lastina v „Danici“		H. Krell: Filozofia		im. Silehau: ciska	Heli: lastina
8-9							„Danici“	„Danici“

5. Steletov urnik v zimskem semestru študijskega leta 1907/08

vidi človek samo z duhovnimi očmi in si prizadeva vpeljati v realni svet. Stele je razmišljal dalje: »Vsebina se drugikrat imenuje tudi misel, ideja, štimunga (razpoloženje piše v »Slov. narodu« 14. okt. 1907)«. ¹⁰⁰

Ali je s citatom iz *Slovenskega naroda* France Stele zares ovekovečil dan svojega vpisa na dunajsko *almo mater* oktobra 1907, še ni povsem gotovo; vpis na univerzo je bil za Steleta vsekakor pomemben dogodek. Že število in izbor študijskih predmetov, ki jih je vpisal v posameznem semestru, govori o tem, da je bil predvsem žejen znanja z različnih področij zgodovine, jezikoslovja, literature, filozofije in umetnosti (sl. 5). ¹⁰¹ Kot je sam zapisal v *Curriculum vitae*, ki ga je predložil k

da Vinci) in bil 1909 promoviran; Darko DOLINAR, Žigon Avgust, *Slovenski biografski leksikon*, 4/15 (ur. Alfons Gspan), Ljubljana 1991, str. 968–970.

¹⁰⁰ Stele se sklicuje na uporabo besede »razpoloženje« v *Slovenskem narodu* v oceni knjige Cankarjevega Hlapca Jerneja; gl. R., »Hlapec Jernej«, *Slovenski narod*, 40/238, 14. 10. 1907, s. p.

¹⁰¹ AUV, Nationale, Philosophen, Winter-Semester 1907/8, lit. S. Iz vpisnice je razvidno, da je Stele vpisal sprva le štiri predmete, ker je bil verjetno podučen, da so predavanja plačljiva. Stele je ob vpisu inksribiral 5 predavanj, skupaj 13 ur. V vmesnem času je vložil vlogo za znižanje plačila in novembra je bila njegova vloga pozitivno rešena, oproščen je bil polovice plačila. 4. novembra je ponovno izpolnil vpisnico in tokrat vpisal 12 predavanj, skupaj 24 ur. V drugem semestru je bil Stele popolnoma oproščen kolegine (zato je v drugem semestru lahko vpisal kar 16 predavanj, skupno 34 ur). Stele je bil do konca študija oproščen šolnine, čeprav mu je bila 11. 2. 1909 dodeljena štipendija Luke Knaflja v višini 600 kron; AUV, Nationale, Philosophen, Winter-Semester 1908/9–1910/11, lit. S.

vlogi za pristop k rigorozom, je prvo leto študiral v prvi vrsti slovansko in romansko filologijo, po prvem letu pa se je odločil za študij umetnostne zgodovine.¹⁰² S pripravljalnima tečajem v zimskem semestru 1908/09, ki ga je zaključil z julijskim izpitom leta 1909,¹⁰³ si je omogočil vpis na Inštitut za avstrijsko zgodovinsko raziskovanje (Institut für Österreichische Geschichtsforschung).¹⁰⁴ V študijskih letih 1909/10 in 1910/11 je bil nato izredni član (außerordentlicher Mitglied) uglednega inštituta, na katerem je poleti 1911 opravil državni izpit.¹⁰⁵

Stele je Umetnostno zgodovino pri Maxu Dvořaku poslušal od prvega semestra dalje. Prvo leto je bilo posvečeno predvsem italijanski umetnosti; v zimskem semestru je Dvořak predaval o umetnostni zgodovini Benetk. Julius von Schlosser (1866–1938) je začel predavati topografijo Italije, Stele pa je obiskoval tudi predavanja italijanskega jezika.¹⁰⁶ Znano je, da je edini izmed trojice Stele-Cankar-Mole poslušal Franza Wickhoffa (1853–1909), ki je bil ob Aloisu Rieglu (1858–1905) eden glavnih predstavnikov dunajske umetnostnozgodovinske šole.¹⁰⁷ Stele je sprva pri Wickhoffu vpisal predavanja iz italijanske umetnosti, vendar si je pri ponovnem vpisu premislil, vpisal predavanja o beneški umetnosti pri Dvořaku, pri Wickhoffu pa le vaje iz umetnostne zgodovine.¹⁰⁸

V drugem, poletnem semestru 1908 je poslušal Dvořakova predavanja o španskem slikarstvu 17. stoletja, v tretjem pa zgodovino nizozemskega in flamskega slikarstva od Rubensa do Rembrandta.¹⁰⁹ Postavlja se vprašanje, ali se je Max Dvořak na teh predavanjih dotaknil tudi dela svojega predhodnika Aloisa Riegla *Das holländische Gruppenporträt* (1902),¹¹⁰ v katerem Riegl ni pisal samo o zgodovini holandskega skupinskega portreta, temveč tudi o percepciji podobe in vprašanih umetnostnozgodovinskega pristopa k umetnini. Steletova opažanja po letu 1908 namreč vključujejo vprašanja psihologije opazovanja likovnega dela. Posredno pa je Stele poznal Wickhoffove teze o modernem slikarstvu, ki jih je povzel v svojem prispevku za *Zora*.¹¹¹ Wickhoff je v eseju o modernem slikarstvu zapisal, da je treba moderno slikarstvo v prvi vrsti opazovati, ne ocenjevati.¹¹²

¹⁰² AUW, Rigorosenakt 3369, France Stele, 3, *Curriculum vitae*.

¹⁰³ Avstrijski zgodovinski inštitut, *Zora*, 14/3, 1907, str. 46.

¹⁰⁴ O inštitutu gl. Thomas WINKELBAUER, *Das Fach Geschichte an der Universität Wien. Von den Anfängen um 1500 bis etwa 1975*, Wien 2018, str. 96–111 (Schriften des Archivs der Universität Wien, 24).

¹⁰⁵ AUW, Rigorosenakt 3369, France Stele, 3, *Curriculum vitae*. Redni člani avstrijskega zgodovinskega inštituta so imeli štipendijo avstrijskega ministrstva za šolstvo; gl. WINKELBAUER 2018 (op. 104), str. 110.

¹⁰⁶ SMOLEJ 2012 (op. 1), str. 190.

¹⁰⁷ Tamara LOITFELLNER, *Zur Erforschung gotischer Tafelmalerei in der Wiener Schule der Kunstgeschichte von 1900–1930. Eine Untersuchung anhand ausgewählter Arbeiten von Max Dvořak, Hans Tietze und Otto Pächt*, Wien 1999 (tipkopolis diplomske naloge), priloga; prim. SMOLEJ 2012 (op. 1), str. 190.

¹⁰⁸ AUW, Nationale, Philosophen, Winter-Semester 1907/08, lit. S, vpisnici Franceta Steleta z dne 19. 10. 1907 in 4. 11. 1907.

¹⁰⁹ SMOLEJ 2012 (op. 1), str. 190–191.

¹¹⁰ Alois RIEGL, *Das holländische Gruppenporträt*, Wien 1997 (prvič izšlo v: *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses*, 23/ 3–4, 1902, str. 71–278).

¹¹¹ France STELE, K razumevanju modernega slikarstva, *Zora*, 14/10, 1908, str. 78. Odprto ostaja vprašanje, ali je Stele vedel, da gre izvirno za Wickhoffove besede. Na koncu svojega prispevka namreč kot vir navaja Münchenski *Akademische Monatsschrift*, za katerega je prispevek z istim naslovom napisal Joseph Popp.

¹¹² Franz WICKHOFF, Über moderne Malerei, *Abhandlungen, Vorträge und Anzeigen* (ur. Max Dvořak), Berlin 1913, str. 64: »/.../ nicht als Kritiker aufzutreten, sondern mit rein menschlichen Empfindungen an die Dinge heranzutreten, sich nicht zu wundern, wenn etwas absonderlich aussieht, sondern sich in Erinnerung zu bringen, wo man der gleichen schon gesehen hat /.../.«

Leta 1908 je bila na Dunaju velika razstava sodobne umetnosti (*Kunstschau Wien 1908*), ki so jo pripravili umetniki t. i. Klimtovega kroga (*Klimt-Gruppe*).¹¹³ Stele je za deseto številko *Zore*, ki je izšla na začetku julija, ko si je veliko umetniško razstavo lahko že ogledal, »na podlagi sočasnih dunajskih razstav« napisal prispevek K razumevanju modernega slikarstva. Iz napisanega je razvidno, da so mu Dvořakova predavanja odprla oči za umetnostno teorijo in percepcijo modernega slikarstva. Pri opazovanju Stele sicer še vedno ostaja pred sliko, ne vstopi v njene likovne zakonitosti, ki bi ga vodile po razvoju umetnosti, v katerem je slikarstvo prevzelo vodilno mesto: » /.../ ono [slikarstvo] je tudi večkrat pokazalo, kam in kako naj se obrneta stavbarstvo in kiparstvo /.../ ono je z eno besedo v razvoju moderne umetnosti prevzelo vodstvo«. ¹¹⁴

Umetnostni zgodovinar naj opazuje in primerja, kje je nekaj podobnega že videl, pri tem Stele navaja Schopenhauerja: »Umetnina je kakor knez; pred njo je treba čakati, da *izpregovori*.«¹¹⁵ V nadaljevanju piše o tem, pri kom se učiti in kaj opazovati:

Kompozicijo pri mojstrih visoke renesanse, slikarske kakovosti pri nizozemskih slikarjih /... / moderna umetnost šele izbira, študira in zbira študije za onega velikana, ki jih bo znal in mogel uporabiti /.../. Prvo pravilo je: pred umetnino moramo stopiti brez predsodka, drugo: umetnino moramo opazovati z umetnikovimi očmi.¹¹⁶

Alois Riegel je v uvodu v svojo knjigo o holandskem skupinskem portretu (na mestu, ki je v njegovih zgodnejših delih prihranjeno za obrazložitev odnosa umetnosti do narave) izpostavil odnos med sliko in okoljem, za katero je bila narejena in je hkrati njen okvir.¹¹⁷ Prav tako tudi Stele poudarja:

Velike vrednosti je, da se umetnina opazuje tam, kamor je prvotno namenjena, ker najboljša dela so lokalizirana, njihovo stališče v muzeju pa dostikrat zmanjša njihovo učinkujočo moč. Slika, na nepravem mestu izpostavljena, je kakor človek, ki smo mu vzeli prostost.¹¹⁸

¹¹³ Velika (in finančno dobro podprta) razstava ob osemdesetletnem jubileju cesarja Franca Jožefa je bila na tedaj nepozidanem Schwarzenbergplatzu odprta med 1. 6. in 15. 11. 1908. Razstava se je razprostirala na 6000 m², na katerih se je v Hoffmannovih paviljonih in v paviljonih drugih arhitektov predstavilo 179 umetnikov in umetniških skupin; med njimi je bila tretjina žensk. Razstavo si je v nekaj mesecih ogledalo približno 40.000 obiskovalcev. Umetniki Gustav Klimt, Josef Hoffmann Kolman Moser, Alfred Roller in Bertold Löffler, Carl Otto Czeschka Oskar Kokoschka, post secesionisti in člani Wiener Werkstätte, njihovi študentje in številni drugi so postavili začasni *Gesamtkuntwerk*, razstavo, ki je predstavljala vrhunec dunajske secesije in obenem napoved njenega konca. Gl. Markus KRISTAN, *Kunstschau Wien 1908*, Wien 2016, str. 9–10.

¹¹⁴ STELE 1908 (op. 111), str. 77.

¹¹⁵ STELE 1908 (op. 111), str. 76–77. Predavanja o Schopenhauerjevi filozofiji je nato poslušal v zimskem semestru 1908/09 pri dr. Friedrichu Jodlu (1849–1914). O vplivih Schopenhauerjeve filozofije na avstrijske izobražence okoli 1900 gl. David S. LUFT, Schopenhauer, Austria, and the Generation of 1905, *Central European History*, 16/1, 1983, str. 53–75.

¹¹⁶ STELE 1908 (op. 111), str. 76.

¹¹⁷ RIEGL 1997 (op. 110), str. 2. Za razumevanje odnosa med okvirjem in polnilom (argumentom) pri Rieglu gl. Margaret OLIN, *Forms of Representation in Alois Riegl's Theory of Art*, University Park 1992, str. 60–66.

¹¹⁸ STELE 1908 (op. 111), str. 77. S tem spoznanjem se je Stele kasneje v svoji konservatorski karieri še mnogokrat srečeval.

Zaenkrat še ni raziskano, v kolikšni meri je dunajska razstava vplivala¹¹⁹ na Jakopičevo odločitev, da sam postavi razstavni paviljon, ki ga je zanj načrtoval arhitekt Maks Fabiani (1865–1962).¹²⁰ Dejstvo pa je, da je umetniško prebujenje na Kranjskem spodbujalo mlade umetnostne zgodovinarje na Dunaju k študiju moderne in sodobne umetnosti ter k pisanju kritičnih ocen.¹²¹ Leto kasneje je namreč Jakopič v svojem paviljonu postavil razstavo Osemdeset let upodablajoče umetnosti na Slovenskem, prvi zgodovinski pregled slovenskega slikarstva, kar pomeni, da je Jakopič slovensko umetnost videl v njeni zgodovinski dimenziji. Cankar, ki je tega leta začel študij na Dunaju, je za *Dom in svet* o tem zapisal:

Čudno je to: pri nas je g. Jakopič zbral in uredil zgodovino slikarstva, preden smo imeli napisan količkaj točen in obširen obris našega slikarskega razvoja. Šele v najnovejšem času smo dobili nekaj temeljitejših znanstveno zanesljivih monografij iz umetnostne zgodovine, drugi viri tečejo jako skopo. Energičen umetnik pa je segel dalje, kot je njegova dolžnost, si zbral material, ki bo znatno oprl tudi znanstvenika. To je nekoliko nenavadno, a dokazuje, da je stremljenje g. Jakopiča popolnoma resno in realno.¹²²

Izbira teme za diplomu (zaključni izpit) in disertacijo

V zimskem semestru 1909/10 so na Steletovi vpisnici vpisani trije predmeti Josefa Strzygowskega (1862–1941), ki je bil do tedaj redni profesor na graški univerzi.¹²³ Stele je torej vedel, da slavni profesor prihaja na Dunaj,¹²⁴ zato ni povsem jasno, zakaj naj bi bil Cankar obveščen drugače. Stele je pri

¹¹⁹ Vlogo za najem zemljišča je Jakopič vložil 19. julija 1908; gl. KOS 1993 (op. 96), str. 89; prim. Elizabeth CLEGG, *Art, Design & Architecture in Central Europe 1890–1920*, New Haven-London 2006, str. 185–193.

¹²⁰ KOS 1993 (op. 96), str. 91. Fabianijev paviljon in Jakopičeva slika *Markov evangelij 1,8* sta arhitekturno in likovno zelo zanimiva; gl. Marco POZZETTO, *Max Fabiani. Ein Architekt der Monarchie*, Wien 1983, str. 129–130; Jiří KOČICA, Je “Markov evangelij 1/8” izgubljen slika Jakopiča, najden Rožančev roman ali večna priča, kako tu ni le čas, marveč tudi prostor iz tira?, *Likovne besede*, 21–22, 1992, str. 102–103.

¹²¹ Z razstaviščem se je pojavila potreba po ažurni likovni kritiki. Izidor Cankar je verjetno doživel odprtje Jakopičevega paviljona, tik preden je odšel v Louvain. Med letoma 1911 in 1913 sta začela Cankar in Stele redno objavljati prispevke o sodobni umetnosti; Cankar je tudi prevajal in komentiral članke iz evropskih umetniških revij (npr. *Kunst für Alle*, *The Studio*, *Deutsche Kunst und Dekoration*); gl. BREGAR 1910 (op. 83); France STELE, Apologija moderne umetnosti, *Čas*, 5/9, 1911, str. 411–412; Izidor CANKAR, Jubilejna umetniška razstava, *Dom in svet*, 24/1, 1911, str. 41; Izidor CANKAR, Umetnost, *Dom in svet*, 25/2, 1912, str. 78–79; Izidor CANKAR, Najnovejša umetnost, *Dom in svet*, 25/9, 1912, str. 351–352; France STELE, IV. jugoslovanska umetniška razstava, *Dom in svet*, 25/9, 1912, str. 350–351; France STELE, Slovenska umetnostna razstava, *Dom in svet*, 26/1, 1913, str. 37–38.

¹²² CANKAR 1911 (op. 121), str. 41. Cankar bi pod »znanstveno zanesljivimi monografijami« lahko imel v mislih Steskovi študiji, ki sta leta 1910 izšli kot samostojni knjižici; Viktor STESKA, *Slikar Andrej Herrlein*, Ljubljana 1910; Viktor STESKA, *Slikar J. Wolf (1825–1884)*, Ljubljana 1910. Na obe študiji je opozoril v: Izidor CANKAR, Knjige Matice Slovenske, *Dom in Svet*, 24/2, 1911, str. 78–79.

¹²³ Znana afera, ki je nastala po Wickhoffovi odločitvi, da za svojega namestnika izbere Čeha Maxa Dvořaka, in sočasna zaposlitev Josefa Strzygowskega sta imeli nacionalne temelje, ki jih nadpolitična univerza ni mogla priznati. Leta 1909 sta bili torej ustanovljeni dve stolici, ki sta bili nadvse različni; prim. MOLE 1970 (op. 1), str. 88–90; Gottfried BIEDERMANN, »Začelo se je s Strzygowskim«. O umetnostni zgodovini na Štajerskem, *Umetnostna kronika*, 58, 2018, str. 20–23.

¹²⁴ Nepopolnost korespondence nam na tem mestu ne omogoča odgovoriti na vprašanje, zakaj se je Cankar jeseni 1910 vpisal na graško in ne na dunajsko univerzo, saj je bil Strzygowsky, zaradi katerega naj bi se po Steletovem pričevanju Cankar vpisal v Gradec, že napovedan na Dunaju; gl. STELE 1959 (op. 9), str. 233.

Strzygowskem vpisal Uvod v umetnostno zgodovino, predavanja iz umetnostne zgodovine balkanskih dežel in vaje. V resnici Stele predavanj Strzygovskega v šestem semestru ni poslušal, saj jih ni bilo.¹²⁵ Strzygowski je začel predavati na Dunaju šele v poletnem semestru 1910, in sicer o umetnosti Albrechta Dürerja.¹²⁶ Čeprav Strzygowski Steletu nikdar ni bil tako blizu kot Dvořak,¹²⁷ je redno obiskoval njegova predavanja tudi v osmem semestru, ko je Strzygowski predaval o karolinški in egipčanski krščanski umetnosti, in celo v dodatnem devetem semestru. Takrat bi lahko skupaj s Cankarjem vpisal njegova predavanja iz sodobne umetnosti, a se je Stele odločil, da raje vpiše seminar iz islamske umetnosti,¹²⁸ kar morda govori o tem, da s Strzygowskim ni delil pogleda na moderno umetnost.¹²⁹

Študijsko leto 1910/11 je bilo za Steleta prelomno, saj se je že sredi leta 1910 odločil za temo disertacije.¹³⁰ Jeseni tega leta se mu je na univerzi pridružil Vojeslav Mole (1886–1973).¹³¹ Oba sta vpisala Dvořakov seminar iz zgodovine evropske umetnosti v srednjem veku, študirala Vasarijeve tekste pri Schlosserju in poslušala ikonografsko metodo pri Strzygowskem.¹³²

Poleg Dvořakovih predavanj o srednjeveški umetnosti, ki jih je Stele poslušal v zimskem semestru 1910/11,¹³³ je zgodovino gotskega slikarstva od 1400 do Dürerjeve smrti predaval tudi docent Hans Tietze (1880–1954).¹³⁴ S predavanji o gotski umetnosti je Dvořak nadaljeval tudi v drugem semestru, in sicer se je osredotočil na italijansko slikarstvo in kiparstvo 13. in 14. stoletja.¹³⁵ Vsebinska usmeritev Dvořaka in Tietzeja na raziskave srednjega veka je bila ključna za Steletovo nadaljnjo orientacijo, morda ne le v smeri srednjeveške umetnosti, temveč tudi za sprejemanje in razumevanje sodobnega slikarstva. Poskusi in koncepti povezovanja gotike in slikarstva okoli leta 1900 so bili namreč predmet rednih debat in predavanj na inštitutu.¹³⁶ Sočasno s prehodom iz secesije

¹²⁵ Predavanja Strzygovskega prav tako niso navedena na uradnem seznamu predavanj dunajske univerze; gl. LOITFELLNER 1999 (op. 107).

¹²⁶ SMOLEJ 2012 (op. 1), str. 191–192.

¹²⁷ STELE 1997 (op. 1), str. 165; MOLE 1970 (op. 1) str. 96.

¹²⁸ AUW, Nationale, Philosophen, Winter-Semester 19011/12, lit. S; SMOLEJ 2012 (op. 1).

¹²⁹ Strzygowsky je vrhunec sodobnega slikarstva, do katerega je sicer zelo kritičen, videl v švicarskem slikarju Arnoldu Böcklinu; gl. Josef STRZYGOWSKI, *Die bildende Kunst der Gegenwart. Ein Büchlein für jedermann*, Leipzig 1907. To delo kritizira tudi Cankarjev Fritz v romanu *S poti*; gl. Izidor CANKAR, *S poti*, Ljubljana 1986, str. 27; prim. BIEDERMANN 2018 (op. 123), str. 26–27.

¹³⁰ O izbiri teme gl. KLEMENC 2007 (op. 6), str. 649–666. Avguštin Stegenšek (1875–1920) je bil mlademu študentu skoraj nekoliko nevoščljiv zaradi teme in ga sprašuje: *Kdo vam je nasvetoval ta predmet? Strzygowsky? Mantuani? Vi sami? Krasna tema. Ako bodete izdali, Vam bodo slavo peli, naj bode dobro ali slabo. Slavni bodete, ker je kranjsko – ,narodno‘. V pismu Stegenšek Steleta usmerja, kako naj se loti disertacije, ki je bila, kot se je izrazil, res srečno izbrana*; gl. Biblioteka SAZU, R 11/XXII-639: 6, pismo Avgušтина Stegenška Francetu Steletu, 11. 7. 1910.

¹³¹ O Vojeslavu Moletu gl. Stanko KOKOLE, Vojeslav Mole in začetki umetnostnozgodovinskega študija grško-rimske antike na Univerzi v Ljubljani – I. del, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 53, 2017, str. 191–214 (s starejšo literaturo).

¹³² AUW, Nationale, Philosophen, Winter-Semester 1910/11, lit. S.

¹³³ AUW, Nationale, Philosophen, Winter-Semester 1910/11, lit. S.

¹³⁴ Hans Tietze je bil od 1905 Wickhoffov asistent. Januarja 1908 je opravil habilitacijski kolokvij na temo avstrijskega slikarstva 15. stoletja, leta 1909 je postal docent in 1919 izredni profesor na dunajski univerzi. Od leta 1911 je kot likovni referent sodeloval z dunajskim dnevnikom za moderno umetnost *Fremdenblatt*. Tema Tietzejeve disertacije je bila tesno povezana z njegovim delom na avstrijski umetnostni topografiji, za katero je uvod v prvi zvezek napisal Max Dvořak. O Hansu Tietzeju gl. Ernst Hans GOMBRICH, Hans Tietze, *Burlington Magazine*, 96/618, 1954, str. 289–290; LOITFELLNER 1999 (op. 107), str. 45–70; Dictionary of Art Historians, Tietze Hans, <http://arthistorians.info/tietzeh> (14. 10. 2018).

¹³⁵ LOITFELLNER 1999 (op. 107), Priloga 1.; prim. SMOLEJ 2012 (op. 1), str. 192.

¹³⁶ Od petnajstih disertacij s področja umetnostne zgodovine, ki so bile oddane na dunajski univerzi v letih med 1911

v ekspresionizmu je bila gotika in še posebej gotsko slikarstvo v jedru umetnostnozgodovinskih raziskav. Obdobje, ki do tedaj ni bilo deležno večje znanstvene pozornosti,¹³⁷ je postalo zanimivo hkrati s spremembami v recepciji sodobne umetnosti.¹³⁸ Upravičeno lahko domnevamo, da je bila tudi Steletova doktorska tema o stenskem slikarstvu na Kranjskem v sredini 15. stoletja¹³⁹ posledica aktualnosti problematike gotskega slikarstva na dunajskem umetnostnozgodovinskem inštitutu.

Dunaj 1911–1912

Do takrat, ko so se jeseni 1911 Stele, Mole in Cankar srečali na Dunaju,¹⁴⁰ sta tako Cankar, ki je bil »svetovljan, še preden je vstopil v veliki svet«,¹⁴¹ kot tudi Mole izkusila že nekaj sveta; študirala sta tudi izven monarhije in videla precej pomembnih umetniških del. Cankar je potoval v London, Pariz, Berlin, Dresden, študiral je v Louvainu, Bruslju in vsaj formalno tudi v Gradcu, za seboj pa je imel že kar nekaj objav.¹⁴² Mole je že leta 1906/07 študiral na Dunaju slovenistiko, nato je študiral na Jagelonski univerzi v Krakovu, bil je slušatelj na univerzi La Sapienza v Rimu,¹⁴³ objavil je pesniško zbirko, pripravljal se je na pot v Dalmacijo, medtem ko Stele, razen vojaške izkušnje v Lvovu in nekaj krajših potovanj, za to ni imel možnosti.¹⁴⁴ Razlogi so bili gotovo tudi finančni, saj Stele na Dunaju razen Knafljeve štipendije ni imel nobene podpore.¹⁴⁵ Poleg finančnega pomanjkanja sta Steleta na Dunaju zadrževala predvsem študij in delo za Zoro. Francetu Koblarju, ki je po drugi svetovni vojni videl v Steletu enega najbolj izobraženih Slovencev, je Steletov bratranec zaupal, da je France, kadar je prišel z Dunaja domov, zlezal skozi okno v sobo, kjer so ga presenečeni domači našli ob knjigah.¹⁴⁶

Leta 1911 so vsi trije umetnostni zgodovinarji zelo intenzivno študirali in opravljali študijske obveznosti. Cankar se je sicer lahko vpisal v »historični seminar«, a je moral zato v dveh semestrih

in 1914, jih je kar sedem obravnavalo umetnost poznega srednjega veka; gl. AUW, Protokoll 3137, 3151, 3281, 3301, 3349, 3367, 3412, 3425, 3467, 3498, 3556, 3563, 3580, 3677, 3694.

¹³⁷ Dvořák je prvič predaval srednjeveško umetnost v zimskem semestru 1906/07, kasneje pa v študijskih letih 1910/11, 1913/14, 1917/18; Hans H. AURENHAMMER, Max Dvořák and the History of Medieval Art, *Journal of Art Historiography*, 2, 2010, str. 2.

¹³⁸ Gl. tudi LOITFELLNER 1999 (op. 107), str. 6–27; AURENHAMMER 2010 (op. 137); za primerjavo med izhodišči dunajske šole, zlasti Riegla in Wickhoffa, in teorijami Wilhelma Worringerja gl. Magdalena BUSHART, *Der Geist der Gotik und die expressionistische Kunst*, München 1990.

¹³⁹ France STELE, *Die Wandmalerei in Krain um die Mitte des XV. Jahrhunderts*, Wien 1912 (tipkopis doktorske disertacije). Disertacija je bila aprobirana 30. aprila 1912.

¹⁴⁰ Stele je redni študij, ki je obsegal osem semestrov, zaključil, a je kljub temu vpisal še predavanja v zimskem semestru 1911/12. Tako je skupaj s Cankarjem vpisal pri Heinrichu Gomperzu predmet Temeljna poglavja iz estetike (Hauptprobleme der Ästhetik), pri Hansu Schraderju Terakote v cesarski antični zbirki (Die Terrakotten der kaiserlichen Antikensammlungen), vsi trije pa so bili vpisani v seminar Josepha Strzygowskega o islamski umetnosti.

¹⁴¹ KOBLAR 1968 (op. 9), str. 353.

¹⁴² KOBLAR 1968 (op. 9), str. 317–361.

¹⁴³ MOLE 1970 (op. 1), str. 69–78; KOKOLE 2017 (op. 131), str. 199.

¹⁴⁴ Biblioteka SAZU, R11/XIV-382:9, pismo Ivana Mazovca Francetu Steletu, 27. 7. 1908. Iz Mazovčevega pisma lahko razberemo, da naj bi Stele še pred začetkom študija potoval v Rim. Ohranjena je tudi vstopnica za prost vstop v rimske muzeje z datumom 28. julija 1911 (Biblioteka SAZU, R11/XXXI-15), vendar zaenkrat o teh Steletovih potovanjih ni več znanega.

¹⁴⁵ Zaradi pritožb so se okrog leta 1907 pogoji za pridobitev štipendij zaostri. Kandidat ni smel prejemat druge podpore, na pridobitev pa naj bi vplivalo tudi materialno stanje družine; gl. Peter VODOPIVEC, *Luka Knafelj in štipendisti Knafljeve ustanove*, Ljubljana 1971, str. 47–48.

¹⁴⁶ KOBLAR 1976 (op. 1), str. 218: »Študiral je prestopano. Tako tudi pozneje – in vse tako rekoč mimogrede«.

opraviti izpite pri Dvořaku in Srzygowskem, ki sta, kot je pisal bratrancu v Sarajevo, »zverini učnosti in postopata po zverinsko«. ¹⁴⁷ Zaradi pisanja diplomske naloge in nato disertacije je Stele v drugi polovici leta 1911 več časa preživel na Kranjskem. Naslednje pismo, ki sta ga Steletu skupaj pisala Mole in Cankar, je nastalo konec leta 1911 na Dunaju v kavarni Beethoven v neposredni bližini univerze, znamenitem zbirališču izobražencev. Pismo je napisano v šali kot sestavljenka dveh besedil, ne da bi se avtorja pred tem dogovorila, o čem bosta pisala. Besedili tečeta neprekinjeno, izdajata ju le različni pisavi – kar je bil dober povod za Moletov namig, naj si bralec pri branju pomaga z znanjem iz Rieglove knjige o vprašanju stila (gl. prilogo 8). ¹⁴⁸

Preden tu pismu prebereš uzem še enkrat u roke Rieglove Stilfragen in če s kej tiča, pa ga prav preber. ¹⁴⁹

Tomaž Brejc je domneval, da sta Cankar in Stele povzela opredelitve umetnostnega hotenja (*Kunstwollen*) najprej po Tietzeju, in sicer iz leta 1913 izdanega dela *Methode der Kunstgeschichte*. ¹⁵⁰ Iz pisem lahko razberemo, da so bili osnovni pojmi v jedru debat že prej, konec leta 1911, gotovo pa je imel Hans Tietze pomembno vlogo pri sprejemanju teoretskih pojmov dunajske šole tudi v praksi. Od leta 1905 je bil namreč zaposlen na Centralni komisiji za raziskovanje in ohranjanje umetnostnih in zgodovinskih spomenikov (K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale), hkrati pa je delal na avstrijski topografiji od njenega prvega zvezka leta 1907 dalje. Kot mlad docent je bil v kolegijskih stikih s slovensko trojico. ¹⁵¹ Steletu je celo prodal svoj fotoaparatus, s katerim je bil morda posnel fotografije prvega zvezka avstrijske topografije. ¹⁵² V prid domnevi, da je imel Tietze velik vpliv tudi zato, ker je bil v živem stiku s sodobno umetnostjo, govori Cankarjev članek Najnovejša umetnost v *Domu in svetu*, ¹⁵³ v katerem se je v celoti naslonil na Tietzejev prispevek v reviji *Kunst für Alle*, ki ga je ta napisal ob izidu almanaha *Der blaue Reiter*. ¹⁵⁴

Apologija moderne umetnosti

Steletov esej Apologija moderne umetnosti, objavljen leta 1911 v *Času*, ¹⁵⁵ lahko razumemo kot prvi neposredni naslon na dunajsko šolo umetnostne zgodovine, ki temelji na Rieglovem razvoju forme

¹⁴⁷ ARS, SI AS, RS 1660, t. e. 2, pismo Izidorja Cankarja Karlu Cankarju, 15. 11. 1911.

¹⁴⁸ Alois RIEGL, *Stilfragen. Grundlegungen zu einer Geschichte der Ornamentik*, Berlin 1893.

¹⁴⁹ Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:3, Cankarjevo in Moletovo pismo Francetu Steletu, 17. 12. 1911. O prevzemanju teorije in osnovnih pojmov dunajske umetnostnozgodovinske šole gl. BREJC 2008 (op. 9), str. 2–25.

¹⁵⁰ BREJC 2008 (op. 9), str. 19.

¹⁵¹ O Tietzeju gl. zgoraj. Za vpliv Tietzeja na poznejšo teorijo Izidorja Cankarja gl. BREJC 2015 (op. 9), str. 645–651.

¹⁵² Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:27, nedatirano Cankarjevo pismo Francetu Steletu: *Pott je silno ponosen na tvoje fotografije in nagaja Titzu, da je izvrstni aparat tako lahkomišlno prodal* (gl. prilogo 16). Pismo je Cankar domnevno napisal med 28. 6. in 4. 7. 1912.

¹⁵³ CANKAR 1912 (op. 121), str. 351–352.

¹⁵⁴ Hans TIETZE, *Der blaue Reiter, Kunst für Alle. Malerei, Plastik, Graphik, Architektur*, 27/23, 1912, str. 543–550. Tietzejev članek je izšel 1. septembra 1912, Cankarjev v *Domu in svetu* pa le 25 dni kasneje, torej je Cankar prispevek Najnovejša umetnost napisal tik pred potovanjem v Italijo ali morda celo na poti.

¹⁵⁵ STELE 1911 (op. 121), str. 401–415.

po njenih notranjih zakonih in na Wickhoffovem evolucijskem kodu.¹⁵⁶ Čeprav je Apologija sodobne umetnosti besedilo, v katerem avtor še išče svojo tako terminološko kot epistemološko lego, je v slovenskem prostoru odprla vrsto vprašanj, zlasti glede arhitekture cerkvenega prostora, njegovega vsebinskega pomena in formalnega razvoja. Vsebina članka in odzivi nanj sicer v ohranjeni korespondenci med Steletom in Cankarjem niso neposredno odmevali, vendar pa je sam način, kako sta se kolega kasneje dopolnjevala in podpirala, zelo značilen za njuno vodenje javne polemike.

Stele je že takoj v uvodu zavzel stališče, da moderna umetnost predstavlja napredek v razvoju umetnosti, ki ga določa vrsta različnih »faktorjev«. Stele nato predstavi tehnicistični vidik, po katerem je razvoj umetnosti odvisen predvsem od (stopnje razvoja) tehnike in materiala. Teorija je bila konec 19. stoletja zelo popularna, njen najbolj znani zagovornik je bil arhitekt Gottfried Semper, ki je na njej razvil svojo teorijo strukturno-simbolnega razvoja stila.¹⁵⁷

Nasproti teoriji, sloneči na materialnih pogojih, postavi Stele po Rieglovem zgledu nematerialni vzgon:

neko notranje stremljenje človeštva gotove dobe po gotovih učinkih umetnin, ki povzročajo, da kljub večjemu znanju in tehnični zmožnosti kake dobe vendarle umetnik ne porabi teh v popolni meri, ampak jih podredi gotovim umetniškimi ozirom.¹⁵⁸

In nadaljuje:

prav forma je, ki povzroča, da umetnine različnih dob različno sodimo in cenimo, ker je forma tisto, kar se nam neprestano nudi v užitek in dostikrat povzroči, da se v vsebinsko stran kake umetnine sploh ne poglobimo. /.../ kar pa se tiče formalne lepote, nimamo absolutnega merila, razen v nas samih, v človeški lepoti in kakor se nazori o tej vedno menjajo, tako je tudi s formalno lepoto umetnine. /.../ Torej formalni problem je movens razvoja umetnosti.¹⁵⁹

Leta 1911 je imel Stele še kar nekaj težav z vpeljevanjem koncepta forme v sistem opazovanja in vrednotenja. Termin *Kunstwollen* je uporabljal zelo previdno, prve težave so se pokazale že pri prevodu.¹⁶⁰ Stele se v *Apologiji* še ni odločil za en sam prevod nemške skovanke. Pojem *Kunstwollen*

¹⁵⁶ O dunajski umetnostnozgodovinski šoli gl. Julius von SCHLOSSER, Die Wiener Schule der Kunstgeschichte, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 13/2, 1934, str. 141–228; angleški prevod: <https://arthistography.files.wordpress.com/2011/08/karl-johns-schlosser-trans-wienerschule-revised.pdf> (14. 10. 2018); Michael PODRO, *The Critical Historians of Art*, New Haven-London 1982; *Akten des XXV. Internationalen Kongresses für Kunstgeschichte. Wien, 4.–10. September 1983*, 1 (ur. Leopold D. Ettlinger, Stefan Krenn, Hermann Fillitz), Wien-Köln-Graz 1984; Christopher WOOD, Introduction, *The Vienna School Reader. Politics and Art Historical Method in the 1930s* (ur. Christopher Wood), New York 2000, str. 9–79; Edwin LACHNIT, *Die Wiener Schule der Kunstgeschichte und die Kunst ihrer Zeit. Zum Verhältnis von Methode und Forschungsgegenstand am Beginn der Moderne*, Wien-Köln-Weimar 2005.

¹⁵⁷ Semper je s tem, da je razdrobljena estetska opažanja povezal v sklenjen zgodovinski sistem, začel novo obdobje v zgodovini umetnosti, kar mu prizna celo Alois RIEGL, *Historische Grammatik der bildenden Künste*, Wien 1966, str. 208. O teoriji Gottfrieda Semperja gl. Damjan PRELOVŠEK, Plečnik and Semper, *Josip Plečnik. An Architect of Prague Castle*, Praha 1997, str. 209–214; Damjan PRELOVŠEK, *Jože Plečnik. Arhitektura večnosti. Teme, metamorfoze, ideje*, Ljubljana 2017, zlasti str. 23–30.

¹⁵⁸ STELE 1911 (op. 121), str. 402.

¹⁵⁹ STELE 1911 (op. 121), str. 403.

¹⁶⁰ BREJC 2008 (op. 9), str. 18–21.

je prevajal kot (notranje) stremljenje¹⁶¹ in tudi kot umetniški ozir. Razumevanje nemškega glagola *wollen* kot ozir, ki izhaja iz glagola *zreti*, *žareti* – kot koren, iz katerega sta izpeljani beseda *zora* pa tudi *ob-zir* – je še posebej zgovorno tudi spričo sledeče Steletove misli:

Torej umetnost ne govori za propad moderne kulture, no, v enem oziru pač, a to se tiče njene vsebine, ki govori o razpadu etične kulture našega časa, kar je začetek konca vsake velike kulture; vendar pa moramo upoštevati dejstvo, da danes ni več samo en narod nosilec velike kulture, ampak da jih je cela vrsta, ki vsi pijejo iz studenca moderne tehnične kulture, eni sebi v padec, ker pridobitve izrabljajo, moralno visoko stoječi narodi sebi v vstajenje /.../.¹⁶²

Stele razlaga principe moderne umetnosti na primeru Wagnerjeve cerkve na Steinhofu (1905–1908) in poudarja način snovanja in gradnje secesijske arhitekture od znotraj navzven in ob tem odnos arhitekta s samo umetnino, ki od renesanse dalje ni bil tako oseben.

Otto Wagner ni stvaritelj modernega arhitektoničnega stila, pač pa je on tisti, ki je v službi novih idej, ki so se na več krajih pojavile, pristopil k rešitvi gotovih perečih tehničnih vprašanj in jih vsekdar genialno formuliral. In ravno Wagner je tisti, ki se je že opetovano obrnil proti špekulaciji stavbinskih podjetnikov in inženirjev in zahteval pri vsaki priliki, naj zopet enkrat dopuste umetnike same do besede, kadar se gre za stavbe javnih poslopij, ureditve mestnih delov itd. To stremljenje je čisto moderno. Videli smo že, kako sta kipar in grafik zopet sama prišla za orodje in hočeta osebne stika s svojim delom – le na ta način je mogoč tehnični napredek, okupacija sveta naravnih oblik – in ravnotako se je modernemu arhitektu umetniku zahotelo, da bi sam imel besedo pri vprašanjih, ki spadajo v njegovo področje, in vplival tudi na posameznosti. Tako intenzivno vez umetnika z umetnino dobimo samo še v renesansi. In to naj bi bilo nazadovanje?¹⁶³

Dve leti kasneje je Cankar s podobnimi argumenti, a bolj stvarno opisal cerkev sv. Duha v dunajskem predelu Ottakring, delo Wagnerjevega učenca Jožeta Plečnika. Plečnik pa takrat ni bil zadovoljen ne z eno ne z drugo oceno mladih umetnostnih zgodovinarjev.¹⁶⁴

Steletova začetna spoprijemanja s formalno analizo in umestitev Wagnerjeve cerkve v logični razvoj so doma naleteli na burne odzive.¹⁶⁵ V celoti je *Čas* objavil še dokaj spravljivo »dopolnitev« Josipa Mantuanija (1869–1933).¹⁶⁶ Mantuani je jasno izpostavil razliko med starejšo – objektivno

¹⁶¹ BREJC 2008 (op. 9), str. 20.

¹⁶² STELE 1911 (op. 121), str. 411–412. Nadaljevanje Steletove misli podajam le v razmislek: » /.../ dandanes [je] komaj mogoče misliti, da bi kultura po naravnem razvoju tako hitro in tako temeljito propadla kakor antična, če izvzamemo slučaj, da pridejo nad svet velike elementarne nesreče, kot so bolezni, vojske ali kot je bilo prodiranje barbarskih narodov pred propadom Rimljanov. – Vendar jaz vidim rajši v moderni kulturi, v umetniški in drugi, obrat k boljšemu, preobrat k resnosti in poglobitvi.«

¹⁶³ STELE 1911 (op. 121), str. 410.

¹⁶⁴ BREJC 2017 (op. 9), str. 119–122; PRELOVŠEK 2017 (op. 1), str. 103–104, razkriva, kako neprizanesljivo je Steleta spremljal štirinajst let starejši arhitekt.

¹⁶⁵ Opazke k »Apologiji moderne umetnosti«, *Čas*, 5/10, 1911, str. 480.

¹⁶⁶ Josip MANTUANI, Apologija umetnosti, *Čas*, 5/10, 1911, str. 469–475. O Mantuaniju kot umetnostnem zgodovinarju gl. France STELE, Mantuani Josip, *Slovenski biografski leksikon*, 2/5 (ur. France Kidrič, Franc Ksaver Lukman), Ljubljana 1933, str. 43; Ana LAVRIČ, Blaž RESMAN, Josip Mantuani – starosta slovenskih umetnostnih

estetiko, ki jo je sintetiziralo 19. stoletje, in sodobno – subjektivno, ki podpira umetnikovo individualnost, ki se ji v moderni umetnosti vse podreja in prilagaja: »zahteva torej, da utone velikanska vsota individualnosti v eni sami! In temu se upira prirojeni nagon, ohraniti samega sebe!«¹⁶⁷

V nadaljevanju se sklicuje na nelogično obnašanje tistih posameznikov, ki po eni strani obožujejo objekte preteklih dob in jih na vse mogoče načine ohranjajo celo kot ruševine, hkrati pa so pristaši in zagovorniki moderne umetnosti.

Tu je dvojno mogoče: ali ti ljudje, pristaši moderne umetnosti, res cenijo stare predmete, ali pa govorijo drugače, kakor pa mislijo. Če jih res cenijo in jih smatrajo sodobne kulture vrednim – potem se opasno majo njihovo estetično prepričanje o moderni umetnosti; ali pa so res istinito prepričani o pravilnosti estetičnih načel, ki jih proglašajo moderna umetnost, potem morajo – vsaj v praksi svoje dobe – zavreči na podlagi stare estetike izvršene tvore.¹⁶⁸

Mantuanijeva kritika meri na razkorak med estetiko 19. stoletja in sočasno umetnostjo, iz katerega je izhajal tudi Alois Riegl v študiji *Die Stimmung als Inhalt der modernen Kunst* (1899).¹⁶⁹ Riegl meni, da do razkoraka pride zaradi konflikta med harmonijo, ki jo sodobni človek občuti z oddaljenim pogledom – imenuje ga razpoloženje (*die Stimmung*) –, in vedenjem (o razvoju in minevanju), ki kot spoznanje poseže v razpoloženje in zmoti občutek harmonije. Riegl je ta razkorak na teoretskem polju razrešil tako, da je sodobno razpoloženje – ki daje občutek harmonije, ki pomirja – izenačil z znanostjo, na kateri temeljita razvoj in napredek.¹⁷⁰ Ta drobni, a ključni premik za vrednotenje sodobne umetnosti, prisoten v naukih dunajske šole, je Stele zelo dobro zaznal. Mantuaniju ni odgovoril s pisano besedo, temveč z dejanjem, saj je svoje bogato življenje izpolnil z izčrpnim študijem in zaščito starih spomenikov ter hkrati z aktivnim prizadevanjem za afirmacijo sodobne umetnosti.

Apologija moderne umetnosti je med katoliško inteligenco še dolgo odmevala. Oktobra istega leta je dunajska Leonova družba pripravila t. i. tečaj cerkvene umetnosti, na katerega so povabili več predavateljev. O prostoru in zakonitostih v cerkveni umetnosti je predaval dvorni svetnik dr. Heinrich Swoboda, ki je na primeru Wagnerjeve cerkve zastopal stališča, ki so podprla Steletov esej.¹⁷¹ Kratko poročilo o predavanju je v *Domu in svetu* objavil Izidor Cankar.¹⁷² Polemika se je nadaljevala tudi v letu 1913 v njegovi oceni dunajske Razstave za cerkveno umetnost.¹⁷³ Tokrat je

zgodovinarjev, *Mantuanijev zbornik. Simpozij ob 60. obletnici smrti* (ur. Edo Škulj), Ljubljana 1994, str. 87–100; Janez HÖFLER, Gašper CERKOVNIK, Josip Mantuani. Med umetnostno zgodovino in muzikologijo, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 48, 2012, str. 167–175; Gašper CERKOVNIK, Rokopis avtobiografije Josipa Mantuanija iz leta 1927 v Glasbeni zbirki Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, *Arhivi. Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 35/2, 2012, str. 463–479; Mateja KOS, Seminar za umetnostno zgodovino, Spomeniški urad in državni muzej v obdobju direktorjev Josipa Mantuanija in Josipa Mala, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 52, 2016, str. 223–244.

¹⁶⁷ MANTUANI 1911 (op. 166), str. 147.

¹⁶⁸ MANTUANI 1911 (op. 166), str. 147.

¹⁶⁹ Alois RIEGL, *Die Stimmung als Inhalt der modernen Kunst*, *Graphische Künste*, 22/1, 1899, str. 47–56.

¹⁷⁰ RIEGL 1899 (op. 169), str. 52–54.

¹⁷¹ Prelat Heinrich Swoboda je bil s cerkvene strani izbran za Wagnerjevega svetovalca in poročevalca; gl. Leslie TOPP, Otto Wagner and the Steinhof Psychiatric Hospital. Architecture as Misunderstanding, *The Art Bulletin*, 87/1, 2005, str. 156, op. 95.

¹⁷² Izidor CANKAR, IV. instrukcijski kurz za cerkveno umetnost, *Dom in svet*, 24/12, 1911, str. 486–487.

¹⁷³ Izidor CANKAR, Razstava za cerkveno umetnost, *Dom in svet*, 26/2, 1913, str. 60–66. V oceni razstave je Cankar na tankočuten, prav cankarjanski način opisal pročelje Plečnikove cerkve sv. Duha v Ottakringu. Razstava *Die*

Cankar izpostavil cerkev sv. Duha Wagnerjevega učenca Jožefa Plečnika, vendar je bil odgovor cerkvenih krogov in javnosti tudi tokrat negativen, kot poudarja Stele, zlasti nasproti »teoretičnim izvajanjem študije«. ¹⁷⁴

Cankar v Italiji in čas pred veliko vojno

14. septembra 1912 je Cankar poslal Steletu prvo razglednico iz Italije, kamor se je odpravil na raziskovalno delo za disertacijo o slikarju Giulio Quagliu. ¹⁷⁵ Znano je, da se je Cankar na pot odpravil s Feliksom Dettloffom, ¹⁷⁶ študentskim kolegom in duhovnikom poljskega rodu. Iz Ljubljane do Vidma in Benetk je Cankarja na pot pospremil tudi France Stele s Tietzejevim fotoaparatom, da je za Cankarja dokumentiral zgodnje Quaglijeve freske v Vidmu in mu, kot je razvidno iz kasnejšega Steletovega pisma, nudil tudi prve fotografske inštrukcije. ¹⁷⁷

Cankar se je Steletu prvič oglasil že iz Verone (gl. prilogo 18). Poročal mu je, da dobro napreduje, in ga v nadaljevanju natančno obveščal, kje je in kam potuje, da bi mu Stele lahko odgovoril. Ko od Steleta že cel mesec ni prejel nobenega sporočila, ni skrival jeze, še posebej, ker si je ves čas dopisoval tudi s Finžgarjem, ki ga je obveščal o aktualnih dogodkih doma. ¹⁷⁸ Kot je razvidno iz ohranjene korespondence, je od Steleta v Italijo prejel eno samo pismo, datirano z 20. oktobrom 1912, poslano pa je bilo v Rim, kjer se je Cankar dlje časa zadržal na desetem mednarodnem umetnostnozgodovinskem kongresu (gl. prilogo 24). Pismo je precej obširno, v njem pa so že nakazane vse glavne vsebine, s katerimi se bo Stele ukvarjal do prve svetovne vojne. Opazno je sodelovanje z Matejem Sternenom (1870–1949) in priprave na službo deželnega konservatorja, sodelovanje s Cankarjem pri urejanju *Doma in sveta* ter spremljanje sodobne umetnosti, o kateri je začel (na Cankarjevo spodbudo) redno pisati ocene razstav.

Leto kasneje, 13. septembra 1913, je Cankar ponovno pisal Steletu o svojih uredniških načrtih za *Dom in svet*. Likovni umetnosti je namenil enako mesto kot literaturi. Predvidel je obsežnejši razpravi o svetovnem umetnostnem fenomenu in v drugem delu »domačo razpravo« (gl. prilogo 32). Dobro se je zavedal, da bo za izpeljavo svojih načrtov potreboval svoje dunajske kolege, posebej Steleta pa tudi Moleta, ki si ga je zelo prizadeval pridobiti za sodelovanje pri *Domu in svetu*, vendar se mu je Mole neprestano izmikal (gl. prilogi 30, 31). ¹⁷⁹

Ausstellung für Kirchliche Kunst je bila na ogled v Muzeju za umetnost in umetno obrt na Dunaju leta 1912 v okviru Evharističnega svetovnega kongresa; gl. BREJC 2017 (op. 9), str. 119–122.

¹⁷⁴ France STELE, Cerkvna umetnost na dunajskem evharističnem kongresu, *Čas*, 7, 1913, str. 187–201: »Govoril sem z različnimi osebami o tem in na svoje začudenje sem videl, da so večinoma ugovarjali teoretičnim izvajanjem študije, da so pa o rečeh, ki so bile objavljene, večji del brez pridržka priznavali, da so – lepe«; gl. tudi BREJC 2017 (op. 9), str. 120.

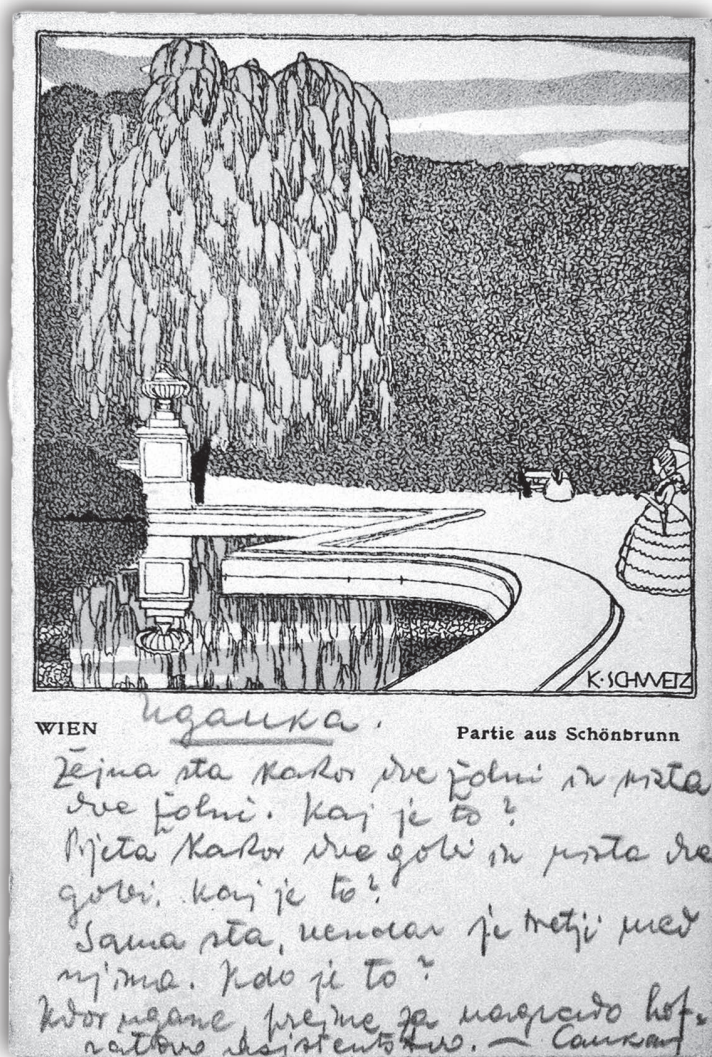
¹⁷⁵ Izidor Cankar je doktoriral z disertacijo *Maler Giulio Quaglio*, ki je bila potrjena 25. 10. 1913.

¹⁷⁶ STELE 1959 (op. 9), str. 234. Dvořakov učenec *Szczęśny Dettloff* je bil promoviran 1913 kot prvi poljski umetnostni zgodovinar dunajske šole. Od 1919 je bil zaposlen na univerzi v Poznańu, 1924 je postal redni profesor. Raziskoval je italijansko in poljsko umetnost, ne da bi zapadel v nacionalizem; gl. Ján BAKOŠ, *Discourses and Strategies. The Role of the Vienna School in Shaping Central European Approaches to Art History and Related Discourses*, Frankfurt am Main 2013, str. 137.

¹⁷⁷ ARS, SI AS 1660, t. e. 5/III:738, Steletovo pismo Cankarju, 20. 10. 1912; STELE 1959 (op. 9), str. 234.

¹⁷⁸ ARS, SI AS 1660, t. e. 5/III:738, Steletovo pismo Cankarju, 20. 10. 1912.

¹⁷⁹ Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:8, R100/VI-1:15:4, Cankarjevi dopisnici Francetu Steletu, 15. 8. in 13. 9. 1913.

6. Uganka Izidorja Cankarja na razglednici, ki sta jo z Vojeslavom Moletom poslala Francetu Steletu v Ljubljano 4. julija 1912

Že avgusta 1913 je padlo v vodo srečanje, ki ga je Cankar za vse tri organiziral v Bohinju.¹⁸⁰ Na njem bi verjetno razpravljali o sodelovanju, morda tudi o zborniku, o katerem je že dlje časa razmišljal Cankar, a ga je od ideje zbornika odvrnil Finžgar, saj ni verjel, da bi bila oblika zbornika prava za slovensko javnost, pač pa mu je predlagal, da vse vsebine veže na *Dom in svet*, morda tudi kot posebno prilogo.¹⁸¹

V tem času sta si bila Stele in Cankar gotovo najbližje. Stele je bil že dlje časa v razmerju z inteligentno in priljubljeno študentko biologije Korošico Angelo Piskernik (1886–1967) in marsikatero pismo iz predvojnih let, ne le Cankarjevo, se zaključuje s pozdravi Angeli (gl. prilogo 25).¹⁸² V letih 1912 in 1913 se je kalilo to, kar se je kasneje razvilo v ljubljansko umetnostnozgodovinsko šolo (sl.

¹⁸⁰ Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:8, Cankarjeva dopisnica Francetu Steletu, 15. 8. 1913.

¹⁸¹ ARS, SI AS 1660, t. e. 5/III:738, Steletovo pismo Izidorju Cankarju, Ljubljana, 20. 10. 1912.

¹⁸² Janez STERGAR, Dr. Ángela Piskernik (1886–1967), koroška naravoslovka, naravovarstvenica in narodna delavka, *Ženske skozi zgodovino. Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev* (ur. Aleksander Žižek), Celje 2004, str. 227–257.

6).¹⁸³ V presečišču raziskovanja zgodovine in žive ustvarjalnosti so se kazale možnosti za vzpostavitev pogojev delovanja znanstvene stroke v okolju, ki je bilo kulturno sicer bogato, a premalo ozaveščeno in institucionalno podhranjeno.

Iz obdobja Steletovega zbiranja gradiva in pisanja disertacije pogrešamo njegova pisma, iz katerih bi morda lahko razbrali, v kolikšni meri je v tem času razmišljal o vizualnih načinih percepcije, ki so jih razvili dunajski znanstveniki iz potrebe, da bi spomenike različnih stilov in obdobj povezali med seboj.¹⁸⁴ Šele dožemanje razvoja umetnosti kot neprekinjenega zaporedja vse do sodobnosti namreč opravičuje obstoj prav vsakega umetnostnega obdobja in izraza kakor tudi slehernega umetno oblikovanega predmeta, ne glede na to, ali gre za mojstrovino ali izdelek umetne obrti.

Iz pisma, ki ga je 10. oktobra 1913 Cankar poslal Steletu, bi morda lahko sklepali, do kod so se kolegi med seboj spuščali v umetnostnozgodovinske špekulacije. V pismu ga Cankar nagovarja, naj mu za prvo številko *Doma in sveta*, na katero se je pripravljaj že dlje časa, napiše razpravo o impresionizmu (priloge 31, 32).

*Glede članka ne želim drugega, kot da krepko poudariš, kako ni impresionizem nič absolutno novega in kako se je svojčas (mislim) iz istih razmer razvil kot sedanji francoski.*¹⁸⁵

Cankar je imel nedvomno v mislih pogled nazaj vse do impresionistične narativnosti poznorimskega obdobja, ki sta ga Wickhoff in Riegl povezovala z nastopom modernega impresionizma po dolgem, v klasicizmu zazrtem devetnajstem stoletju. Morda je pričakoval celo metodološko bolj zapleteno razpravo, slonečo na Dvořakovih nasprotjih med idealizmom in naturalizmom. Iz nadaljevanja pisma je videti, da se je Stele tej nalogi zaradi preobilice dela v novi službi izogibal in mu v zameno ponudil članek o varstvu dediščine, ki je bil potem tudi objavljen v prvi Cankarjevi številki revije.¹⁸⁶ O impresionizmu je kasneje pisal Josip Dostal (1872–1954),¹⁸⁷ vendar gotovo ne na način, kot ga je imel v mislih Cankar.

Stele je bil edini izmed trojice umetnostnih zgodovinarjev član avstrijskega zgodovinskega inštituta,¹⁸⁸ na katerem je dobil odlično podlago za arhivsko in terensko raziskovanje. Osvojil je pomožne zgodovinske vede, latinsko paleografijo, numizmatiko, diplomatiko in heraldiko, ki so bile za njegovo znanstveno delo metodološko zelo pomembne. Avstrijske zgodovinske vire mu je predaval Alfons Dopsch (1868–1953), eden največjih poznavalcev avstrijske zgodovine in zgodovinskih virov, strokovnjak za ustavno, pravno in gospodarsko zgodovino, znan tudi po tem, da je na podlagi natančnega raziskovanja virov pod vprašaj postavil tudi najbolj nepremakljiva zgodovinska prepričanja.¹⁸⁹ Opazovanje posameznih fenomenov znotraj njihovega lastnega zgodovinskega konteksta je bilo Steletu bolj samoumevno kakor Cankarju in Moletu. Vprašanje, ki se odpira, je, ali mu je bilo zato bližje

¹⁸³ STELE 1957 (op. 9), str. 9.

¹⁸⁴ O modelih vizualnosti, razvitih pri Rieglu in Wickhoffu, gl. OLIN 1993 (op. 117), str. 129–148; prim. Michael GUBSER, *Time's Visible Surface. Alois Riegl and the Discourse of History and Temporality in Fin-de-siècle Vienna*, Detroit 2006.

¹⁸⁵ Biblioteka SAZU, R11/III-63, Cankarjevo pismo Steletu, 10. 10. 1913.

¹⁸⁶ France STELE, Varstvo spomenikov, *Dom in svet*, 27/1–2, 1914, str. 49–56.

¹⁸⁷ Josip DOSTAL, Pota modernega slikarstva, *Dom in svet*, 27, 1914, str. 143–147, 178–182, 212–214.

¹⁸⁸ Gl. zgoraj.

¹⁸⁹ WINKELBAUER 2018 (op. 104), str. 124–125.

Rieglovo razumevanje umetniškega razvoja, ki je potekal vzporedno s svetovnim nazorom (*Weltanschauung*), medtem ko je bil poznejši Dvořakov ideal popolno zlitje duhovne zgodovine s formalnim razvojem umetnosti.¹⁹⁰ Če je Riegl še menil, da sodobnost in z njo sodobna umetnost zaradi premajhne historične distance ne moreta biti predmet historične periodizacije, se je z Dvořakovo duhovno zgodovino potrebna (historična) razdalja močno zmanjšala. S tem se je, kot opozarja med drugimi tudi Matthew Rampley, zbrisala zmožnost uvida daljnosežnejših posledic, natančno pozornost do zgodovinskih podrobnosti pa so nadomestile široko zastavljene med-zgodovinske spekulacije.¹⁹¹ Vendar sta bila v tej t. i. prvi Dvořakovi fazi tako on kot Tietze še močno pod vplivom tako Riegla kot Wickhoffa in s tem tudi nekaterih empiričnih umetnostnozgodovinskih metod, kot je Morellijeva poznavalska metoda.¹⁹²

Opremljen z znanjem in v pričakovanju potrditve novega delovnega mesta je Stele v letu 1913 na daljavo spremljal Cankarjeva prizadevanja za »novo« sodobno kulturno revijo, s katero je Cankar želel odpreti prostor domu in svetu.¹⁹³ Kot je napisal Stele, se je Cankar z dunajsko šolo zares povezal šele kasneje, ko se je v letu 1919/20 kot docent pri Dvořakovem seminarju pripravljaval na habilitacijo na novoustanovljeni ljubljanski katedri za umetnostno zgodovino, ki jo je nato vodil.¹⁹⁴ Takrat je Dvořak svoje raziskave razvijal že povsem v znamenju zgodovine duha.¹⁹⁵

Odrpto ostaja vprašanje, kako sta Izidor Cankar in France Stele na pragu prve svetovne vojne razumela vlogo opredelitve umetnosti in kaj sta sprejela in pričakovala od sodobne likovne tvornosti in forme kot nosilke vsebine in kulturnega izraza. Oba sta si prizadevala, da bi razbila predsodke in razširila recepcijo umetnosti, zlasti umetniškega ustvarjanja znotraj konservativnih cerkvenih krogov. Prav v zapisih o cerkveni arhitekturi in krščanski umetnosti pa sta segla najdlje. Izjemni Cankarjev opis Plečnikove cerkve sv. Duha na Dunaju že leta 1913 ni le dokaz njegovih literarnih zmožnosti, temveč tudi njegovega globokega razumevanja svojega časa, vključno s socialno in estetsko občutljivostjo za drugega:

Če bi stala tu med brezračnimi delavskimi hišami romanska bazilika, tako solidna sama v sebi, mirna in stroga kot viteški grad, bi budila odpor in sovraštvo; v nebo stremeča gotika bi bila ironija, kakor anahronizem bi izgledali njeni visoki stolpi v sajasti megli predmestja; vesela, lahkega življenja polna renesansa bi izzivala zavist in zaničevanje. V časih, ko so nastajale te oblike, ni bilo problema velikomestnega dušnega pastirstva, in ko bi bil, bi ne bile nastale. – Plečnik se je problema lotil po svoje. Cerkev se izgublja med hišami, tovarišica jim je in sestra; v ponižnosti živi z njimi, neče se odlikovati z leskom in bogastvom. Toda če stopiš bliže, vidiš, kako je krepka, kako se sama drži in nosi, kako so iz samozavesti in prepričanja napisane besede, ki jih ima na čelu.¹⁹⁶

¹⁹⁰ Matthew RAMPLEY, *The Vienna School of Art History. Empire and the Politics of Scholarship 1847–1918*, University Park 2013, str. 157–158.

¹⁹¹ RAMPLEY 2013 (op. 190), str. 158.

¹⁹² Gl. Edwin LACHNIT, *Die Wiener Schule der Kunstgeschichte und die Kunst ihrer Zeit. Zum Verhältnis von Methode und Forschungsgegenstand am Beginn der Moderne*, Wien 2005, str. 25–34; prim. Fachinformationsdienst Kunst – Fotografie – Design, Giovanni Morelli (1816–1891), www.arthistoricum.net/themen/portale/gkg/quellen/morelli/ (14. 10. 2018).

¹⁹³ Biblioteka SAZU, Koblar, IV-1, Cankarjevo pismo Francetu Steletu, 13. 9. 1913: *Prihodnje leto si mislim DS v umetniškem oziru tako: V prvi polovici članek o kakem svetovnem problemu, v drugi kaka domača razprava* (gl. priložo 31).

¹⁹⁴ BREJC 2015 (op. 9), str. 645, 653–662.

¹⁹⁵ O Dvořakovem teoretskem obratu gl. SCHLOSSER 1934 (op. 156), str. 41; STELE 1959 (op. 9), str. 236–237.

¹⁹⁶ CANKAR 1913 (op. 173), str. 62.

France Stele je že v Apologiji moderne umetnosti skušal opredeliti pojme, ki jih je osvojil na dunajski univerzi, in jih umestiti v specifično slovenskega jezika in okolja. Težave, s katerimi se je v Apologiji še obremenjeval, so bile v naslednjem spisu o razstavi cerkvene umetnosti ob evharističnem kongresu presežene. V dialogu s Cankarjem je Stele dobil oporno referenčno polje, v katerem je lahko bolj gotovo izrazil svoja moderna stališča. Zgovorna je primerjava likovne forme z učenjem jezika: »Z novimi umetniškimi izrazi se nam godi prav tako kot z učenjem tujega jezika. Počasi in s trudom se moramo prikopati do skritega jedra.«¹⁹⁷ Stele je v prizadevanjih, da bi prodrl v skrivnost umetnosti, dobil potrditev tam, kjer je bil najmočnejši. Hitro je osvajal formalne zakone modernega likovnega jezika in se z njimi soočal kot dejaven (osebno nagovorjen) moderni opazovalec. Šele v težkih razmerah v ruskem ujetništvu med prvo svetovno vojno pa je Stele formalne probleme umetnosti lahko povezal z vsebinskimi izzivi življenja v času in okoliščinah, ki jim je bil priča.¹⁹⁸

Iz pisem, ki so bila močna opora prijateljstvu med Izidorjem Cankarjem in Francetom Steletom, razberemo, kako se je v letih pred prvo svetovno vojno krepilo njuno medsebojno zaupanje. Gradila sta ga na širini, ki sta jima jo dala dobra izobrazba in svetovljanstvo, ter z vizijo, da to širino in znanje preneseta v domače okolje. Cankar je zelo zgodaj prepoznal potencial, ki se je kazal v Steletovi odprtosti do novega in spoštovanju starega. Takoj po Steletovi vrnitvi iz Sibirije, leta 1919, mu je zaupal uredništvo »svojega varovanca«, kulturne revije *Dom in svet*, čeprav deželni konservator za Kranjsko in referent za koroške spomenike Stele leta 1913 za prvo številko ni napisal razprave o impresionizmu, ki jo je Cankar tako pričakoval. Stele je svoj dolg nazadnje vendarle uresničil v enem svojih zadnjih velikih del,¹⁹⁹ leta 1970 izdani monografiji *Slovenski impresionisti*.²⁰⁰

¹⁹⁷ France STELE, Cerkevna umetnost na evharističnem kongresu, *Čas*, 7, 1913, str. 189. Da je Stele že takrat poznal Rieglova predavanja, ki so kasneje izšla v knjigi *Historische Grammatik der bildenden Künste* (1965), v uredništvu Steletovih študijskih kolegov Otta Pächta in Karla M. Swobode, je zaenkrat še prezgodaj trditi.

¹⁹⁸ Za Steletov odnos do umetnosti gl. STELE 1997 (op. 1), str. 170.

¹⁹⁹ France STELE, *Slovenski impresionisti*, Ljubljana 1970.

²⁰⁰ Raziskava za pričujoči prispevek je potekala v okviru raziskovalnega projekta *Likovna umetnost med cenzuro in propagando od srednjega veka do konca prve svetovne vojne* (L7-8282), ki ga iz državnega proračuna sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Pisma, ki sta si jih med letoma 1908 in 1913 izmenjala France Stele in Izidor Cankar²⁰¹

PRILOGA 1

Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:1, pismo Izidorja Cankarja Francetu Steletu na Dunaj, 7. junij 1908.

Dragi prijatelj!

Nestrpno že čakate odgovora, kaj sem naredil glede Vašega rokopisa. Moram reči, da nič, ker se mi je zdelo neobhodno potrebno, da se z Vami prej pogovorim in Vam povem svoje mnenje, preden se stori zadnji korak. Da zaradi tega niste nič na zgubi, boste razumeli, če pomislite, da izide prihodnji zvezek Leposlovne K. šele o Božiču in da sedaj prevladuje pri naših gospodih načelo, naj se prevodi honorirajo po številu pól, torej šele tedaj, ko je stvar dotiskana.

Kar se tiče „Listopada“ je moje mnenje – nikakor absolutno pravilno – tole: Sami ste že popolnoma dobro poudarili, da Niemojewski ni za naše občinstvo; knjiga bi ostala v široki masi brez odziva, le v najožjem literarnem krogu bi morda vzbudila nekaj zanimanja – kar je pa za založnika kaj slaba tolažba. Tak luksuz si je Bukvarna že privoščila z dvema zvezkoma Ševčenka. Vendar pa je to manj odločujočega pomena, ker menim, da zaradi gmotnih ne morejo trpeti literarni interesi in Leposlovna K. ima v prvi vrsti dolžnost razširjati med ljudstvom umetniško kulturo in založništvo naj v to ime potrpi tudi kak deficit.

Glavna stvar pa, ki me zadržuje, da ne morem knjige brezpogojno priporočiti, je dvom o njeni umetniški vrednosti. Srednji del obsega nekaj jako lepih črtic, drugod je pa Njemojewski mnogokrat na prečudne načine ekscentričen. Ali se v sodbi ne strinjate z menoj? Ker ne prepisujem svojemu mnenju absolutne zanesljivosti – kje ste že videli nezmotljiv okus? – sem se hotel poprej še z Vami pogovoriti. Pišite mi, morda se bova v sodbi sešla. Spis je za L. K. tudi nekoliko prekratek in bi se drugod morda bolje podal; a tudi to je le²⁰² postranska reč. – Lep pozdrav!

Vaš / Cankar

PRILOGA 2

Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:2, pismo Izidorja Cankarja Francetu Steletu na Dunaj, Louvain, 5. januar 1910.

P. S.

Dasi bi ti rad ustregel, se ne morem odločiti, da bi ti pisal razpravo s prvič in drugič o stvari, ki je vsakemu jasna. In od razprave bi kilavci vendar ne vzdraveli – če je tudi takih ljudi med nami kaj. Zato natisni če hočeš, zgornje pismo. Nisem hotel zbirati misli do junija, (Bog vedi, ali bi kaj zbrall!) marveč sem se rajši malo razblebetal – in ne brez namena. »Zora« je poleg »Mentorja« – če smem soditi – najboljše urejevan slovenski list, samo preučena je in presuhoparna. Ali ti ljubiš učeno mladino brez mišic in brez dovtipov?

²⁰¹ Diplomatični prepis in kritična izdaja celotne korespondence med Steletom in Cankarjem sta v pripravi.

²⁰² Vrinjena beseda.

Jaz je ne morem.

Prosiš poročilce o tukajšnjem dijaškem življenju. Morda pošljem semintja, a obljubiti nečem; prokleta indolentnost svoje narave, kadar je treba operirati s številkami in realnimi podatki, poznam preveč, da bi se hotel nanovo blamirati. Toda nekaj drugega: majhne pogovore o literaturi in estetiki, za dve strani ali kaj, bi utegnil poslati vsak mesec, če ~~mi~~ ti je všeč.

Dvanajsta ura je in predolgo smo že stiskali literarni rep med noge. Zakaj ti sam ne pišeš nič o umetnostni zgodovini?

O Grafenauerju praviš, da je moja kritika vzbudila mnogo prahu. Če ga je, je to znamenje, da je bilo močno zaprašeno in da je bil čas, ~~d~~ ko je že bilo treba pomesti. Dosegel sem vsaj to, da ljudje ~~na~~j govore o knjigi, če je že niso brali. Ako bi jo bili prej prerezali, bi se jim ne bilo treba mučiti s kritiko, ker bi je ne bil pisal. Dr. Ušeničnik mi je pisal, da mu je Grafenauer prinesel odgovor, za katerega sem bogovom hvaležen, če me tudi ubijejo z njim. Vendar pa menim, da se to ne bo zgodilo. Mnogo reči ne vem, ki jih ve Grafenauer, s polnim prepričanjem pa branim tezo, da klobuk ni copata in da napak ravna, kdor potiska škorenj na ušesa, in tudi tisti, kdor meri verze z vatlom in gleda kitice s perspektivo. –

Jaz bom pozneje najbrž moral delati doktorat na kakem avstrijskem vseučilišču. Ali bi mi hotel postreči s podatki: kaj se zahteva pri vas za umetnostno zgodovino in kako bi se to dalo urediti? Jaz ti bom hvaležen. – In še nekaj! »Zore« nisem letos še nič dobil. Kadar boš pisal v Ljubljano, pa pristavi še to besedo, da mi ne bo treba še posebej sporočati, ker me dopisovanje že itak ubija.

Bodi zdrav in se prvi nauči pameti! Pridi drugi tečaj v Louvain! Kadar boš kihnil v Belgiji, si bodo Parižanke brisale prijazne obraze in Lord Mayor se bo v Londonu nevoljen zbudil iz popoldnevnega spanja.

Pozdravi tovariše! / Ves tvoj / Cankar / L. 5. I. 10. / Louvain²⁰³ / Rue de Tirlemont, 130.

PRILOGA 3

Biblioteka SAZU, R99/III-30:1, pismo Franceta Steleta Izidorju Cankarju v Louvain, Dunaj, 14. januar 1910.

Uredništvo »Zore« / Dunaj, 14. I. 1910

Piši nekaj o svojem / študiju in življenju, to / me zanima. Jaz ti o sebi / več prihodnjic povem! / Stele

Dragi prijatelj!

Hvala za pismo in dopis. Dopis priobčim v februarjevi številki, ker je prišel za to prepozno. Tudi da naj ti pošiljajo »Zoro« sem sporočil. Zora ti je preučena za srednješolce – Mogoče, da imaš v katerem oziru prav. Toda treba je pomisliti, da Zora ni namenjena v prvi vrsti srednješolcem ampak visokošolcem kot njihovo glasilo. Zato res marsikar ne odgovarja temu, kar bi želeli srednješolci. Toda ako se ozremo sedaj na naše srednješolce, moramo priznati, da prebavijo veliko več, kakor smo nekdaj zmogli mi. Časi so se tako preobrnil, da dočim smo nekdanj stekali, da Zore ne razumemo jo sedaj celo srednješolci hvalijo. Da so pa zadovoljni, to mi mora zadostovati. Leposlovju, kolikor ga spada v Zoro, pa mislim, da tudi Prvi cveti

²⁰³ Kraj pripisal Stele.

popolnoma zadostujejo, v enem oziru seveda ne, – v pedagoškem. Moj kritik – jaz se sedaj za leposlovna vprašanja ne morem dosti brigati vsled smeri mojih študij – ima sicer precej zdravega okusa, manjka mu pa teoretične in tehnične izobrazbe. Tiste ocene sicer srednješolce zadovoljê, to se pravi, da še niso navajeni preveč globoko gledati, ker so ocene precej enolične, a so lahko pisane in to vzamejo za dobro mesto duhovitosti. Zato bi bil prav vesel, če bi se Ti takih reči lotil, posebno ker se pečaš menda posebno z estetiko. Tudi vsak mesec bi bil pripravljen priobčevati taka pisma; seveda bi morala biti²⁰⁴ pisana tako, da bi fantje res kaj profitirali. Vprašanja iz estetike, pesniške tehnike, o strujah v moderni literaturi bi bila gotovo z »jubelnom« sprejeta; posebno zato ker se pri nas že toliko let ni kaj porabnega napisalo (Stritar, dr. Mahnič pa smo z glavnimi pri kraju!) Jemlji povsod ozir na naše razmere, navajaj, če ti je v tujini mogoče, naše slov. pisatelje in pesnike. Ako bi želel kako mesto navesti, pa bi Ti ga v sedanjih razmerah ne bilo mogoče, sporoči samo, katero mesto kakega poeta želiš, ga bom pa sam potem ustavil. Vodi naj te misel podati nekaj lahko razumljivega za ljudi, ki se bodo s filozofijo šele enkrat pečali in pa nekaj praktičnega, potem bomo vsi lahko veseli uspeha.

Ako kako kratko notico o dijaštvu kedaj pošlješ, bo dobro došla.

Za danes zadostuj! / Srčno te pozdravljam! / Fr. Stelè, phil., / Wien I. Universität

P. S. Ali se Ti za podatke glede doktorata mudi? Prej kot koncem 4. učnega leta (tebi štejejo če prosiš teologijo za 1 leto, torej koncem 3. leta) itak doktorata v Avstriji na filozofiji ne moreš delati. Bom že poskrbel. Ako bi se ti mudilo, reci, se bom pa bolj podvival.

Odgovor na to pismo!²⁰⁵

Prokleta ura.

Že pada prvi sivi mrak,
temni se tudi ~~u xxmračno~~ moja soba,
na cesti zunaj glas ure in korak ...
in jaz sem kakor sredi groba.
Moj Bog! Prokleta ura tu je, zopet tu!
Kot črv se zvijam, pači se obraz,
srce kriči bolest do zvezd, a brez glasu
in prsi mi razjeda besen mraz –
obup in dvom nad svetom in seboj.
obup, prijatelj moj!
~~Hoteti vse! – ne nočem zdaj ničesar in nečem prav~~
~~In znati vse! Ne znam pa prav ničesar!~~
~~In moči vse! – ne zmorem prav ničesar~~
Oh, te roke, ustvarjene za delo,
objemljejo in stiskajo temo,
in duša hoče poleteti smelo,
pa plazi se in plazi, liže tlo!²⁰⁶

²⁰⁴ Vrinjena beseda.

²⁰⁵ Na zadnjo stran pisemske pole je Izidor Cankar s svinčnikom napisal pesem *Prokleta ura*.

²⁰⁶ Ob strani vrinjeni verzi.

Vse moči, znati, vse hoteti!
 In znam nič, nečem nič in zmorem nič,
 le gristi znam se in ihteti
 bežati v ~~mraz~~ mrak kot ranjen ptič! –
 Ah, neumnost vse! Prižgimo luč,
 svetloba zdravja in moči je ključ!

Ha, ha, ha, ha! Na mizi mi leži
 zaprtih in odprtih knjig ~~premnogo~~ obilo!
 Berimo /le/. Berimo ~~dalje~~ še! saj konca ni
In poštenjak ne dela za plačilo.
 Izo Cankar
 L.²⁰⁷ 17. I. 10.

PRILOGA 4

Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:26, pismo Izidorja Cankarja Francetu Steletu na Dunaj, Louvain,
 7. marec 1910.

Dragi prijatelj!

Zelo se bojim, da bo rokopis prišel prepozno in da utegneš radi tega imeti nove sitnosti. Toda prej res nisem mogel! Dela je toliko, da komaj utegnem držati razbrzdane misli na vajetih, in načrti mi rastejo čez glavo.

Ako boš tiskal rokopis že v prihodnji številki, tedaj mi, prosim, naznani, ker odpotujem 18. t. m. v London in bi hotel prihodnjega pripraviti pred potovanjem. A tudi če je prišel prepozno za april, mi javi, da bom brez skrbi.

Prihodnje poglavje sem naznanil ob koncu. Dalje bi hotel še pisati o pojmu katoliške umetnosti, ki je zelo nejasen tudi pri ljudeh, ki često porabljajo to besedo, potem o umetnostni sodbi, o nrravnosti v umetnosti ... in podobna modrovanja. Kaj se ti zdi?

Pozdrav! / Tvoj / Cankar / Louvain, 7. III. 10. / 130 Rue de Tirlemont

²⁰⁷ Louvain.

PRILOGA 5

Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:26, pismo Izidorja Cankarja Francetu Steletu na Dunaj, Pariz, 9. april 1910.

Dragi prijatelj! – Tu imaš kos nadaljevanja. Pisal sem v razmerah, ki niso dojile vile filozofije, v hotelski sobi za poldrugi frank, s peresom, ki je edino odgovoren za vse moje današnje grehe jeze in preklinjevanja, z duševnim razpoloženjem človeka, ki je enkrat na dan, pri slabi luči in brez knjig. Čudež bi bil, če bi ne bila filozofija čisto pasje sorte.

Sicer pa nečem reči, da se mi slabo godi. O, nasprotno! Pridi pogledat v Luxembourg, da se boš navadil prav soditi tiste ljudi, ki venomer vpijejo, da je moderna umetnost ničvredna.

Ako boš imel kaj naznaniti, piši v Louvain; mislim, da bom tačas že doma.

Pozdrav / Tvoj / Cankar / Paris, 9. IV. 10.

PRILOGA 6

Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:26, pismo Izidorja Cankarja Francetu Steletu na Dunaj, Louvain, 6. junij 1910.

Dragi prijatelj!

Zopet sem prepozen kakor vedno, a upam, da semnja še nisem popolnoma zamudil. Če ni drugače, me deni na platnice. S tem člankom sem za silo – in za veliko silo! – končal malo teorije. V drugem letniku bom morda mogel objaviti kaj bolj zanimivega, kar se pa tiče počitnic, odpovedujem vsako pokorščino. Nič, nič, še stokrat nič. O počitnicah se ne bom pečal z ničemer razen z romanom, ki ga pripravljam. In še to najbrže prav malo; Glava mi je prazna in trudna, da se že morem poganjati z vsemi silami, preden ujamem pol misli.

O naših študijah sodiš napačno. Estetika je specialno moja bolezen, ki jo arheološki profesor skuša zastonj ozdraviti, mislim, da sem zapisan estetični smrti. Na louvainskem vseučilišču imamo več predavanj iz arheologije, a stolica ni tako urejena kot na Nemškem in v Avstriji. Belgijske šole strme zlasti za usposobljenostjo v praktičnih poklicih. Pač pa je v Bruslju popoln kurz predavanj iz umet. zgodovine, ki so ga organizirali katol. profesorji belg. vseučilišč in ki ima vse vseučiliščne pravice. Ker mi je Bruselj pred nosom in ker se predavanja vrše vedno le ob popoldnevih, sem jih obiskoval. Sicer boš pa vse razvidil iz priloženega prospekta.

Okrog 10. julija pridem za nekaj dni na Dunaj. Morda se bo takrat še kdo izmed naših fantov mudil tamkaj, kar mi boš ti, upam, blagovolil sporočiti.

Pozdrav! / Tvoj / Cankar / Louvain, 6. VI. 10.

NA TLEH LEŽE SLOVENSTA(!)²⁰⁸ STEBRI STARI

²⁰⁸ Prepisovalec, najverjetneje France Koblar, je manjkajočo črko označil s klicajem.

PRILOGA 7

Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:28, dopisnica Izidorja Cankarja Francetu Steletu na Dunaj, Louvain, julij 1910.

Dragi prijatelj! – Na Dunaj bom mogel priti najbrže [šele] okrog 15. julija. Bojim se, da boste vi takrat že na Poljskem. Ker bi mi bilo seve neskončno ljubše, da imam na Dunaju tovariša, mi prosim sporoči – pa takoj; grem na pot! – ali bo še kdo izmed daničarjev tamkaj.

Jaz se mu bom potem oglasil iz Berlina ali Dresdena. Če boš pa ti sam še na Dunaju, bo seveda najbolje. – Glede rokopisa mi je popolnoma vseeno, kaj ukreneš; brezpogojno spoštujem vedno in povsod vse uredniške pravice.

Srčen pozdrav in na svidenje! / Tvoj / Cankar / Odpiši takoj!

PRILOGA 8

Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:3, pismo Izidorja Cankarja in Vojeslava Moleta Francetu Steletu v Ljubljano, Dunaj, 17. december 1911.²⁰⁹

Dragi Stelè!

Iz veseljem sva sprejela Feinsteina je ves predelan Tvoje pismo in naj oba prav veseli ali kakor on pravi da se u Lublan taku dobr počutiš kljub überarbeit, kar je precej točen prevod vsej napetosti, ki jo imaš te besede; drugače sva sama v u svojem delovanju kar se tiče ali kar zadeva seminarju, če ne upoštevam gospe srce in študiranje. Tudi midva piševa zdej eno igro ali trauerspiel samo za Führer, ki je popolnoma obupala nad ženske vloge, da se ne bi kdo zraven mojim imenom, zlasti od kar me je pohujšov, to se prav, da mora bit en Strzygovski proglasil za pošten špel. Nikar ne misl, da znaš samo Ti pisat Čonkarja. zasoljena pisma, tud midva sva Z Molètom dovolj žalostno veseljačiva v tiča, pa še prav velika, če prav suha in se prav kleti, tako da mi domotožje razjeda zavzameva za kakšno brihtno ali pametno borne ostanke značajnosti. Če ne bo misu, ki nam u zadnjem časi kar cvetejo kokr drugače, izginem pred Božičem rožce na polju ino travniku, pa ne zdej, k je domov. Vesti, ki se o naju širijo v zima ampak kadr pride pomlad in Ljubljani, so popolnoma neresnične, kajti bo sonce sjalu, da bo usrci kar midva sva kunsthistorika in ostaneva do gorku ratalu. Smrti, to je: zanima naju le umetnosti stil in sva neškodljiva človeka. Preden tu pismu prebereš Uzem še enkrat u roke Rieglove Stilfragen in če s kej tiča, pa ga V petek pridem in upam, da te najdem v Ljubljani.

Tvoj Cankar

prav preber. Te stiskam na srce svoje inu / Te pozdravljam jest / Tvoj zvesti perjatu

V. Molè

Pisanu in gori danu zjutri u kavarni Bethofen, ne pa zvečer kej dergej. Kokr boš ti uhudobij Sojga srca mislu.

²⁰⁹ V pismu gre za igro pošiljatelj, ki sta si izmenično podajala pero in pisala vsak svoje besedilo, ne da bi vedela za vsebino drugega.

PRILOGA 9

Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:35, razglednica Izidorja Cankarja Francetu Steletu na Dunaj, Ljubljana, 19. marec 1912.

Dragi! Tisto reč sem prelatu omenil. Pošlje ti 100K. Je obljubil, da se knjiga kmalu tiska in da bo poceni. Jaz prevzamem rokopisno korekturo; je prelat tudi sam tako želel. Pošlji kak prevod, če imaš, ali sporoči, če ti morda tako ni všeč. Pravica nad vse – pravi tvoj Cankar

[*Večeri nad Lemanom?*]²¹⁰

PRILOGA 10

Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:30, dopisnica Izidorja Cankarja Francetu Steletu na Dunaj, Ljubljana, 29. marec 1912.

Dragi! – Tako je bilo, kot si ugibal. Podrezal sem in dobil novo obljubo. Če bi ne prejel takoj, mi moraš nanovo – in zadnjič v tej zadevi! – pisati. – Bog daj srečo Tebi in Moletu! Jaz se ukvarjam z Woermannom.

Pozdravljam tebe in Moleta. / Tvoj / Cankar

Rokopis popravljam.

PRILOGA 11

Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:31, dopisnica Izidorja Cankarja, Francetu Steletu na Dunaj, Medvođe, april 1912.

Dragi! – Prelata ni doma pa kakor hitro pride, ti odpošlje tudi denar. Moleta nisem videl – pa brez svoje krivde. Slišal sem, da je na Dunaju čudovito pusto. Bog ti blagoslovi puščobo!

Tvoj / Cankar

²¹⁰ Steletov poznejši pripis.

PRILOGA 12

Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:32, dopisnica Izidorja Cankarja Francetu Steletu na Dunaj, Ljubljana, 20. april 1912.

Dragi! – Pridem prihodnji teden, čeprav bi najraje odšel že danes. Prosim te, vpiši me ti – najbolj varno je. Saj mi storiš to uslugo? Molè se je slabo postavil v Ljubljani. Brez gumpoldskirchnerja mu ne oprostim te zamere.

Tvoj / Cankar

PRILOGA 13

Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:33, dopisnica Izidorja Cankarja Francetu Steletu na Dunaj, Ljubljana, 24. april 1912.

Na svidenje v petek (26.) po kosilu v kavarni, če ne moreš pa zvečer v rotovžu. Pozdravi tačas nesrečnega Moleta.

Tvoj Cankar

PRILOGA 14

Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:30, vizitka Josefa Mühlbacherja. Na hrbtni strani sporočilo Izidorja Cankarja Francetu Steletu, 15. maj 1912.

Ni gotovo, da je Krek že tukaj, nikjer ga ni. – Pott bi rad s teboj govoril.

Tvoj / Cankar / 1912. 15. maj.

PRILOGA 15

Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:36, razglednica Izidorja Cankarja Francetu Steletu v Ljubljano, Dunaj, 28. junij 1912.

Dragi Stelè! – V Slavonijo grem gotovo in ti sporočim, kdaj odidem; najbrže 8. Ali mi bo mogoče v Belgrad, še ne vem; denar. To je zate pač precej vseeno. – Molè je živa nervoznost; vidim ga redko. V četrtek menda rigorozira.

Univerza je mrtva. Fajnstajn je svinja; sem. nalogo mi je izgubil, in me potem takorekoč na dvoboj pozval. V društvu se dela tema častnih sadov. Mazovec ima še vedno mahniško–estetsko mrzlico. Jaz disertacijo.– Ali si Večere²¹¹ oddal? Ali misliš na DS? – Bodi lepo pozdravljen! Tvoj / Cankar / VII. Lerch. 79.

²¹¹ Večeri nad Lemanom.

PRILOGA 16

Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:27, pismo Izidorja Cankarja Francetu Steletu v Ljubljano, Dunaj, med 28. junijem in 4. julijem 1912.²¹²

Dragi Stelè! Kakor sem ti že pisal grem v Šid gotovo, in sicer 8. jul. Naslednji dan zvečer popold. bom tam. Ali mi bo mogoče tudi v Belgrad, res ne vem, ker sem za zdaj bankeroten. Ti tedaj prideš lahko iz Ljubljane 9. jul. ob 3h pop. in si zjutraj 10. ob 7h zj. v Šidu, ali pa 9. jul. ob 7h zjutr. – ter z brzovlakom iz Zagreba v Šid, kamor prideš ob 8h zvečer. Prva pot te stane kakih 15K, druga 23K, ki je pa mnogo ugodnejša. (Brzovlak ima samo 2. razred.)

Na Dunaju ta teden nehamo. Molè, Garber in p. Feliš pridejo skupaj v četrtek na vrsto. – Tole ti bo morda napravilo trenutek zabave: Hofratov asistent [Strzygowski] gre v Perzijo, njegovo mesto pa prevzame drugo leto (provizorično sevè) Wachsberger! Fajnštajn je seveda hud in se čuti zapostavljenega.

V društvu je častnih sadov milijon; jaz jurigiram na lastno željo kot zastopnik obtožencev. Če se reč ne reši prav ugodno, se nemara res skuha kaka kriza. – Angeli je strašansko dolgčas po tebi; enkrat se je pritoževala, da ji že 3 dni nisi pisal. – Pott je silno ponosen na tvoje fotografije in nagaja Tietzu, da je izvrstni aparat tako lahkomišlno prodal.

Saj boš odpisal? Tvoj Cankar / VII. Lerch. 79.

PRILOGA 17

Biblioteka SAZU, R11/XV-406:1, razglednica Vojeslava Moleta in Izidorja Cankarja Francetu Steletu v Ljubljano, Dunaj, 4. julij 1912.

Po srečno /einstimig/ prestanem rigorozu praznujeva v italijanski oštariji God vseh patronov in seveda tudi tvoj. Srčen pozdrav! Mile²¹³

Velja! Na / svidenje v Šidu²¹⁴

Uganka.

Žejan sta kakor dve žolni in nista dve žolni. Kaj je to?

Pijeta kakor dve gobi in nista dve gobi. Kaj je to?

Sama sta, vendar je tretji med njima. Kdo je to?

Kdor ugane prejme za nagrado hofratovo asistentstvo. – Cankar

²¹² Na pismo je bila kasneje pripisana napačna letnica 1910.

²¹³ Vojeslav Mole.

²¹⁴ Izidor Cankar.

PRILOGA 18

Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:37, razglednica Izidorja Cankarja Francetu Steletu v Ljubljano, Verona, 14. september 1912.

Cankar / Dettloff

PRILOGA 19

Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:39, razglednica Izidorja Cankarja Francetu Steletu v Ljubljano, Laino, 23. september 1912.

Dragi Stelè! – Našel mnogo zanimivih podatkov – življenjskih in umetniških – o Qu. Tudi več pri nas neznanih del. Sicer vse dobro. Učen sem silno. Dettloffja izgubil. Ta teden se moram še potikati okrog Coma; potem grem v Bologno, Ravenna, Firenze.

Če imaš kaj novega, mi piši – v Firenze. (poste rest.).

Tvoj / Cankar/ Laino, 23. IX. 12

PRILOGA 20

Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:38, razglednica Izidorja Cankarja Francetu Steletu v Ljubljano, Bologna, 4. oktober 1912.

Dragi Stelè! – Fotografiral sem v Lainu, Ostenu, Lezzenu, Bonzanigu, Stazzoni, Novati Mezzola, Bergamu. Vse se zelo dobro obneslo. – Jutri grem v Raveno! nato se vrnem še za en dan sem, potem v Firenze, kjer me Dettloff že pričakuje. Spotoma smo našli Baldasa. – Kako s C. K? Ali ni še odgovora? Pričakujem tvojega pisma v Firenze.

Tvoj / Cankar

PRILOGA 21

Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:41, razglednica Izidorja Cankarja z Ravenne Francetu Steletu v Ljubljano, Bologna, 4. oktober, 1912.

Cankar

PRILOGA 22

Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:42, razglednica Izidorja Cankarja Francetu Steletu v Ljubljano, Firenze, 7. oktober 1912.

Cankar

F. 7. X. 12

PRILOGA 23

Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:40, razglednica Izidorja Cankarja Francetu Steletu v Ljubljano, Firenze, 14. oktober 1912.

Grdobija in nesramnost. V Ljubljani se gode važne reči in ti molčiš. Denar dobil. Tu je staronemški in nizozemski Heidrich. Jutri odpotujem v Sieno (morda Orvieto) in Rim. (Poste rest., če kaj pomaga.)

Tvoj / Cankar / Kaj je z Molètom?

Mit bester Empfehlung / Unbek[?] Weise[?]²¹⁵ Heidrich

PRILOGA 24

AS 1660 F5/III:738, pismo Franceta Steleta Izidorju Cankarju v Rim (?), Ljubljana, 20. oktober 1912.

Ljubljana, 20. X. 1912.

Dragi Iszo–basci! Pa je res nesramno, da sem te tako zapustil. Vendar sem smatral za bolj važno, da poravnam svoj dolg kot pa, da bi Ti pisal kakšne flavze Iz Ljubljane, katerih navsezadnje še prav malo vem. Nisem Te pa čisto na cedilu pustil, kot bi se mogoče zdelo, saj si pač dobil mojo dopisnico v Florenco, ki sem jo isti dan oddal kot denar in ki je bila vsa popisana s hieroglifi. Bilo je pa na nji v kratkih besedah več kot bi povedal v dolgem pismu, če bi prazno slamo mlatil kot imam navado jaz. Sporočil sem ti na tisti karti, da sem zasledil v Trstu pri sv. Justu v sev. ladji v srednji kapelici slikarijo, ki je bržkone Quaglieva. Poslikan je strop in stranske stene kapelice. Na straneh sta dve večji sliki, na zah. steni beg v Egipt, na vzh. smrt sv. Jožefa. Tudi Guida Treves (Venezia e il Vento) pripisuje to slikarijo Quagliu kot sem pozneje videl. V muzejskem arhivu sem zasledil tudi nek protest akad. Slikarja Kurza v. Goldenstein pisan ca. 1850, ki se nanaša na takratno restavracijo stolice, v prvi vrsti Quaglievih fresk. Zate bo zanimiv; jaz ga imam ekscerpiranega, glavne reči pa dobessedno prepisane. – Slikar Sternen mi je pravil, da se spominja tudi da je mej Vipavo in Ajdovščino neka cerkev, katere slikarija sodi, da je Quaglieva. Ne morem se pa spomniti, kako se pravi tam in kje prav natanko ta cerkvica leži. Mogoče je ista, ki nama je o nji pripovedoval Drexler v Gorici. Ako boš v Gorici fotografiraj če bo le šlo tudi relikvije, ki sva jih videla sedaj si že izurjen fotograf in Ti bo lahko šlo.

²¹⁵ Nečitljivi besedi.

Pa še par novic. Zanimalo Te bo v prvi vrsti, da smo imeli pred par tedni razgovor radi Dom in sveta. Sklenilo se je, dokler Ti ne končaš študij začasno rešiti krizo tako, da se Opekovo ime kot urednikovo črta; ostane na zunaj samo dr. Lampè; rokopise pa bo sprejemal in zanje skrbel s pomočjo drugih prelat Kalan. Tudi meni se zdi to zaenkrat najsrečnejša rešitev; vidi se iz tega, da pamet med ljudmi še ni popolnoma izumrla. Nas mladiče so pa nekateri nekoliko naštenkali,²¹⁶ da veliko govorimo, pa malo delamo. Mogoče, da imajo nekoliko prav. Mene ni posebno bolelo, take reči najraje prezrem.

Listopad je prelat Kalan vzel za 100K.

Imamo tudi novo razstavo v Ljubljani. – Obširna je kot še menda nobena, pa tudi razno–lika kot še nobena. Posebno dobro se predstavljata Vavpotič in Sternen ter Jama, ki je pa nesrečno razpostavljen in ne pride do veljave. Med kiparji ima največ Zajec; več reči Štefic, ki se mi zdi pa med vsemi najbolj talentiran. Izmed Dolinarjevih reči mi najbolj ugaja portret Jakopiča, ki dominira sicer najbolj dolgočasen kot razstave (pokrajine Magoličev). Svoj kotiček ima tudi Gaspari, ki bi mi čisto ugajal samo če bi nikdar ne naslikal nobenega človeškega obraza, tu se mi pa zdi popolnoma brez moči, vsaka poteza se mi zdi greh nad našimi ljudmi. Tudi Smrekar ima svojo sobico. Izborna je karikatura Finžgarja, pa ne tista, ki jo ima on v stanovanju ampak nova. Anica Zupanc in Perhavec sta Monakovčana. – v Ljubljani ju imenujejo tudi Kubiste. Vsaj pri Anici, katere učitelja poznam, ni nič več kot prežvečeno tuje blago. Sicer jo pa vidim raje tako kot pa poprej v Jakopičevi maniri. Jakopič mi je pa še vedno uganka. Zdi se mi, da se njemu sploh ne gre za nič drugega kot za problem barve, najsrajnejši impresionizem, katerega alfa in omega je barven flek, telesnost pa zanj sploh ne eksistira. Kako se Tebi zdi? Zajc ima cel regiment osnutkov, toda zdi se mi brez duha, manirizem nagih teles, semintje je naravnost sladak. Sem radoveden, kako boš Ti sodil, ko prideš. Se kmalu vidimo, kajne? Piši mi iz Rima obširneje o svojih doživljajih; sem zelo radoveden, kako je v tvoji glavi po toliko vtisih.

Danes zvečer je v Unionu koncert na čast hrvaškim in slovenskim poslancem, ki so danes ustanovili skupno stranko (Zveza pravašev in S.L.S.) Bomo spet enkrat malo pokrokali.

O Molètu ne vém nič gotovega. Pisal mi je eno karto iz Krakova, kjer poroča, da gre na Dunaj. Kaj je naprej ž njim in kje je, ne vem. Jaz nisem še nič dobil. Dvořak me tolaži, jaz se pa že jezim. Mantuani pa pravi, da je to čisto regularna pot, ako gre kaj na ministrstvo, da rešijo šele čez eno leto.

Lepo pozdravlja / Tvoj Stelè / Tudi se skorajži s kakim povračilom! –

PRILOGA 25

Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:6, pismo Izidorja Cankarja Francetu Steletu v Ljubljano, Rim, 24. oktober 1912.

Dragi prijatelj!

Tvoje dopisnice nisem dobil; zato boš razumel moje začudenje in tudi odpustil hude besede, obenem pa občudoval mojo zvestobo, ki mi j ukazovala na stanoviten molk stanovitno odgovarjati z razglednicami.

Zelo sem ti hvaležen za poročilo o Q. Tista restavracija bo morda zelo važna; da bo nekaj v Trstu, sem že slutil. – Kako sem opravil v Lainu, sem ti menda že pisal. Ostal sem tam 3 dni in ekscerpiral matice (genealogija je od 1600 do 19. st. precej sigurna) ter akte, ki jih je tam obilno, dasi se na Julija le malo

²¹⁶ Nečitljiva beseda.

nanašajo. Dela bi bilo tu še veliko – Laino je bilo gnezdo skoro zgolj umetniških družin in je deloma še sedaj – žal, da sem ga jaz opravil le deloma; zgolj z ozirom na mojega Q. Zvedel sem za nekaj (pri nas neznanih) fresk, ki so deloma stilistično zelo zanimive in deloma tudi izpolnijo vrzel med prvim in drugim ljublj. bivanjem. Fotografiral sem tudi fresko iz l. 1728., ki bo po mojem važna. Sicer se pa v Lainu drži tradicija (iz aktov nedokazna), da je Q. delal na Dunaju. Tu je še skrb, ki mi bo dala dela. Gotovo je, da je tudi v okolici Coma še mnogo slik Qevih, ki so sedaj neznane in ki nisem zvedel zanje, ter najbrže tudi ne bom, dasi bi bilo potrebno. V okolici Bergama so tudi na 2 krajih, toda zvedel sem zanje le po srečnem slučaju. Več o vsem tem ustmeno, če te bo zamikalo. – Kar se Q. samega tiče, mislim sedaj, da izhaja stilistično v glavnem iz domače šole v Lainu. Dokazati tega še ne morem, zato bi moral še enkrat na Comansko. Skoro gotovo o Božiču. Precej gotovo se mi pa zdi, da je Francaschini nanj kar najmanj vplival.

Kako je v moji glavi po dolgi poti, si radoveden. Glavni facit je vendar ta, da se je napravil v njej veliki red. Mnogo stvari je vživelo, ki so bile poprej mrtve. Pokrajinske šole so mi bile sevé popolnoma nove in marsikaj odtega sem že pozabil nanovo; toda užitek je prelistovati umazani zvezek. Največ veselja mi je dala Firenza. Je res čudovito mesto in tako prikladno za študij. Stanoval sem jako dobro, poceni in v bližini Uffizijev. Za F. zadostuje 14 dni, če ne dela človek posameznih študij, za Rim bo – bojim se – premalo. To je drugo mesto, kjer sem doživiljal ekstaze. S. Clemente in S. Maria Ant. ter mozaiki! Hotel bi ostati tukaj vsaj mesec dni, da bi sprejemal v manjših dozah in si dovoljeval lahko več časa pred stvarmi. Tako bo le splošen pregled. Pred dvema dnevi se je končal kongres. Prvi človek, ki sem ga srečal v P. Corsini je bil sevé Dvořak. Hotel sem pasti na kolena in mu poljubiti čevljev. Ko se je informiral, da namerjava z Dettloffom ostati samo 14 dni tukaj, je nama naročil, naj kaj pametnejšega počneva, kot bi hodila h kongresu. Es wird ja alles gedruckt! Danes vidim, da je imel prav. Kongresa se je udeleževal, obtovorjen z znano mapo in celo bukvarno dr. Saxl; švigal je po stari navadi semintja. Bil je tu tudi Hofrat Swoboda ter prijatelj Poglayen; imel je poročati Strz-u o kongresu, zlasti o predavanju Wilperta: Roma fondatrice dell'arte christiana e medievale. Zdelal ga je sevé, kar se je dalo. Kaj je hotel Wilpert naš. Tudi Venturi je pikro ciknil na Stz. – In slednjič je tu še prijateljica Ana Bielohl. Vsi njeni stavki so en sam zamaknjen: Ah! Roma! – Baldasa sva srečala dvakrat, v Veroni in Bologni.

Iz Rima grem še v Napol. Ali se bom ustavil v Gorici, ne vem in ti ne morem obljubiti. Čas me bo prehitel in denar pošel. Opravim pa gotovo o Božiču, če ne boš že sam prej. – I. t. d.

Zaradi Mazovca sem pisal prelatu, pa je bilo že prepozno; je bil najbrže že v dogovorih s Šilcem. – Kdo se je upal pri DS zabavljati mladinom? – Ti si gotovo že napisal poročilo o slikarski razstavi. Kaj sicer delaš? Zelo me je presenetila novica o ustanovitvi tiste hrv. – slov. reči; enako razveselila vest, da boš krokal. Jaz ne krogam; pogrešam te močno tudi v tem oziru. – Pridem najbrže prvi teden novembra in te poiščem.

Pozdravi Angelo!

Tvoj / Cankar / Rim, 24. X. 12.

PRILOGA 26

Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:43, razglednica Izidorja Cankarja Francetu Steletu v Ljubljano, Neapelj, 31. oktober 1912.

Pridem prihodnji teden. Še prej v Palermo.

Tvoj / Cankar / 31. X. 12.

PRILOGA 27

Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:43, razglednica Izidorja Cankarja Francetu Steletu v Ljubljano, Messina, 3. november 1912.

Dragi prijatelj! – Zaplél sem se v obupno pot. Videl sem rad Palermo, a pogledati sem prisiljen tudi Milazzo, Messino, Catanio, Siracuso, Bari. V Trst pridem šele prihodnjo nedeljo. Iskreno te pozdravlja tvoj Cankar / Messina, 3. XI. 12.

PRILOGA 28

Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:44, razglednica Izidorja Cankarja Francetu Steletu na Dunaj, Benetke, 25. april 1913.

*Iskreno pozdravlja / Cankar / B. 25. VI. 13.*²¹⁷

*[Izidor C.]*²¹⁸

PRILOGA 29

Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:26, razglednica Izidorja Cankarja Francetu Steletu v Ljubljano, Bohinj, 3. avgust 1913.

Dragi prijatelj!

Pisal sem danes Molétu, naj ti sporoči, kdaj bi mogel priti v Bohinj. Saj si še teh misli?

Cankar

PRILOGA 30

Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:8, dopisnica Izidorja Cankarja Francetu Steletu na Dunaj, Bohinj, 15. avgust 1913.

Dragi! – Najbrže ti je že znano, vendar, da le ne bi zastonj hodil: Molè se je premislil in neče priti v Bohinj. Jaz pridem prihodnji teden v Ljublj.

Tvoj / Cankar

²¹⁷ Napačen zapis datuma glede na žig.

²¹⁸ Pripisal Stele.

PRILOGA 31

Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:4, pismo Izidorja Cankarja Francetu Steletu v Ljubljano, Dunaj, 13. september 1913.

Dragi Stelé!

Svoje predavanje s shoda lahko izročiš Kalanu. Mislim, da ti bo hvaležen, ker mu bo za novembrsko številko najbrže primanjkovalo gradiva. Prihodnje leto si mislim DS v umetniškem oziru tako: V prvi polovici članek o kakem svetovnem problemu, v drugi kaka domača razprava. Morda ne bo nemogoče, če se bomo držali vkupe (zakaj se kujaš zadnje čase?) Kar se tiče drugega dela, sem govoril z Jakopičem, ki mi je obljubil fotografije (razvojno) naših modernih; s tem bi bilo za prvo silo pomagano, dokler se ne nabere počasi domač kunsthist. material. Tedaj bi se morda lotila tega. Kako si za pozneje mislim nalogo DS, že veš.

Za 1. št. bi hotel od tebe nekaj o franc. impresionizmu. Prosim te, ne odreci mi prošnje; jaz sedaj ne morem nič, komaj bom do konca leta pisal začetni rokopis. Odgovori mi, daj event. nasvete, sporoči, ali hočeš začetni z oglasi komisije; potem se bova zmenila glede fotografij.

Molè ni več nepripravljen sodelovati.

Ves tvoj / Cankar / D. 13. IX. 13 / VII. Lerch. 79

PRILOGA 32

Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:5, pismo Izidorja Cankarja, Francetu Steletu v Ljubljano, Dunaj, 10. oktober 1913.

Dragi prijatelj!

Tvoje pismo me je potolažilo: mislil sem, da si hud name, ali da imaš sicer kake muhe.

Če boš imel vedno toliko dela, se mi obljublja kot uredniku slabi časi. Tem bolj sem ti hvaležen za pripravljenost in dobro voljo. Prosim te, da članek vendarle napišeš, ker imam za Giovannija [Gruden]²¹⁹ drugo nalogo, ki mu bo lažja kot ta, ki si jo je naložil, pa upam, še ne začel. (Ali je Gruden v Ljubljani? Sporoči mi na dopisnici njegov naslov, če je tam!)

Glede članka ne želim drugega, kot da krepko poudariš, kako ni impresionizem nič absolutno novega in kako se je svojčas (mislim) iz istih razmer razvil kot sedanji francoski.

Načelno je to morda za naše razmere najvažnejše in bo morda tudi vzgojno delovalo. – Druga želja je, da material kolikor mogoče hitro zbereš (mislim, da ne bo pretežavno), da v pravem času naročim klišeje. Najbolje je, da mi ga pošlješ kar sem; tako bi stvar uredil s klišeji preden pridem na Kranjsko.

Če se prav spominjam si govoril o Heimatschutzu? Ali bi bilo za DS? S slikami? Da sva se zmenila z Jakopičem glede Slov. umetnikarjev, veš. Pisal sem mu, naj mi zbere svoje slike. Za članek da bom poskrbel. Predložil sem mu, da napiše (kar bi bilo bolje in zanimiveje) vsak slikar sam kratek komentar k svojim slikam; to je bil dobro mišljen, toda obupen predlog, kajti ne zaupam toliko našim malarjem, da bi se dvignili

²¹⁹ Pripisal Stele.

do pisanja – v svojo korist! Odgovora nisem dobil nobenega, niti tega, da je voljan priobčiti svoje slike. In te prosim: če ga slučajno vidiš, govori v mojem imenu z njim, ako ti ni preveč sitno.

Molè je bil ravnokar pri meni in mi je naznanil, da gresta z Dvořakom 28. t. m. skupaj v Dalmacijo, kjer ostane. 15. t. m. gre baje v Krakov. Pravi, da si ti njemu odgovor dolžan, on da ti je že pisal. Sicer ni nič novega. Pripravljam se za rigoroz in upam, da bom enkrat decembra v Ljubljani.

Iskreno te pozdravlja / tvoj / Cankar / D. 10. X. 13.

An Insight into France Stele through his Early Adulthood Correspondence with Izidor Cankar

Summary

The article deals with the correspondence and »professional friendship« between two key representatives of Slovene art history and the Vienna School of Art History at the University of Ljubljana between both wars, France Stele (1886–1972) and Izidor Cankar (1886–1958).

The discussion follows their correspondence from the start of their studies until the end of 1913, when both returned to Ljubljana – Stele took over the position of the provincial conservator and Cankar became the (chief) editor of the magazine *Dom in svet*. Stele's later scientific and pedagogical work serves as basis for the exploration of Slovenian art between the two wars, as well as for cultural heritage and the development of humanities at Ljubljana university. However, in spite of these achievements, his work has still not been scientifically critically evaluated. The discussion focuses on his activities in the pre-WWI period, which have not yet been subject to scholarly attention. The majority of the correspondence from that period is kept in the library of the Slovenian Academy of Sciences and Arts. Unfortunately, only two letters from Stele to Cankar from the period before World War I are preserved.

Soon after enrolling at the University of Vienna, France Stele became the editor of *Zora*, a bulletin of the Catholic Academic Society *Danica*, which was undergoing a revival during his studies. This was mostly due to the efforts of Janez Evangelist Krek, educator and member of the provincial and state parliament, who was also Cankar and Stele's mentor in social and political affairs. Until 1911 Stele was an active organizer in the Slovenian Student Association and instigator of the Slovenian Academic league, which tried to connect the student societies of all the Slavic nations in the then Austro-Hungarian Monarchy. He established closest contacts with Polish intellectuals and culture, deepening the connection during his year-long military service in Lvov, at that time under the Polish political and cultural authorities within the Austro-Hungarian Monarchy.

Some of Cankar's letters from that period are closely related to his publications in *Zora*; Stele invited Cankar to participate when he was studying in Louvain. The Viennese circle of Slovenian students, in particular those from the Faculties of Arts and Law, which formed around the Catholic *Danica* and regularly published in *Zora*, later came to represent the core of both the magazine *Dom in svet* and the cultural, social and political life of Slovenians between both wars.

After 1910, Stele fully dedicated himself to his art historical studies. He was a student at the institutes of Josef Strzygowski and Max Dvořak, who, at that time, led the Austrian topography project with Hans Tietze. Dvořak's lectures on 17th century Spanish paintings and the Dutch and Flemish paintings from Rubens to Rembrandt, which Stele attended in the second and third semesters, were key for his understanding of modern painting.

In 1909, painter Rihard Jakopič opened the first art gallery in Ljubljana designed by architect Maks Fabiani, creating the conditions for the development of Slovenian art and criticism. This artistic awakening encouraged young art historians in Vienna to study modern and contemporary art and to start writing reviews soon after.

Articles in *Čas* and *Dom in svet* magazines demonstrate that the young Slovene art historians who met at Vienna University in the winter semester of 1911/1912 (Stele, Cankar and Vojeslav Mole) consciously started to employ the methodology and terminology of their professors, who built upon Riegl's and Wickhoff's scientific heritage. Stele and Cankar actively opposed prejudice from Slovenian Catholic intellectuals against modern art. They developed their own scientific approach and perception

of modern art in their publishing and writing of reviews of contemporary exhibitions. Stele's essay "The Apology of Modern Art", published in 1911 in the *Čas* scientific journal, can be understood as his first direct application of the principles of the Vienna School of Art History, which follow Riegl's development of form in the law of causality (*Kausalgesetz*) as well as Wickhoff's evolutionary code. Even though "The Apology of Modern Art" reflects that the author is searching for a terminological and epistemological position, it prompted a number of debates in Ljubljana, especially with regards to the substantive meaning and formal development of church architecture.

The content and critical responses to the article were not directly recorded in the preserved correspondence between Stele and Cankar; however, the way in which the two colleagues later complemented and supported one another is highly characteristic of how they led public discourse. Strong emphasis was placed on the aesthetical and ethical problems of contemporary church architecture. In his "The Apology of Modern Art", Stele had already explained the principles of modern art on the example of Wagner's church at Steinhof (1905–1908) and emphasised the style and manner of planning and constructing Secessionist architecture. At the time of the Eucharist congress in Vienna in 1913, Cankar supported Stele's claims with a remarkably tangible description of Plečnik's Church of the Holy Spirit in Vienna's Ottakring district, while the controversy continued until the beginning of World War I. This was also the point at which the several year break in Stele and Cankar's correspondence began. It is possible to discern from the letters, which supported the friendship between Izidor Cankar and France Stele, how their mutual trust strengthened in the years before World War I. They built on the broad-mindedness acquired through their education and cosmopolitanism as well as through their vision of transferring this broad-mindedness and knowledge to their home environment.

Odgovor na to Pismo!

Proklata ma.

~
Zi pada prvi, drugi, ^{Arni}
~~semni se Indij~~ ~~na~~ ~~seba~~ moja seba,
na cesti zunanaj, glava mre in korak...
in jaz sem kakor tredi' opoba.

Moj Bog! Proklata ma. In je, zopet tu!
Kot črv se ~~tu~~ ~~zobjam~~, pači' se obaj,
pre knji' bolest do jezda, a bog glasn
in prvi mi razjeda, besen onraj-
obup in dovm nida svetom in seloj.

Obup, prijatelj, moj!

Hoteti vse! ~~in nečem nič~~
~~in znoreni prav ničesar~~

In znati vse! - ne znam, ~~in prav ničesar~~

In moči vse! - ne znoreni prav ničesar!

Vse moči, mati, vse hoteti!

In znam nič, nečem nič in znoreni nič,

le gripi' znam se in šteti

bejati v ~~moj~~ moči kot rajjen pič! -

Ah, neumnat vse! Prizpomo luč,
svetleba zdravja in moči je rešje!

Šla ka ka ta! Na prvi mi legi
soustil in odostil ^{odilo}

Oh, te perce, raznarjane ja dolo,
odkumljajo in otarajajo Tevno,
in duša tvoja, petletni am do,
na plavaj' se in plavaj' kje tlo!

IZVLEČKI IN KLJUČNE BESEDE

ABSTRACTS AND KEYWORDS

Jasmina Čubrilo

Jugoslovansko: toponim ali ideologija v umetnostnozgodovinski sistematizaciji umetnosti 20. stoletja v besedilih Miodraga B. Protića

1.01 Izvirni znanstveni članek

Prispevek analizira ideološki kontekst in zgodovinske okoliščine, v katerih je Miodrag B. Protić snoval in realiziral umetnostnozgodovinsko sistematizacijo pred- in povojne jugoslovanske umetnosti. Avtorica problematizira koncept »jugoslovansko« v sintagmi »jugoslovanska moderna umetnost« in ga interpretira kot večpomenko. Prispevek obravnava učinke različnih diskurzov o »jugoslavizmih« na Protićevo razumevanje koncepta.

Ključne besede: Miodrag B. Protić, jugoslovanska umetnost, moderna umetnost, sistematizacija umetnosti, Muzej sodobne umetnosti Beograd

Vesna Krmelj

France Stele v luči mladostne korespondence z Izidorjem Cankarjem

1.01 Izvirni znanstveni članek

Prispevek obravnava korespondenco med dvema ključnima predstavnikoma dunajske umetnostnozgodovinske šole v slovenskem prostoru – Francetom Steletom in Izidorjem Cankarjem. Razprava sledi njenemu dopisovanju od začetka študija do konca leta 1913 in se osredotoča na Steletovo uredniško in javno delovanje v obdobju pred prvo svetovno vojno.

France Stele je kmalu po vpisu na Dunajsko univerzo prevzel uredništvo *Zore*, glasila katoliškega akademske-

Jasmina Čubrilo

Yugoslav: Toponym or Ideology in Miodrag B. Protić's Art-Historical Systematization of 20th-Century Art

1.01 Original scientific article

The article analyzes the ideological context and historical circumstances in which Miodrag B. Protić initiated and realized the art-historical systematization of 20th-century art from the territory of pre- and postwar Yugoslavia. The concept of "Yugoslav" in the syntagm "Yugoslav modern art" is problematized, interpreted here as a polysemy whose meanings were produced by various discourses about Yugoslavism; the effects of those found in Protić's articulations are mapped and examined.

Keywords: Miodrag B. Protić, Yugoslav art, modern art, art criticism, art systematization, Museum of Contemporary Art in Belgrade

Vesna Krmelj

An Insight into France Stele through his Early Adulthood Correspondence with Izidor Cankar

1.01 Original scientific article

The article deals with the correspondence between two key representatives of the Vienna School of Art History at the University of Ljubljana, France Stele and Izidor Cankar. The discussion follows their correspondence from the start of their studies until the end of 1913, and focuses on Stele's editorial and public activities in the pre-WW1 period.

Soon after enrolling at the University of Vienna, France Stele became the editor of *Zora*, a bulletin of the Catholic Academic Society Danica and invited Cankar, who was

ga društva, in k sodelovanju povabil Cankarja, ki je tedaj študiral v Louvainu. Stele in Cankar sta se spopadla s predsodki ob sprejemanju moderne umetnosti med slovenskimi katoliškimi izobraženci zlasti v primeru sodobne cerkvene arhitekture.

Steletov esej Apologija moderne umetnosti, objavljen leta 1911, lahko razumemo kot prvi neposredni naslon na dunajsko šolo umetnostne zgodovine. Vsebina članka in odzivi nanj sicer niso neposredno odmevali v ohranjeni korespondenci med Steletom in Cankarjem, vendar pa je sam način, kako sta se kolega kasneje dopolnjevala in podpirala, zelo značilen za njuno vodenje javne polemike.

Ključne besede: France Stele (1886–1972), Izidor Cankar (1886–1958), korespondenca, zgodovina umetnostne zgodovine, Dunajska umetnostnozgodovinska šola, slovenska umetnostna zgodovina, študentska društva, slovenski katoliški izobraženci, slovenski študenti na Dunaju

Barbara Murovec

Historizirana podoba naročnika. Attemsova družinska portreta in Rembov avtoportret iz brežiškega gradu

1.01 Izvirni znanstveni članek

V prispevku sta analizirana družinska portreta Ignaca Marije grofa Attemsa (Ljubljana, 15. avgust 1652 – Graz, 13. december 1732) s sinovi in Marije Regine grofice Wurmbrand, poročene Attems (Graz, 3. junij 1659 – Brežice, 24. april 1715) s hčerko in sinovoma, ki sta bila v oljni tehniki naslikana za veliko dvorano gradu Brežice (nem. Rann). Od leta 2010 sta hranjena v Dvorcu Eggenberg Deželnega muzeja Joanneum. Naslikal ju je Frančišek Karel Remb (Radovljica, 14. oktober 1674 – Dunaj, 23. september 1718), ki je sebe upodobil v celopostavni figuri v fresko tehniki na reprezentativnem mestu sredi dvorane, in sicer kot edino osebo iz sedanosti. Ignac Marija, ki se je arhivsko izpričano udeleževal kot arhitekt pri gradnji in prezidavah svojih bivališč, je na portretu predstavljen kot arhitekt-ustvarjalec in kot arhitekt-začetnik nove štajerske družine. Pretehtana inscenacija historiziranih portretov, s katerima sta želela ponosna starša za večnost ohraniti podobo umetnostno darežljive in ambiciozne družine, ki prosperira v miru in ljubezni, se nam v povezavi s slikarjevim avtoportretom kaže kot izjemna. Čeprav lahko pokažemo na številne mogoče vzore, so ti slikarju in naročniku služili le kot inspiracija za edinstveno umetniško celoto.

Ključne besede: Štajerska, Frančišek Karel Remb, Ignac Marija grof Attems, Marija Regina grofica Wurmbrand, družinski portret, avtoportret, naročnik-arhitekt, 1700, baročno slikarstvo

studying in Louvain, to participate. After 1911, when both studied in Vienna, Stele and Cankar directly addressed prejudice on the acceptance of modern art among Slovene Catholic scholars, especially in cases of contemporary church architecture. Stele's essay "The Apology of Modern Art", published in 1911, can be understood as his first direct application of the principles of the Vienna School of Art History. The content and critical responses to the article were not directly recorded in the preserved correspondence between Stele and Cankar; however, the way in which the two colleagues later complemented and supported one another is highly characteristic of how they also led public discourse.

Keywords: France Stele (1886–1972), Izidor Cankar (1886–1958), correspondence, history of art history, the Vienna School of Art History, Slovenian art history, student associations, Slovene Catholic scholars, Slovenian students in Vienna

Barbara Murovec

The Patron's Historized Image. Attems' Family Portraits and Remp's Self-Portrait in the Brežice (Rann) Castle

1.01 Original scientific article

The paper analyzes the family portraits of Ignaz Maria, Count of Attems (Ljubljana/Ger. Laibach, 15 August 1652–Graz, 13 December 1732), with his sons, and Maria Regina, Countess of Wurmbrand with her daughter and sons, painted in oil technique for the Great Hall in the Brežice Castle (Ger. Rann). The portraits have been kept at Schloss Eggenberg of the Landesmuseum Joanneum since 2010. They were painted by Franz Carl Remp (Radovljica/Ger. Radmannsdorf, 14 October 1674–Vienna, 23 September 1718), who depicted himself in fresco technique in full figure in a representative place in the center of the hall as the only person from the present. In the portrait, Ignaz Maria, who, according to archival sources, participated as an architect in the construction and rebuilding of his residences, is presented as an architect-creator and an architect-founder of the new Styrian family. A careful arrangement of historized portraits, with which the proud parents wanted to preserve for eternity the image of an artistically generous and ambitious family that prospers in peace and love, in connection to the painter's self-portrait, is exceptional. Even though numerous possible sources for the paintings can be named, they served only as an inspiration for a unique work of art.

Keywords: Styria, Franz Carl Remp, Ignaz Maria, Count of Attems, Maria Regina, Countess of Wurmbrand, family portrait, self-portrait, patron-architect, 1700, Baroque painting

Mija Oter Gorenčič*Pro remedio et pro salute animae nostrae.**Memoria v srednjeveškem umetnostnem okrasju cisterce v Stični kot odsev tesne povezanosti s plemstvom*

1.01 Izvirni znanstveni članek

Članek prinaša sistematičen pregled nad listinskimi omembami pokopov laikov v cistercijanskem samostanu Stična in njihovim vplivom na umetnostno zasnovo cisterce. Najstarejši dokaz povezav s plemstvom je krog z grbovnim ščitkom tik nad nekdanjim nižnim grobom v severovzhodnem kotu križnega hodnika ob prvotnem meniškem vhodu v cerkev. Naslikan je bil pred obokanjem križnega hodnika, ki se postavlja v čas okrog leta 1228. Do tega leta arhivski viri med pokopanimi v samostanu omenjajo le soustanovitelje samostana, Višnjegorske grofe in njihovo rodbino. Po sredini 13. stoletja so v skladu s prakso v drugih cistercijanskih samostanih pokopi laikov postali pogostejši. Najstarejša listina, ki se najverjetneje nanaša na pokop laika v cerkvi, sega v leto 1293. Avtorica v članku argumentirano podaja številne nove interpretacije in razpravlja o identifikaciji grbov, mestu, kjer so bili pokopani soustanovitelji samostana, identifikaciji oseb, ki so bile pokopane v pokopališki kapeli, in nižnem grobu pod najstarejšim grobom v križnem hodniku.

Ključne besede: cistercijanski samostan Stična, plemstvo, srednji vek, pokopi, križni hodnik, grbi, nagrobniki, nišni grob, turjaška kapela, Auerspergi, Višnjegorski, Čreteški, Svibenski

Friedrich Polleroß*Brezmadežna, cesar Leopold I. in rimski tezni list ljubljanskih frančiškanov*

1.01 Izvirni znanstveni članek

Članek obravnava tezni list Jana Onghersa iz leta 1700, ki je bil doslej neznan oz. smo poznali le pripravljalo risbo zanj, hranjeno v Budimpešti. Grafika vključuje naslednje ikonografske teme: habsburško češčenje Brezmadežne, zmagoslavje nad Otomani, rivalstvo med frančiškanskim ter jezuiti in njihove tezne liste. Obenem osvetljuje politično-umetnostne zveze med Dunajem, Ljubljano, Augsburgom in Prago.

Ključne besede: Pietas Austriaca, Brezmadežna, Habsburžani, tezni listi, frančiškani, dominikanci, jezuiti, Joannes Duns Scotus, Otomani, Jan Onghers, Elias Nessenthaler

Mija Oter Gorenčič*Pro remedio et pro salute animae nostrae.**Memoria in Medieval Architectural Decoration of the Stična Cistercian Monastery as a Reflection of its Close Connection with the Nobility*

1.01 Original scientific article

The paper offers a systematic overview of the documented burials of laymen in the Cistercian monastery in Stična and of their influence on the artistic design of the monastery. The oldest proof of its connection to nobility is a circle with a coat-of-arms above the former tomb niche in the northeastern corner of the cloister, next to the original monastic entrance to the church. It was painted before the vaulting of the cloister, which is dated around 1228. According to archival sources, until that year, only the co-founders of the monastery, the Counts of Weichselberg, and their families were buried in the monastery. After the middle of the 13th century, the burials of laymen became more frequent, in accordance with the practice in other Cistercian monasteries. Probably the oldest document referring to the burial of a layman in the church dates back to 1293. The authoress of the paper argues several new interpretations and discusses identifications of the coat of arms, the monastery co-founders' locations of burial, the identification of persons, who were buried in the burial chapel, and the tomb niche under the oldest coat-of-arms placed in the cloister.

Keywords: Cistercian monastery Stična, nobility, Middle Ages, burials, cloister, coats-of-arms, tombstones, *arcosolium*, Auersperg chapel, Lords of Auersperg, Counts of Weichselberg, Lords of Reitenburg, Lords of Scharffenberg

Friedrich Polleroß*The Immaculata, Emperor Leopold I, and a Roman Thesis Print by the Franciscans from Ljubljana*

1.01 Original scientific article

The paper presents a Roman thesis print by Jan Onghers from 1700 that had been unknown until now; we only knew its preparatory drawing in Budapest. The graphic combines different themes: the veneration of the Immaculata by the House of Habsburg, the triumph over the Ottomans, the rivalry between the Franciscans, and Jesuits and their influence on the development of thesis prints. Moreover, it discusses the political and artistic relations among Vienna, Ljubljana, Rome, Augsburg and Prague.

Keywords: Pietas Austriaca, Immaculata, Habsburg, Thesis Print, Franciscans, Dominicans, Jesuits, Joannes Duns Scotus, Ottomans, Jan Onghers, Elias Nessenthaler

Damjan Prelovšek*Plečnikov prizidek k bratovi hiši v Trnovem*

1.01 Izvirni znanstveni članek

Vpogled v doslej neprebrano arhitektovo pisemsko zapuščino in nekatere druge zgodovinske vire temeljito spreminja vedenje o nastanku in opremljenosti Plečnikovega domovanja v Trnovem. Glavni namen gradnje valjastega prizidka (1923–1924), ustvariti skupen dom za brate in sestro, se ni posrečil zaradi njihovih različnih življenjskih usod. Sprva so se vsi navduševali za hišo na sedanjem Ciril-Metodovem trgu 10, v kateri je stanovala sestra, a se je Andrej Plečnik po vrnitvi iz Idrije raje odločil za nakup hiše za trnovsko cerkvijo v Ljubljani. Popraviti je treba tudi trditev, da naj bi se Jože sprl z najmlajšim Janezom, nakar naj bi ta zapustil hišo v Trnovem. V resnici oba v njej nikoli nista skupaj stanovala. Tudi starejši Andrej svoje posesti ni dolgo užival, ker ga je disciplinska komisija spodila iz ljubljanske realke, na kateri je poučeval verouk. Odšel je za kateheta v Kočevje in se ni nikoli več za stalno vrnil v Ljubljano. Na koncu je arhitekt v hiši ostal sam in si jo po svoje opremil.

Ključne besede: arhitektura 20. stoletja, Jože Plečnik, Andrej Plečnik, Janez Plečnik, Marija Matkovič, adaptacija Gabrovkine hiše, hiša v Trnovem, načrt prizidka, oprema prizidka, utopija o skupnem domu.

Janez Premk*Mariborska sinagoga pod drobnogledom*

1.02. Pregledni znanstveni članek

Mariborska sinagoga spada med najpomembnejše ohranjene srednjeveške sinagoge v Srednji Evropi. Od prenove oziroma delne rekonstrukcije v letih 1992–1999 dalje objekt služi v kulturne namene. Prenova, ki je potekala pod vodstvom ZVKDS, se je izkazala za veliko zahtevnejšo, kot se je sprva predvidevalo. Izvedene prenove vsaj v strokovni literaturi niso problematizirali in je služila tako po arhitekturni lupini kot stavbnih elementih za referenčni primer pri poskusih (vizualnih) rekonstrukcij sorodnih spomenikov v tujini. Vendar je že sama prenova pustila veliko odprtih vprašanj, predvsem kar se tiče stavbnih faz v času judovske in kasnejše krščanske uporabe stavbe. V članku je predstavljena zgodovina spomeniškovarstvene dokumentacije in po-

Damjan Prelovšek*Jože Plečnik's Extension of his Brother Andrej's House in Trnovo*

1.01 Original scientific article

Insight into the architect's previously unread epistolary heritage and some other historical sources profoundly changes our knowledge about the origin and furnishings of Plečnik's home in Trnovo. The main reason for the construction of the cylindrical extension (1923–1924) was to create a common home for the brothers and sister, but it was not successful because of their different destinies. At first, they were all enthusiastic about the house at present-day 10 Ciril-Metod Square, where the sister lived, however, when Andrej Plečnik returned from Idrija, he decided to buy a house behind the Trnovo church in Ljubljana. The claim that Jože quarrelled with the youngest Janez, who then left the house in Trnovo, also needs to be corrected. In reality, they never lived there together. Moreover, the older brother Andrej did not enjoy his property for long, since the disciplinary committee drove him away from the Ljubljana Realschule, where he taught catechesis. He left to be a catechetic in Kočevje and never permanently returned to Ljubljana. In the end, the architect remained alone in the house and furnished it according to his own liking.

Keywords: 20th century architecture, Jože Plečnik, Andrej Plečnik, Dr. Janez Plečnik, Marija Matkovič, Terezija Gaber's house, Plečnik house in Trnovo, extension plans, extension furnishings, utopia of a common home

Janez Premk*Maribor Synagogue Reexamined*

1.02 Review Article

The Maribor Synagogue is one of the most important preserved medieval synagogues in Central Europe. Since undergoing renovation and partial reconstruction from 1992–1999, the facility has served as a cultural centre. The renovation, which was supervised by the ZVKDS (Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia), proved to be much more demanding than was originally foreseen. While the outcome of the renovation has not been scrutinised in professional literature, its architectural shell and elements have served as a reference point for the (visual) reconstruction attempts of similar monuments abroad. However, the renovation itself has left numerous unanswered questions, especially in regard to the building phases during the Jewish and later Christian

segov na objektu v 20. stoletju v luči napredka stroke pri raziskavah srednjeveških sinagog. Na primeru sporne interpretacije nekaterih stavbnih členov in neupoštevanja arheoloških raziskav je postavljena pod vprašaj celotna rekonstrukcija.

Ključne besede: judovska dediščina, sinagogalna arhitektura, srednjeveške sinagoge, srednja Evropa, Maribor, spomeniško varstvo

use of the building. The article examines the history of the monument's documentation and preservation in the 20th century in light of recent progress in medieval synagogue research. Owing to the controversial interpretations of certain architectural elements and the failure to take archaeological research into account, the entire reconstruction is called into question.

Keywords: Jewish heritage, synagogue architecture, medieval synagogues, Central Europe, Maribor, heritage protection

Tanja Zimmermann

Oto Bihalji-Merin in koncept »naivnih« v petdesetih letih 20. stoletja. Most med socialističnim realizmom in nefigurualno umetnostjo

1.01 Izvirni znanstveni članek

Jugoslovanski pisatelj, umetniški kritik in kustos Oto Bihalji-Merin (1904–1993) je v dvajsetih letih prejšnjega stoletja živel v Berlinu, kjer se je pridružil nemški komunistični partiji in objavljaval literarno kritiko v levičarskem tisku pod sovjetskim vplivom. Rojen v židovski družini v Zemunu, je po vzponu nacističnega režima v tridesetih letih emigriral najprej v Češkoslovaško, potem pa v Francijo in Švico. Ob izbruhu druge svetovne vojne se je kot jugoslovanski vojak znašel v nemškem ujetništvu. Po vojni je postal eden najpomembnejših kulturnih teoretikov in administratorjev v Titovi Jugoslaviji. Po sporu Tita s Stalinom je postal goreč zagovornik naivne ljudske umetnosti kot prvobitnega in pristnega izraza proletarske in kmečke ustvarjalnosti. Merinova doktrina, ki je služila za premostitev razlik med socialističnim realizmom in zahodno nefigurualno umetnostjo, je temeljila na teoretskih idejah o tretji poti Mirolsava Krleže in gibanju neuvrščenih.

Ključne besede: Oto Bihalji-Merin, naivni, primitivni, socialistični realizem, nefigurativno slikarstvo, abstrakcija, »tretja pot«, Expo 58, gibanje neuvrščenih, Jugoslavija

Tanja Zimmermann

Oto Bihalji-Merin and the Concept of the "Naïve" in the 1950s. Bridging Socialist Realism and Non-Figurative Art

1.01 Original scientific article

Yugoslav writer, art critic and curator Oto Bihalji-Merin (1904–1993) lived in Berlin during the 1920s, where he joined the German Communist Party and published literary critique in the left-wing press. Born into a Jewish family, he moved to Czechoslovakia, France, Switzerland, and Spain after the rise of the Nazi regime. In this period, he established close contact with left-wing intellectuals from all over Europe. During the Second World War, he was imprisoned as a Yugoslav soldier by the Germans. After the war, he became the most important cultural theorist and administrator in Tito's Yugoslavia. After Tito's break with Stalin, he promoted the concept of naïve folk art as an authentic, primordial expression of proletarian and peasant creativity. His doctrine, destined to bridge the gap between socialist realism and Western non-figurative art, was inspired by Miroslav Krleža's cultural theory of the Third Way and by the non-aligned movement.

Keywords: Bihalji-Merin, naïve, primitive, socialist realism, non-figurative art, abstraction, Third Way, Expo 58, Non-Aligned Movement, Yugoslavia

SODELAVCI CONTRIBUTORS

Izr. prof. dr. Jasmina Čubrilo
Odeljenje za istoriju umetnosti
Filozofski fakultet
Univerzitet u Beogradu
18-20 Čika Ljubina Street
SR-11000 Beograd
jasmina.cubrilo@f.bg.ac.rs

Akad. prof. dr. Milček Komelj
Glinškova ploščad 20e
SI-1000 Ljubljana
sumi.komelj@gmail.com

Vesna Krmelj
ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut
Franceta Steleta
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
vesna.krmelj@zrc-sazu.si

Izr. prof. dr. Barbara Murovec
ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut
Franceta Steleta
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
Bamurovec@zrc-sazu.si

Doc. dr. Mija Oter Gorenčič
ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut
Franceta Steleta
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
moter@zrc-sazu.si

Dr. Friedrich Polleroß
Institut für Kunstgeschichte
Die Historisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät
Universität Wien
Garnisongasse 13, Universitätscampus Hof 9
A-1090 Wien
friedrich.polleross@univie.ac.at

Dr. Damjan Prelovšek
Zarnikova ulica 11
SI-1000 Ljubljana
damjan.prelovsek@zrc-sazu.s

Dr. Janez Premk
Raziskovalno dokumentacijski center JAS
Poljanski nasip 52
SI-1000 Ljubljana
janez.premk@jas-center.eu

Prof. dr. dr. Tanja Zimmermann
Institut für Kunstgeschichte
Fakultät für Geschichte, Kunst und
Orientwissenschaften
Universität Leipzig
Dittrichring 18-20
D-04109 Leipzig
tanja.zimmermann@uni-leipzig.de

VIRI ILUSTRACIJ

PHOTOGRAPHIC CREDITS

Jasmina Čubrilo

1: Arhiv družine Protić.
2–5: J. Čubrilo.

Milček Komelj

1–18: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana (fototeka).

Vesna Krmelj

1: Arhiv avtorice.
2: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana (fototeka).
3–6: © Biblioteka SAZU.

Barbara Murovec

1: Arhiv Občine Brežice
2, 9: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana
(foto: Andrej Furlan).
3: Biblioteca comunale degli intronati, Siena.
4, 6: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana (fototeka).
5, 7: © Schloss & Park Eggenberg/Universalmuseum Joanneum GmbH.
8: © INDOK center, Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.
10: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jean_Nocret_-_Louis_XIV_et_la_famille_royale_-_Google_Art_Project.jpg

Mija Oter Gorenčič

1, 3, 5, 7, 10, 11, 12, 13, 14, 17, 20, 21: © ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana (foto: Andrej Furlan).
2, 6, 8, 9, 18, 19: © INDOK center Ministrstva za kulturo RS, Ljubljana.
4: J. W. Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae Modernae*, Bogenšperk 1679.
15, 16: Barbara Žabota.

Friedrich Polleroß

1: © Österreichische Nationalbibliothek, Dunaj.
2–5, 7, 11: F. Polleroß.
6: © Narodna galerija, Ljubljana (foto: Bojan Salaj).
8: © Magyar Nemzeti Múzeum, Budimpešta.
9: Wikimedia Commons.

Damjan Prelovšek

1–9, 11–12, 15: © Muzej in galerija mesta Ljubljane, Plečnikova zbirka, Ljubljana.

10: zasebna zbirka.

13–14, 16: © Muzeum hlavního města Prahy, Praga.

Janez Premk

1: Wikipedia, open source, (c) CC BY-SA 4.0.

2, 24–26, 29: (c) Raziskovalno-dokumentacijski center JAS, Ljubljana (foto: Janez Premk).

3: Wikimedia commons, (c) Peter Lauppert - CC BY-SA 3.0 at.

4–8, 17: (c) Raziskovalno-dokumentacijski center JAS, Ljubljana (risba: Anja Premk).

9: (c) ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana.

10–13: (c) INDOK center Ministrstva za kulturo RS, Ljubljana.

14–16, 19: (c) Pokrajinski arhiv Maribor.

18: (c) Steiermärkisches Landesarchiv, Graz.

20–23, 27: (c) Zavod za varstvo kulturne dediščine RS, Območna enota Maribor.

28: (c) ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana (foto: Andrej Furlan).

Tanja Zimmermann

1–2: *50 Jahre moderne Kunst*, Köln 1959.

3–4: O. Bihalji-Merin, *Tradition und Perspektiven, Jugoslawien. Zeitgenössische jugoslawische Malerei*, Beograd 1957.

Vse pravice pridržane. Noben del te izdaje ne sme biti reproduciran, shranjen ali prepisan v kateri koli obliki oz. na kateri koli način, bodisi elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem, snemanjem ali kako drugače, brez predhodnega dovoljenja lastnika avtorskih pravic (copyright).

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or utilized in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording or otherwise, without prior permission of the copyright owner.

Za avtorske pravice reprodukcij odgovarjajo avtorji objavljenih prispevkov.

The copyrights for reproductions are the responsibility of the authors of published papers.

Vsebina • Contents

Milčec Komelj, Ob 70-letnici Umetnostnozgodovinskega inštituta Franceta Steleta. Nagovor na slavnostni akademiji 14. decembra 2017 v Prešernovi dvorani SAZU • France Stele Institute of Art History's 70th Anniversary. The Opening Speech at the Celebration on 14 December 2017 at the Prešeren Hall SAZU

Mija Oter Gorenčič, Pro remedio et pro salute animae nostrae. Memoria v srednjeveškem umetnostnem okrasju cisterce v Stični kot odsev tesne povezanosti s plemstvom • Pro remedio et pro salute animae nostrae. Memoria in Medieval Architectural Decoration of the Stična Cistercian Monastery as a Reflection of its Close Connection with the Nobility

Janez Premk, Maribor Synagogue Reexamined • Mariborska sinagoga pod drobnogledom

Friedrich Polleroß, Die Immaculata, Kaiser Leopold I., und ein römisches Thesenblatt der Laibacher Franziskaner • Brezmadežna, cesar Leopold I. in rimski tezni list ljubljanskih frančiškanov

Barbara Murovec, Historizirana podoba naročnika. Attemsova družinska portreta iz brežiškega gradu in Rembov avtoportret • The Patron's Historized Image. Attems' Family Portraits and Remp's Self-Portrait in the Brežice (Rann) Castle

Vesna Krmelj, France Stele v luči mladostne korespondence z Izidorjem Cankarjem • An Insight into France Stele through his Early Adulthood Correspondence with Izidor Cankar

Tanja Zimmermann, Oto Bihalji-Merin and the Concept of the "Naive" in the 1950s. Bridging Socialist Realism and Non-Figurative Art • Oto Bihalji-Merin in koncept »naivnih« v petdesetih letih 20. stoletja. Most med socialističnim realizmom in nefiguralno umetnostjo

Jasmina Čubrilo, Yugoslav: Toponym or Ideology in Miodrag B. Protić's Art-Historical Systematization of 20th-Century Art • Jugoslovansko: toponim ali ideologija v umetnostnozgodovinski sistematizaciji umetnosti 20. stoletja v besedilih Miodraga B. Protića

Damjan Prelovšek, Plečnikov prizidek k bratovi hiši v Trnovem • Jože Plečnik's Extension of his Brother Andrej's House in Trnovo

